

ČASOPIS

**ZA ZGODOVINO
IN NARODOPISJE**

XXIV

1929

1-2

IZDAJA ZGODOVINSKO DRUŠTVO V MARIBORU

Vsebina. — Table des matières.

Stran. — Page.

I. Razprave. — Dissertations.

Ljubša Mat., Postanek srednjeveškega Celja — Les origines de Celje au moyen âge	1
Goršič dr. Fr., Župani in knezi v jugoslovanski pravni zgodovini — Les »joupanie« et les princes dans l'histoire du droit yougoslave	16
Vatovec dr. Fr., Kolonizacija laškega okraja v luči krajevnih in ledinskih imen — La colonisation du canton de Laško étudiée d'après les noms des localités et du territoire	49
Baš Fr., Gospodarsko poslopje v Savinjski dolini — Les bâtiments d'exploitation dans la vallée de la Savinja	71

II. Izvestja. — Rapports.

Dolenc dr. M., Dodatna pojasnila k vprašanju porekla vsobenjkov — Explications supplémentaires se rapportant à la question des origines des »osebenjki«, vigneronns locaux, logés dans des maisons, situées au milieu des terrains vinifères	90
Kotnik dr. Fr., Martinov nasad — Festin de la Saint-Martin	95
Stele dr. Fr., Varstvo spomenikov — La conservation des monuments	99
Ilešič dr. Fr., Miklošičev prevod »Lipe« Jana Kochanowskega — La traduction de la »Lipa« de Kochanowsky par Miklošič	104
Kotnik dr. J., Ivan Vrban, prvi slovenski prevajalec Shakespeare-ja — Ivan Vrban, le premier traducteur de Shakespeare chez les Slovènes	109
Brodar Sr., Potočka zijalka, višinska postaja aurignaškega človeka — La grotte »Potočka« de Solčava, station d'altitude de l'homme d'Aurignac	113
Baumgartner E. — Travner dr. Vlad., Znamenit keltski novc kneza Nonnosa — Une monnaie remarquable du temps de Nonnos, prince celtique	117

III. Slostvo. — Littérature.

Karlovšek Jože, Slovenska hiša. Fr. Baš	119
Morocutti Camillo, Großdeutschland—Großsüdslavien. Fr. Baš	123
Sölch dr. Joh., Die Landformung der Steiermark. Fr. Baš	126
Bachofen R. & Hoffer W., Jagdgeschichte Steiermarks, II. B. J. Mravljak	127
Izkaz političnih in katastrálnih občin mariborske oblasti. J. Mravljak	129
Kovačič Fr., Zgodovina Lavantinske škofije. (Odgovor na kritike.) Fr. Kovačič	129

IV. Društveni glasnik. — Chronique des Sociétés.

Zgodovinsko društvo	132
Muzejsko društvo v Mariboru	136

Letna udnina, oziroma naročnina Din 40.—.

Rokopisi, arhivalni in muzejski predmeti se pošiljajo Zgodovinskemu društvu v Mariboru, Koroška cesta 10.

Za uredništvo in Zgodovinsko društvo odgovarja prof. dr. Fr. Kovačič.

Za vsebino posameznih člankov so odgovorni pisatelji sami.

Tisk Mariborske tiskarne d. d. v Mariboru; odgovarja ravnatelj Stanko Detela.

Dr. Turk

Časopis

za

zgodovino in narodopisje.

Izdaja

Zgodovinsko društvo v Mariboru.

Leto XXIV.

Uredil

Prof. Fran Kovačič.

Maribor 1929.

Mariborska tiskarna.

57749

Časopis

zgodovino in narodopisje.

57749

030024852

Vsebina. — Table des matières.

Stran. — Page.

I. Razprave. — Dissertations.

Ljubša Mat., Postanek srednjeveškega Celja — Les origines de Celje au moyen âge	1
Goršič dr. Fr., Župani in knezi v jugoslovanski pravni zgodovini — Les »joupani« et les princes dans l'histoire du droit yougoslave	15
Vatovec dr. Fr., Kolonizacija laškega okraja v luči krajevnih in ledinskih imen — La colonisation du canton de Laško étudiée d'après les noms des localités et du territoire	49
Baš Fr., Gospodarsko poslopje v Savinjski dolini — Les bâtiments d'exploitation dans la vallée de la Savinja	71
Burian V., Jôsip Dobrovský (1753—1829) — Centenaire de sa mort	137
Baš Fr., Maribor (Mestna meja) — Les confins de la ville	143
Kotnik dr. J., Slovenski rokopis z Leš pri Prevaljah iz sredine 18. stoletja — Un manuscrit slovène de Leše près de Prevalje du milieu du 18. siècle	174
Glaser J., K bibliografiji Zupančičevih spisov — Suppléments à la bibliographie des écrits de Zupančič	190

II. Izvestja. — Rapports.

Dolenc dr. M., Dodatna pojasnila k vprašanju porekla vsobenjkov — Explications supplémentaires se rapportant à la question des origines des »osebenjki«, vigneron locataires, logés dans des maisons, situées au milieu des terrains vinifères	90
Kotnik dr. Fr., Martinov nasad — Festin de la Saint-Martin	95
Stele dr. Fr., Varstvo spomenikov — La conservation des monuments	99
Ilešič dr. Fr., Miklošičev prevod »Lipe« Jana Kochanowskega — La traduction de la »Lipa« de Kochanowsky par Miklošič	104
Kotnik dr. J., Ivan Vrban, prvi slovenski prevajalec Shakespeare-ja — Ivan Vrban, le premier traducteur de Shakespeare chez les Slovènes	109
Brodar Sr., Potočka zijalka, višinska postaja aurignaškega človeka — La grotte »Potočka« de Solčava, station d'altitude de l'homme d'Aurignac	113
Baumgartner E. — Travner dr. Vlad., Znamenit keltski novc kneza Nonnosa — Une monnaie remarquable du temps de Nonnos, prince celtique	117
Kotnik dr. J., Še nekaj o Ivanu Vrbanu-Zadavrskem in njegovi dobi — Encore quelques notes sur Ivan Urban-Zadavrski et son temps	198
Mravljak Jos., Marenberg 1257/59 in 1272. dvoje spornih vprašanj — Marenberg 1257/59 et 1272, deux points de controverse	200
Ilešič dr. Fr., Miklošičev prevod »Lipe« Jana Kochanowskega — La traduction de la »Lipa« de Kochanowsky par Miklošič	204

III. Slovstvo. — Littérature.

Karlovšek Jože, Slovenska hiša. Fr. Baš	119
Morocutti Camillo, Großdeutschland—Großsüdslavien. Fr. Baš.	123
Sölch dr. Joh., Die Landformung der Steiermark. Fr. Baš	126
Bachofen R. & Hoffer W., Jagdgeschichte Steiermarks, II. B. J. Mravljak	127
Izkaz političnih in katastralnih občin mariborske oblasti. J. Mravljak	129
Kovačič Fr., Zgodovina Lavantinske škofije. (Odgovor na kritike.) Fr. Kovačič	129
Mal dr. Jos., Slovenci v desetletju 1918—1928. Dr. P. Strmšek	205
Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo. V. Bohinec	210
Kontler — Kompoljski, Narodne pravljice iz Prekmurja. J. Glaser	211
Probszt dr. Günther, Die geprägten Schaumünzen Innerösterreichs. Dr. B. Saria	213
Recherches a Salone. Dr. B. Saria	214
Sakázov Ivan, Bulgarische Wirtschaftsgeschichte. Fr. Baš	218

IV. Društveni glasnik. — Chronique des Sociétés.

Zgodovinsko društvo	132
Muzejsko društvo v Mariboru	136
Muzejsko društvo v Ptuj	225
Imenik članov Zgod. društva v Mariboru	229

Postanek srednjeveškega Celja.

Matija Ljubša. Celje.

V obvladajoči legi, visoko nad rodovitno Savinjsko dolino, tam, kjer Savinja zapusti široko kotlino, se naglo obrne na jug in sili v dolgo sotesko, štrlijo — 170 m nad mestom Celjem — iz svetlozelenega bukovja z bršljanom obrastli ostanki najslovitejšega gradu v celi Slovenski Štajerski, celjskega Starega gradu. Po še danes ohranjenih ostankih je bil ta grad najobširnejši in najbolj mnogooblikovit v deželi in na Spodnjem Štajerskem gotovo najmočnejši, da je istinito odgovarjal knežji moči svojih posestnikov. Ni enotno urejen in je bil v teku časa večkrat povečan. Na zapadu in jugu pada pečevje skoraj neposredno v globočino, da je bil od teh strani vsak napad popolnoma nemogoč. Samo od vzhodne in severne strani je bil dohod dosegljiv; zato imamo tukaj mogočen obramben in varnostni zid. Na teh straneh je tudi predzid, od začetka nenavadno močan in obširen, ki pa obsega sedaj samo obgradje. Ima štiri neenake strani in še obstoja samo radi svojega izredno močnega zida. Za predzidom je bil jako širok rov, čez katerega je bil dostop do pravega gradu mogoč le skozi tri zaporedna vrata.

Kdo je trdnjavo zidal, je popolnoma neznano . . .

Tako opisuje ostanke celjskega Starega gradu v propagandni knjigi »Südsteiermark«¹⁾ dr. Fric Novotni. Ali ravno njegov zadnji stavek nas navaja, da poskusimo prodreti do postanka celjskega gradu in — mislimo — s tem tudi do ustanovitve srednjeveškega celjskega trga in njegove prve cerkve.

I.

Rimsko mesto *Claudia Celeia*, na mestu današnjega Celja, je ob času ljudskega preseljevanja, ker ob eni glavnih prog iz severa v Italijo, hudo trpelo, posebno, kakor se zagotavlja, pri pohodu Atila (452) in Odovakerja²⁾. Gotovo pa si je nekoliko zopet opomoglo, ker je Celeja ostala škofov sedež do prihoda Slovencev. Zadnji škof Ivan je pred njimi zbežal v Italijo, na Gradež, in je pozneje bil škof v Istri. Slovenci so mesto

¹⁾ Str. 90. Knjigo je uredil bivši celjski učitelj Hausmann.

²⁾ ONB (= Zahn, Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter) 96.

požgali, kakor nam pričajo izkopsnine. Savinja, ki je v starem veku tekla bolj ob severni strani, je razvaline preplavila s svojo usedino in pokrila ruševine nekdanjega rimskega mesta. Tako je Celeja zginila za nekaj sto let. Ime je pač ostalo v spominu novih priseljencev, ki so kmalu po odhodu Longobardov prišli v Savinjsko dolino³⁾ in se naselili na obronkih hribov, ki jo obdajajo. Da bi se takoj tudi naselili na starih razvalinah, nimamo nobenih dokazov. Zato pa tudi ni verjetno, da bi Madjari kraj Celje razdejali, ker ga — ni bilo.

Pač pa so Madjari gotovo opustošili vso obljudeno okolico. Da si pa ta ni kmalu opomogla, priča pač to, da je še l. 1015. celo po Furlaniji po madjarskih navalih bilo vse razdejano⁴⁾. Če je bilo še takrat tako opustošenje v gornji Italiji, kako je moralo takrat izgledati pri nas, v bližnji sosedščini Madjarov. Gotovo se je pri nas nova kolonizacija počasneje vršila, kakor v Gornji Italiji, s tem pa tudi misijonsko delovanje; zato pa ni čudno, da o cerkvenem življenju in o organizaciji župnij v naših krajih pred l. 1146. nič ne zvemo⁵⁾.

Ali kaj je s Celjem?

Gubo pravi v svoji knjigi »Geschichte der Stadt Cilli« str. 55, da so se Slovenci naselili takoj na rimskih ruševinah, kar nam priča, da sta longobardska vojvoda Tasso in Casca v začetku 7. stoletja vso slovensko pokrajino v okraju »Zellia« — kar je seveda Celje in Savinjska dolina — sebi usužnjila. Zopet se Celje kot »Zellia« imenuje v listini Ludovika Požbožnega l. 824.⁶⁾ V začudenje veže Gubo Privinov »Mosaburch« z Mozirjem v Savinjski dolini in piše: »Njegov sin Chezilo (Kocelj) se je neki na zopetni zgradbi kraja Celje bistveno vdeležil . . .« »L. 899. so Madjari po stari rimski cesti šli skozi Celje v Italijo«; ali so ga zrušili ali ne, ne omeni. Pozneje (po l. 976.) so imeli mejni grofi Savinjski iz rodbine Brežeslčce svoj sedež v kraju Celje⁷⁾. Okoli l. 1060. je kraj Celje (po smrti Ažvina Planinskega) prešel na sorodne grofe Vovbrške. Ko je Gunter bil grof Savinjski (1123—1140 †), je svoj sedež gornji grad v Celju utrdil in spodaj ležeče selo zavaroval.⁸⁾

³⁾ Prim. W. Schmid v »Südsteiermark« 24.

⁴⁾ Dr. Kovačič, Zgodovina Lavantinske škofije, 44.

⁵⁾ Na o. m. 54.

⁶⁾ Gubo, 56 citira: »in loco Zellia in finibus Sloviniae in partes Karantanas atque inferioris Pannoniae«. Gr. (= Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku) II, 78, str. 68, citira to mesto (v izvlečku): »in finibus Sclaviniae in loco, qui dicitur Zellia manentes viginti«. StUB (= Zahn, Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark) I te listine ne navaja, drugih virov pa nimam pri roki. Mislim, da je Gubotov citat pokvarjen. O »Zellia« govorim pozneje.

⁷⁾ Na o. m. 58.

⁸⁾ Na o. m. 59, pa brez navodila virov.

Drugi nemški pisatelji pa stavijo nastanek Celja v čas po bitki na Leškem polju (l. 955.). Tako beremo n. pr. v Gawalowski-jevi knjigi *Steiermark, Hand- und Reisebuch*⁹⁾ [*]: »Na (celjskem) grajskem hribu je na vsak način kmalu po bitki na Leškem polju (955) nastal grad, središče Savinjske doline«.

Za slovenske zgodovinarje je merodajen Kosov regist v Gr. II, št. 78. L. 824., januarja 21., je podaril cesar Ludovik oglejski cerkvi del svoje lastnine v vasi Muzzana in 20 stanovalcev v območju Slovenije v kraju, ki se imenuje »Zellia«.¹⁰⁾ Prvi kraj je na Furlanskem, drugega pa določa dr. Kos v imeniku Gr. II, str. 509: »Zellia gl. Celje«, in str. 425: »Celje (Zellia), mesto na Štajerskem, 78 (I)«. Označba v oklepju »(I)« pomeni, da se ime navaja že v prvem zvezku *Gradiva*, akoravno tam značnico »Celje« v imeniku zastonj iščeš.

Značbo: Zellia = Celje so, kakor prej že Gubo, novejši zgodovinarji si osvojili. Dr. Gruden piše v knjigi »Zgodovina slovenskega naroda«,¹¹⁾ da so imeli Savinjski mejni grofi iz rodbine Selče-Breže v Celju svoj sedež že okoli l. 976, celjski grad pa je že več sto let pred začetkom Celjskih grofov stal. Dr. Milko Kos pravi z ozirom na navedeni regist svojega očeta, da je na ozemlju sedanje Štajerske dobila oglejska cerkev že l. 824. v last dvajset kolonov v Celju.¹²⁾ In dr. Kovačič trdi v knjigi »Slovenska Štajerska in Prekmurje«,¹³⁾ da je bilo Celje l. 980. središče Savinjske marke.

Oglejmo si ime »Zellia«.

Pavel Dijakon pripoveduje v svoji »*Historia Langobardorum*«¹⁴⁾, da sta po smrti furlanskega vojvoda Gisulfa njegova sina Taso in Kako prevzela vladu. »Hi suo tempore regionem quae Zellia appellatur usque ad locum qui Medaria dicitur possiderunt.« Zato so do časa vojvoda Rachtisa oni Slovenci Furlanom plačevali davek. To bi se zgodilo okoli l. 610. in bi odvisnost Slovencev trajala do l. 740.¹⁵⁾ Po Gubo-tu je ta Zellia kajpada Celje in po Kosu, Gr. II, str. 425, bi isto pričakovali. Ali dr. Kos navaja¹⁶⁾ raznolična mnenja mnogih zgodovinarjev glede »Zellia« in »Medaria« sem od Mucharja, ki iščejo »Zellia« v Celju, »Medaria« pa v Mariboru, v Ziljski dolini, v Istri i. t. d. Tukaj navedemo še dva pisatelja, katera je dr. Kos prezrl.

⁹⁾ Graz 1914. Str. 449.

¹⁰⁾ Latinsko besedilo gl. op. 6.

¹¹⁾ Str. 123 in 256.

¹²⁾ ČZN (= Časopis za zgodovino in narodopisje) XHI (1917), 27.

¹³⁾ Str. 137.

¹⁴⁾ IV, c. 38.

¹⁵⁾ Gr. I št. 146.

¹⁶⁾ Tam str. 188 v opombi.

Bivši ravnatelj štajerskega deželnega arhiva, dr. Zahn, opozarja na dveh mestih svojega časopisa »Steiermärkische Zeitschrift« in sicer I, 128 proti Mühlbacherju in II, 57 proti Kämmelu, da »Zellia« ni štajersko Celje, ampak se mora ta kraj iskati v Ziljski dolini. Zato pa je omenjeno mesto [— ki sicer tudi ni listina — namenoma v St. UB., I in] v ONB str. 96 pod »Cilli« z letnico »824« izpustil.

Malo pozneje je S. Rutar v »Ljubljanskem zvonu«, III¹⁷⁾ tej zadevi posvetil daljši članek. Najprej zavrača one, ki iščejo »Zellia« v našem Celju, in »Medaria« v Mariboru, ker furlanska oblast v onem času ni mogla segati tako daleč; potem pa dokazuje, da nam je iskati omenjena kraja v Kanalski dolini na Koroškem. Po čedadskem zgodovinarju Nicolletiju († 1596) je bilo ime »Zeglia« v Kanalski dolini še znano v 14. stoletju; »Medaria« pa bi bila po Rutarju Medgora, nemški Malgern, v isti dolini.

Sicer pa dr. Kos na omenjenem mestu¹⁸⁾ sam dokazuje nemožnost, da bi bila l. 610. omenjena kraja na Štajerskem. Sam svojega mnenja ne izreče, vendar še mu navidezno ugaja najbolj trditev Strakosch-Graßmanna, da bi bila navedena kraja kje blizu Kormina. Zato nam ni razumljivo, zakaj dr. Kos v Gr. II, str. 425 pod značnico »Celje« kaže na Gr. I, ne pa pod značnico »Zellia« str. 509, kjer bi bilo to lažje razumljivo. In če oporeka kraju »Zellia« v sedmem veku, da bi bi bila štajersko Celje, zakaj pa Zellia istoveti s Celjem l. 824? Saj vendar ne obstoji težkoča v tem, da Pavel Dijakon rabi izraz »regio« = pokrajina, listina l. 824. pa »locus«? Ako se je cela pokrajina imenovala »Zellia«, zakaj se ne bi imenovalo glavno selo pokrajine enako? Če pa »Zellia« Pavla Dijakona ni bila na Štajerskem, tudi središče te pokrajine ne more biti tukaj.

Po listini iz l. 824. je dobila oglejska cerkev v »kraju Zellia« dvajset kolonov. V Celju ali bližnji okolici pa ne najdemo nikjer posestev, oziroma kolonov oglejske cerkve; tudi nobena listina ne poroča o kaki prodaji ali oddaji komu drugemu. Še le okoli l. 1140. je dobila oglejska cerkev pri nas polovico gornjegrajske graščine in ob tistem času je imel točaj oglejske cerkve neka posestva pri Konjicah v zajem. Obe posestvi pa sta že tako daleč od Celja, da jima res ne pristoja izraz »in loco Zellia«. In ko je oglejska cerkev, bržčas še le v 12. stoletju, pri nas uvažala cerkveno-pravno urejene župnije, je pač zelo nenavadno, da ni ustanovila pražupnije za ta del Savinjske doline tam, kjer je imela svoje kolone, na sedežu Savinjskih grofov, v Celju, ampak vsaj tri ure više gori v Savinjski dolini. Dr. Kovačič mora sam priznati, da se je iz ruševin starega celjskega mesta le polagoma razvila majhna naselbina in jo je

¹⁷⁾ Letnik III, str. 56.

¹⁸⁾ Glej op. 16.

¹⁹⁾ Po njem je tega naziranja tudi I. Orožen, Zgodovina Celja, II, 8, op.

naselbina pri Sv. Petru prekašala.²⁰⁾ In vendar bi naj bilo Celje središče celjskih mejnih grofov, ki so že l. 1140. prenehali! Celjska župnija je bila izločena iz pražupnije na Žalskem polju, torej še le po nastanku pražupnije; njeni patroni so bili vedno posestniki celjskega gradu in nikdar oglejski patrijarhi. V prepiru med oglejskim patrijarhom in stiškim opatom l. 1319. pa ni šlo za patronat nad celjsko cerkvijo, ampak za nadpastirske pravice (ne za »praesentatio« ampak za »collatio« ad parochum.²¹⁾

In še nekaj. Ako bi bilo Celje središče Savinjske mejne grofije, katero zasledimo izrecno prvič l. 980.,²²⁾ bi se mejni grofi vendar imenovali po svojem glavnem sedežu. A tega naslova pri njih ne zasledimo. Imamo Rajhenburžane, Pilštanjčane, Planinske i. t. d., edino zadnji mejni grof Savinjski med l. 1123. in 1137. nastopi prvi kot »marchio de Cylie«, celjski mejni grof.²³⁾ Janko Orožen²⁴⁾ sklepa iz tega priimka, da je Gunter, »marchio de Cylie«, prebival v Celju. O bivališčih njegovih prednikov — pravi — ni mogoče reči ničesar gotovega. Morda so prebivali tudi že tu . . . Da bi se Celje, bodisi grad, bodisi selo, kot njihov sedež dve do tristo let nikdar ne imenovalo v listinah in drugih istočasnih virih, je tako izredna prikazen, da dejstva ne moremo razumeti in iz tega moramo sklepati, da še je le Gunter ustanovitelj Celja.

Pri nas so začeli zidati gradove iz opeke in kamnja še le okoli leta 1100.²⁵⁾ Ne listine ne drugi pristni viri ne omenjajo za to pri nas gradov pred 12. stoletjem. Gradovi, katerih postanek nam je časovno skoraj do letnice poznan, n. pr. Dravograd, Maribor, Cmurek, Marenberg in dr. so vsi nastali v 12. stoletju. Ni torej nobenega povoda, da bi morali ravno za Celje, ki se prvič imenuje tudi še le v 12. stoletju, zahtevati višjo starost. Če je mogoče prej na mestu celjskega gradu stala kakšna lesena zgradba, ne vemo in ne najdemo nobenega potrdila.

Srednjeveška gospoda se je imenovala po svojih glavnih posestvih, če pa si je ustanovila nov grad z graščino, si je nadela priimek po novi ustanovi. Bernhard »Koroški« se imenuje tudi »Trušenjski« po svojih koroških gradovih; ko je proti sredini 12. stoletja sezidal (gornji) grad mariborski,²⁶⁾ se je po njem tudi imenoval »de Marchburch«. Po pridobitvi novih posestev si dajo nov priimek. Trije bratje Žovnečani imajo vsak drug priimek, vsak po svojem gradu. Sicer pa — pravi dr. Tangl²⁷⁾

²⁰⁾ Slov. Štajerska itd. str. 141.

²¹⁾ Orožen, Das Bistum . . . Lavant, III, 30.

²²⁾ Gr. II, 470.

²³⁾ Gr. IV, 70a.

²⁴⁾ Zgodovina Celja II, 14.

²⁵⁾ Dr. Kovačič, Slov. Štajerska itd. 109.

²⁶⁾ Dr. Kovačič na n. m. str. 99.

²⁷⁾ MHVSt (= Mitteilungen des historischen Vereines für Steiermark) VI. 85.

— je vladala še v začetku 12. stoletja taka nestalnost v rabi priimkov, da so se sinovi istega očeta redko posluževali istega priimka, ampak večinoma raznih, ker se je vsak imenoval po svojem gradu.

To se je zdelo potrebno opomniti z ozirom na osebo celjskega mejnega grofa Gunterja.

II.

Mejni grof Gunter se nam predstavlja kot živ samo enkrat in tokrat kot »marchio Cylie«, mejni grof Celjski. Admontski letopisec nam k l. 1137. poroča,¹⁾ kako je Gunter napadel admontskega opata Wolfolda zaradi njegove reformacije v ženskem samostanu pri Sv. Juriju na Jezeru (Koroško) l. 1134.²⁾ ga vjel, zvezal ter na sramoten način na kljusetu odvedel drugam. Wolfold je moral na svoji osebi in časti toliko pretrpeti, da je bilo zaradi tega uničeno njegovo zdravje. Opat je umrl l. 1137., ali po Muchariju dne 2. novembra 1138.³⁾ V zadoščenje tega zločina in za odvezo iz izobčenja je mejni grof dal gotova posestva solnograški cerkvi, Admontu pa cerkev sv. Martina pri Strassgangu in spodaj ležečo vas ter si je izbral svoj grob v imenovanem samostanu.

Vse druge listine govorijo o našem Gunterju še le po njegovi smrti. Iz njih izvemo, da se je l. 1140. bojeval na strani avstrijskega vojvoda v Reznu (Regensburg), kjer je bil v neki bitki težko ranjen. Ko je v Reznu bolan ležal in spoznal, da se mu bliža smrt, se je spomnil na svoje zlodejstvo proti opatu Wolfoldu in admontskemu samostanu. Da bi se rešil izobčenja, je hotel škodo popraviti s tem, da je admontskemu samostanu sporočil več posestev. Po smrti ga je njegovo moštvo prepeljalo po Donavi do Aniže, kjer so ga sprejeli samostanski bratje, ga s trudom spravili v Admont in ga tam pokopali.⁴⁾

Iz predaje raznih srednještajerskih posestev admontskemu samostanu l. 1144., maja 14. v Lipnici⁵⁾ zvemo za Gunterjevo pokolenje. Prva listina imenuje njegovega očeta plemenitaša Pilgrima: »quidam nobilis natus vocabulo Pilgrimus et filius eius nomine Guntherus marchio de Soune«; druga pa pravi »marchio Guntherus de Hohenwarte ... pater eius Pilgrinus de Hohenwarte.« Tukaj zvemo, da se je Savinjski mejni grof Gunter, naš marchio de Cylie, imenoval tudi »de Hohenwarte« po svojem očetu Pilgrimu Hohenwartskem. Pilgrim pa si je navzel svoj priimek po po njem ustanovljenem gradu Hohenwart (»Visoko«) na Ko-

¹⁾ Gr. IV, 70a str. 42: Ann. Admont. ad a. 1137.

²⁾ MHDC (= Jaksch, Monumenta historica ducatus Carinthiae) I, 76, str. 107.

³⁾ MHVSt. VI, 95; Arch. (= Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen, Wien) XIX, 69.

⁴⁾ Prim. Št. d. a. (= štajerski deželni arhiv; listina št.) 116b; StUB I, 285, str. 290; 220 str. 232 itd.; Gr. IV 199 str. 114.

⁵⁾ Gr. IV, 198, 199 str. 113, 114.

roškem med Vrbskim in Osojskim jezerom. O tem gradu pa poroča neka druga listina iz l. 1162., da je dobil ta grad Hohenwarte krški škof Roman od koroškega vojvoda Hermana, kateremu je grad daroval gospod »Pilgrimus de Potsul«.⁶⁾ Tu imamo nov priimek za Gunterjevega očeta Pilgrima Hohenwartskega: »de Potsul«. Ker je Pilgrim posestva svojega sina izročil drugi gospodi in tudi svoj zajem pri Konjicah moral odstopiti štajerskemu vojvodu, predal pa tudi svoj grad Hohenwarte na Koroškem, je opustil tudi svoj priimek »de Hohenwarte«. S priimkom pa, katerega zvmemo l. 1162., ko je bil Pilgrim že mrtev, »Potsul«, še zasledimo »Peregrinus de Pozul« l. 1147. v neki furlanski listini za možniški samostan v taki zvezi, da je to le naš »Pilgrim de Hohenwarte«.⁷⁾ L. 1149., maja 8. v Huminu priča v listini za isti samostan »Pelegrius de Puzol«⁸⁾ in še istega leta v neki oglejski listini.⁹⁾ Nato izgine iz zgodovine. Če pomislimo, da je njegov sin Gunter vsaj že l. 1100. moral biti rojen, ga moramo l. 1149. smatrati že za dobrega 70letnika!

Zasledujemo, če najdemo Pilgrima že tudi prej, pred l. 1144., ko nastopi s priimkom »de Hohenwarte«. In res, l. 1126., aprila 6. ob Soči, priča »Pilgrimus de Butsul«;¹⁰⁾ l. 1122., julija 2. v Čedadu med grofi »Pellegrinus« brez priimka,¹¹⁾ smemo ga istovetiti z našim Pilgrimom. Že l. 1103. je daroval »Peregrinus de Puzul« rožanskemu samostanu v Furlaniji vas Jenkovo na Goriškem.¹²⁾ Različne pisave, kakor Puzul, Butsul, Puzol, Pozul, Potsul, nas ne smejo motiti; pisarji so pač imeli vsak svojo pisavo za imena. To je ime za grad in graščino Pozzuolo (»Studenček«) nekako eno uro južno od furlanskega Vidma (Udine). Posestnik tega gradu je bil pred časom cesar Berengar, kateri ga je podaril l. 921. oglejskim patrijarhom, ki so bili pravi oz. glavni posestniki tega gradu še mnogo časa. L. 1210., novembra 8., Fiumicello: Oglejski patrijarh Volfer podeli glavni cerkvi v Ogleju župnijo in župnijske dohodke v Pozzuolo. Po tem gradu se je imenoval naš Pilgrim, ki je bil tudi točaj oglejskih patrijarhov, torej gotovo ugledna oseba. Bil je pač tam doma in je prišel v naše kraje še le, ko je sin Gunter postal mejni grof Savinjski.

Poiščimo še dalje; mogoče še zasledimo kako osebo s priimkom de Pozzuolo. L. 1107., februarja 13. v Ahtenu (Atins), podeli vdova mejnega grofa Burkarda, Acika, skupno s svojim sorodnikom »Wilelmus

⁶⁾ Št. d. a. 160; MHVSt. VI, 87; Gr. IV, 441 str. 224.

⁷⁾ MHDC II, 844, str. 330; Gr. IV, 234 str. 130. Kakor l. 1144., je tudi tukaj pri-soten njegov nečak Ulrik Vovbrški; sorodstvo bomo pozneje pokazali.

⁸⁾ MHVSt. VI, 88; MHDC III, 875 str. 339.

⁹⁾ MHVSt. VI, 84.

¹⁰⁾ Gr. II, 353, str. 273.

¹¹⁾ Gr. V, 164 str. 90.

¹²⁾ MHVSt. VI, 86; po letu 1106. pa pred 1112; MHDC III, 541 str. 219; Gr. IV, 24, str. 14.

de loco Puzolo«, svoji hčerki Matildi in njenemu soprogu Konradu vse, kar je dobila po svojem očetu, svoji materi ali svojem možu Burkardu v italiskem kraljestvu, na Bavarskem, Koroškem ali Avstrijskem, za nek protidar od njih. Iz darilne, oziroma menjalne listine sklepamo, da je moral biti Viljem »de loco Puzolo« nekak solastnik podarjenih posestev in jako bogat, ne samo v Furlaniji, ampak tudi v naših krajih. Da rodbina ni bila v Furlaniji od pračasov, ampak se je tam naselila, kakor mnogi drugi tamošnji plemeniti posestniki, je jasno; ali kdaj so prišli Viljemovi predniki tja, se ne da določiti. Samo toliko se sodi, da je Viljemov oče oni »Gero comes«, ki je pričal l. 1070. v neki pogodbi med brižinskim škofom Ellenhardom in briksenskim škofom Altvinom,¹³⁾ ker se l. 1072. v neki listini oglejskega patrijarha Siegharda med pričami navaja tudi »Willihalmus filius Ger(onis)«,¹⁴⁾ in sicer na tako odličnem mestu, da je ta Geron gotovo tudi grof in torej tudi njegov sin Viljem.

Iz enakega priimka smemo sklepati, da je Viljem, ki se zadnjikrat imenuje l. 1107., bil oče Pilgrima, katerega smo zasledili od l. 1103. do 1149. Tako bi imeli rodovnik Gunterja do l. 1070. nazaj. Še zasledimo kake sorodnike?

L. 1103., januarja 7., podari koroški vojvoda Henrik II. samostanu St. Lambrecht na Zg. Štajerskem Lind pri Knittelfeldu i. t. d. Med pričami najdemo na četrtem mestu pred mejnim grofom Savinjskim Starchandom pričo »Willehalmus de Hunenburch«.¹⁵⁾ »Hunenburch« v raznem pravopisu, poznejši Heunburg se imenuje grad oziroma razvalina na Koroškem, slovenski »Vovbre«, nekako severno od Velikovca; kraj pišejo danes: »Haimburg«. Bil je to sedež mogočne in bogate grofovske družine z enakim imenom skozi dve stoletji. O njej razpravlja obširno Tangl v XIX. in XXV. letniku Arch. O vovbrških grofih govorimo mogoče drugikrat, saj so bili skozi dvesto let posestniki Celja; prvi Žovnečan — Celjski grof Friderik I. je bil sin vovbrške grofice Katarine; lahko torej rečemo, da je Celje tudi še pod Celjskimi grofi iz žovneške rodbine — sicer so se tudi nekateri člani Vovbržanov imenovali po Celju, — ostalo v isti rodbini, četudi pod drugim imenom.

Nas zanima dalje listina iz l. 1135., ki je sicer nepristna, napravljena okoli l. 1217., vendar priče odgovarjajo času okoli l. 1135.¹⁶⁾ V Ogleju pri predaji nekega posestva »per manus comitis Popponis de Celsach« pričata tudi »Pilgrimus et frater eius Poppo comes de Huniburg«. Tangl govori o vovbrškem grofu Pilgrimu, kar pa po listini ni popolnoma

¹³⁾ MHVSt. VI, 110; Arch. XIX, 63.

¹⁴⁾ Arch. na n. m.

¹⁵⁾ Št. d. a. 61a; St. UB I, 94, str. 110; MHDC III, 516 str. 207; bržčas iz l. 1107?; Gr. IV, 7, 8, str. 4, 5.

¹⁶⁾ MHDC I, 79, str. 109; Gr. IV; 125, str. 76, jo imenuje »kopijo« iz 13. stoletja.

pravilno. Ako listino natanko razmotrivamo, opazimo, da ista imenuje od bratov samo enega grofa Vovbrškega, namreč Popona, v drugem slučaju, ako bi bila oba brata »grofa Vovbrškega«, bi pač moralo stati »comites« ne pa »comes«. Pilgrim je torej imel drug priimek. Ker pa v tistem času nismo našli nobenega drugega uglednega Pilgrima v naših listinah, kakor Gunterjevega očeta, smo bili prepričani, da mora biti Pilgrim brat Vovbrškega grofa Popona istoveten s Pilgrimom »de Hohenwarte«, še preden smo imeli Tanglovo razpravo o Savinjskem grofu Gunterju v MHVSt. VI. in o Vovbrških grofi v Arch. XIX. in XXV. v rokah. In če je Pilgrim Hohenwartski istoveten s Poponovim bratom Pilgrimom, bode pač Viljem de loco Puzolo iz l. 1107. istoveten z Viljemom de Hunenburch iz l. 1103. Isto dokazuje verjetno tudi Tangl v MHVSt. VI. 110 nasl., verjetno, ker popolni dokaz zaradi pomanjkanja listin ni mogoč. Viljem Pozzuolski nastopa istočasno, kakor Viljem grof Vovbrški (1107. 1103), Pilgrim Pozzuolski istočasno kakor Pilgrim grof Vovbrški (1126. 1135). Iz te istočasnosti se sme sklepati na istovetnost oseb. Dalje sledi, da so gospodje Pozzuolski istovetni z Vovbrškimi grofi, da je torej Gunter iz vovbrškega rodu in potem je popolnoma razumljivo, da je Ulrik I., grof Vovbrški, ki nastopa v listinah, zadevajočih Pilgrima Hohenwartskega l. 1144. in 1162. vedno prva priča ter v listini 1147. kot Pilgrimov sorodnik neposredno za njim, svojemu bratrancu Gunterju, mejnemu grofu Savinjskemu, ki ni imel potomcev in bržčas vobče ni bil poročen, sledil v posestvu celjske graščine in je Celje v posestvu Vovbrških grofov ostalo do smrti zadnjega moškega potomca te rodovine.

Ob enem pa je s tem dognano, da je tudi vovbrška gospoda k nam prišla iz Furlanskega, kar nam razsvetljuje še nekatera dejstva.

Zanima še nas vprašanje, kako je prišel mejni grof Gunter do svojih posestev na Štajerskem, katere je posedal po dednem pravu, kakor nam pričajo n. pr. ravno listine o njegovih srednještajerskih posestvih. Po očetu jih ni mogel dobiti, ker je drugače nerazumljivo, zakaj je moral oče po sinovi smrti ta posestva, katera si je prilastil, zopet izročiti. Zato je najbolj verjetno, da je vse to podedoval po svoji materi, katere imena pa ne zvemo. Srednještajerska posestva je Gunter imel deloma skupaj s Konradom Pilštanskim, deloma poleg njegovih, kakor dokazuje Tangl.¹⁷⁾ Iz tega pa sklepa imenovani zgodovinar, da so posestva Gunterja in Konrada Pilštanskega prej tvorila celoto, ki se je razdelila po dedovanju, to se pravi: Konrad Pilštanski in mati Gunterjeva sta si razdelila skupno dediščino. To pa je le razumljivo, ako sta si bila Konrad in Gunterjeva mati brat in sestra. Torej je bila Gunterjeva mati rojena Pilštanjčanka!

¹⁷⁾ MHVSt. VI, 101 nasl.

Gunterjev oče Pilgrim je lahko našel svojo soprogo na Furlanskem. Pilštanjska rodbina je imela na Furlanskem zajme, tako »grofijo v Čedadu« in Latisano in bržčas kot zasebno last Tarcento v bližini Vidma in — Pozzuolo.¹⁹⁾ Zahn²⁰⁾ je celo mnenja, da oni mož Acikine hčere Matilde, Konrad, mogoče ni nihče drugi kakor Konrad Pilštanjski. Pilštanjci so namreč na dosedaj še nepojasnjeni način prišli do posestev na Furlanskem.

Po svoji materi je bil Gunter v sorodstvu z mejnim grofom Avstrijskim, Štajerskim in s koroškimi vojvodi Sponheimci.²⁰⁾ Ni torej čudno, da je še primeroma mlad dosegel čast mejnega grofa. Na Koroško, oziroma Štajersko je prišel še le kot mejni grof Savinjski. Mati mu je bržčas že prej umrla. Za sinom pa je šel na sever njegov oče, katerega še poznamo l. 1123. s priimkom de Pozzuolo.

III.

Stari Slovenci niso poznali zgradb iz kamnja in opeke. Zato so morali plemenitaši, ki so začeli v začetku 12. stoletja pri nas zidati gradove, rokodelce za svoje zgradbe iskati drugod. Ako so imeli na svojih drugih posestvih že izvežbane delavce, so jih priklicali od tamkaj, drugače pa, kjer so jih ravno dobili. Za stroke, za katere med svojimi podložniki niso imeli izurjenih moči, so klicali samostalne, proste obrtnike, kajpada za potrebno nagrado in plačilo, ki pa ni toliko obstalo v denarju, ampak v drugih dajatvah. Kar nam n. pr. Anonymus Salisburgensis v svojem za zgodovino Slovencev v 8. in 9. stoletju izredno važnem spisu: »De conversione Bagoariorum et Carantanorum libellus«²¹⁾ v 11. poglavju pripoveduje o škofu Liupramu, kako je vojvodu Pribinu iz Solnograda v Blatograd poslal za zidanje nove cerkve raznovrstne rokodelce²²⁾, se je enako dogajalo še tudi pozneje in so gospodje morali rabiti za stavbe svojih gradov i. t. d. tujerodne ljudi.

Za take zgradbe je bilo potrebno raznih vrst rokodelcev. Navadno pa še ni bilo potrebnih stanovanj. Delavci so si morali najprej še le preiskrbeti svoja bivališča. Da bi pokazali svojo (deloma) neodvisnost, so si poiskali za svoje selo kak pripraven kraj ne neposredno okoli gradu — tam so bili naseljeni nesvobodnjaki — ampak od gradu nekoliko oddaljeno, pa vendar še v zaščiti gradu. Stavbeni prostor je prepustil graščak; mnogo zemlje ljudje niso zahtevali, ker so bili pred vsem rokodelci, ki so tudi po dovršeni stavbi še v gradu imeli dovolj opravila, stavili so pa tudi nove manjše zgradbe za druge ljudi. Nastal je zaokrožen, »zaprt«

¹⁹⁾ Arch. 57 zv., str. 322—323.

²⁰⁾ Istotam.

²¹⁾ Arch. XIX 69.

²²⁾ Prim. Ljubša, Die Christianisierung der heutigen Diözese Seckau, str. 1.—7.

²³⁾ Gr. II, 167; Ljubša na n. m. 135.

kraj, ki je takoj ali vsaj kmalu dobil od zemljiškega gospoda posebne — trške pravice. K rokodelcem so se kmalu naselili drugi stanovi: trgovci, krčmarji i. t. d. Taka navadno mahoma umetno se razvijajoča sela se vedno razločujejo od sel, ki so se polagoma razvijala iz priproste kmet-ske ali ribiške naselbine. Umetno ustvarjena mesta imajo vedno bolj ali manj od začetka pravokotno obliko.

Novi naseljenci v 12. veku so bili že vsi kristjani. Zato je bila prva njihova skrb, da so dobili tudi svojo cerkev, posebno če je žup-na cerkev bila od nove naselbine precej oddaljena. To tem bolj, ker je cela rokodelska organizacija temeljila večalimanj na cerkveni podlagi. Cerkev pa je potrebovala za svoje potrebe gotove dohodke, katere pa ji je nudilo takrat samo zemljišče. Zato so zgradili cerkev nekoliko v stran od svoje naselbine, da je imela okoli sebe dovolj potrebnega zem-ljišča. Odtod občna prikazen pri vseh naših starih trgih in mestih, da je cerkev zunaj prvotne zaključene naselbine; kajpada, pri rastoči naselbini in posebno potem, ko so trge in mesta obdali z obrambnim zidovjem, so cerkve postale sčasoma skoraj središča trga, mesta. Če ta cerkev ni po-stala že pri uvedbi župnega ustroja župna cerkev ali če je bila od župne cerkve bolj oddaljena, ji je pristojna gospoda dohodke v toliko pove-čala, da je bila zmožna vzdržavati svoje duhovnike. Škof je podelil cerkvi župne pravice in razen trga, mesta še natanko obmejeni okoliš ž njego-vo desetino³⁾.

Ko je mejni grof Gunter prišel na svoje zemljišče v Savinjsko dolino in je po ravno nastali šegi med plemenitaši si tukaj hotel zgraditi močen in trden grad, se mu je najpripravnejši za zgradbo zdel oni strmi hrib, kjer so zdaj razvaline Starega celjskega gradu. Za nameravano zgradbo pa ni mogel porabiti svojih tukajšnjih, bržčas zelo redko naseljenih po-danikov. Poiskati si je moral rokodelce drugje. In kje bi našel sposobnej-še ljudi, kakor v domovini svoje mladosti, na posestvu svojega očeta, na Furlanskem. Italijani, posebno Furlani so še zdaj priznani opekarji in zi-darji. Kot dejstvo smemo torej smatrati, da so celjski grad zidali Furlani.

Ko so ti ljudje iskali primeren prostor za svojo naselbino, niso mogli najti prikladnejšega prostora, kakor na ruševinah rimske Celeje. Kraj ni bil preblizu gradu, pa vendar še po njem zaščiten. Bil je skoraj popol-noma obkrojen od vode: od Savinje, Sušnice, Voglajne, Koprivnice, torej tudi v tem oziru dobro zavarovan. Stavbenskega gradiva so v obilni meri nudile ruševine. Za ljudi, ki niso bili poljedelci, kakor izbrano me-sto! Ob »Dolgi ulici«, pozneje Gosposka ulica, ki je šla na najvišjem kraju, so si postavili svoje prve hiše. Razširjala se je naselbina proti Sa-vinji po prihodu novih naselnikov. Da še v sredini 13. stoletja kraj, ki je

³⁾ Prim. ČZN XXIII, 280/1. Kar o začetku trgov piše Jos. Mravljak v »Vuzenici v srednjem veku« str. 5, so bile pač izleme. Pravilno pa str. 28.!

bržčas kmalu po postanku dobil trške pravice, ni segal čez današnjo Prešernovo ulico, priča lega minoritskega samostana. V srednjem veku so si mendikanti postavljali svoje samostane tik ob meji trga ali mesta, pa tako, da je bil izven pomerija⁴⁾. Ako nam zgodovina poroča, da sta l. 1448., julija 4., Dolga in Mlinska ulica (ta danes: Na okopih in Pred grofijo) pogoreli,⁵⁾ mislimo, da je bila po tem požaru prizadeta ravno prvotna naselbina Celja. Da se celjski trg ni razvil kot selo le počasi, ampak je bil umetno nastala naselbina, kaže nam njegova pravokotna oblika.

Tako so bili Furlani stavitelji celjskega gradu in prvi naselniki celjskega trga. K njim so se priselili razni drugi ljudje iz okolice, kolikor so bili prosti, in od drugod. Furlanska govorica je na tem »otoku« vedno bolj zginjala, ker prevladavala je sčasoma nemščina kot govorica »boljših« in višjih stanov. Kajpada je slovenščina kot govorica okolice vedno tudi v Celju imela svojo veljavo.

Ignac Orožen^{6a)} in za njim Gubo mislita, da so v Celju bili še ostanki starih Rimljanov, ker večkrat srečujemo romanska imena. Ali to se pač da razlagati iz prvih srednjeveških naseljencev. Pa tudi pozneje, do naj-novejših časov, nam kažejo matične knjige, da so v vseh časih se priseljevali ljudje z romanskimi imeni iz Italije, Furlanije, Istre k nam, katera pa navadno, vsaj po tretjem rodu, zopet izginejo. Iz imen pa, katera so si pridevali izobraženci v humanistični dobi in še nekaj časa pozneje, sklepati na stare rimske potomce, je vendar preveč. Celjski župnik Mihael Kupič in njegov brat Danijel imata na cerkvi dva latinska spomenika, kjer se imenujeta »Cupitiani«, »Cupitianus«. Iz teh imen sklepati na sorodstvo z rimskim Cupitianom, katerega ime se je našlo na nekem starem spomeniku, ne gre, ker se navajata oba brata v mnogih spisih vedno kot »Kupitsch« ali »Cupitsch«, po naši pisavi »Kupič«, katero ime še danes živi v okolici. Zato je tudi Orožnova pisava »Kupec« za župnika neopravičena. Neki beneficijar Mlakar — kolikokrat zasledimo pri nas to ime! — se je spreobrnil v »Lacunarius«, »Caesar-jev« pa v 16., 17. in v 18. stoletju na Štajerskem kar mrgoli!

To le mimogrede.

Da so ustanovniki Celja tudi ustanovniki prve celjske, sedanje mestnožupne cerkve, moramo sklepati iz njenega patrocinja ali zaščitnika s v. Danijela preroka^{6b)}.

⁴⁾ Prim. Ljubša, *Das alte Zunftwesen*, str. 7, 8.

⁵⁾ Gubo, *Die Geschichte der Stadt Cilli*, str. 130.

^{6a)} Orožen, *Das Bistum . . . Lavant*, III, 95. »Uvaževanja vredno je, da se je rodbina Kupec (der Käufer) ohranila v Celju iz rimskih časov do danes. Da je že v rimskem času tukaj živela, dokazuje kamen, vzidan v cerkvi sv. Maksimilijana, ko so ga postavili v svojem 60. letu umrlemu Cupitianus«.

^{6b)} Gubo nam opisuje v »*Geschichte der Stadt Cilli*«, str. 177 do 178 najstarejši pečat celjskega mesta iz l. 1465. in nam ga nudi tudi v sliki str. 179. On pravi, da šči:

Danijel je bil izmed štirih velikih judovskih prerokov zadnji. L. 655. pred Kr. je bil, še mlad, po Nebukadnezerju odveden z drugimi Judi v Babilon in tam na kraljevskem dvoru vzgojen. Po svojih izrednih zmožnostih je kmalu dosegel do visoke časti. Njegov grob je bil po starih izročilih v Suzi, kjer so kralj Cir in njegovi nasledniki redno prezimovali. Po rimskem martirologiju se obhaja njegov spomin v Babilonu dne 21. julija. Iz Suze so prišli njegovi ostanki baje v Carigrad, po benečanskih izročilih pa v Aleksandrijo, od koder so je prepeljali v Benetke. V Benetkah je stala že v 11. stoletju sv. Danijelu posvečena cerkev, ali čudno! danes ni v celi benečanski škofiji ne enega Danijelovega patrocinija. Iz Benetk je prišel bržčas večji del njegovih ostankov v Oglej. Zanimivo je namreč, da je kult sv. Danijela najbolj razširjen v nekdanjem oglejskem patrijarhatu in spada med njegove najstarejše patrocinije, in sicer bolj v južnem delu, v sedanji videmski nadškofiji, po nekoliko tudi v ostalih delih nekdanjega patrijarhata, ki je segal od l. 811. naprej do Drave.⁶⁾ Tu pa razen Celja navadno v krajih, kjer je patrijarh imel tudi posvetno oblast.

Nad Dravo, torej izven patrijarhata v (nekdanji) solnograški nadškofiji zasledimo eno cerkev sv. Danijela na Solnograškem, katero so ustanovili delavci iz juga, eno na Koroškem in zraven v Melski dolini (Mölltal) Sv. Jurija na »hribu sv. Danijela«. Bržčas je bila tukaj prvotna cerkev posvečena sv. Danijelu in kraj morda lastnina oglejskih patrijarhov, ker so mu bili pozneje goriški grofje patroni.⁷⁾

Pod Dravo, v starem patrijarhatu, imamo sv. Danijelu posvečene cerkve tri na Štajerskem, štiri na Koroškem, tri na Kranjskem (sedaj pod italijansko oblastjo), tri na Goriškem; v videmski nadškofiji pa pet žup-

(ožji grb mesta s tremi zvezdami) leži na mreži (ražno sv. Lovrenca), drži nad njim plavajoča podoba v rokah trak z rečenico (Spruchband), na katerem se vidita črki S. L. (Sanctus Laurentius). Pa ne na Gubovi sliki, ne na odtiskih pečata na listinah v mestnožupnem arhivu nisem tudi s povečalom našel teh črk. In če bi bili, bi moral »L« smatrati za del črke »D« (Daniel). Sv. Danijel je bil od začetka zaščitnik celjske župne cerkve in pač tako tudi celjske naselbine. Med sv. Lovrencem in celjskim mestom pa ni zaslediti najmanjše zveze ne v zgodovinskem ne v kakem drugem oziru. Oni okrasek, kakor ga enako že imajo tudi grbi celjskih grofov, nam s svojim sijajem predočuje sv. Danijela; ona mreža, ako ima že res stik s podobo, pa je ravno tako lahko slika vhoda v levnjak, v katerega so vrgli sv. Danijela, kakor ražna, na katerem so pekli sv. Lovrenca.

⁶⁾ Prim. dr. Stegenšek, *Cerkveni spomeniki lavantinske škofije*. I. Dekanija gornjegrajska, str. 203—206. Tam, str. 204, op. 3, pripoveduje tudi dr. Stegenšek, da je celjski opat Matija Vodušek (1847—1872) dobil košček prerokove kosti iz Padove z avtentiko z dne 4. maja 1871, katera izpričuje pristno prerokovo relikvijo, ki je bila prej že pripoznana v Benetkah.

⁷⁾ Dr. Stegenšek na n. m. str. 204.

nih in kuratnih cerkev, eno kaplanijo in pet podružnic, oziroma oratorij,⁹⁾ kjer pa še Sv. Danijela Furlanskega nismo prišteli, ko je prvotno (od l. 928.) bil tudi sv. Danijel župni patron in še je le pozneje prišel sveti Mihael na njegovo mesto.¹⁰⁾ Mimogrede omenimo, da je blizu Pozzuola na Furlanskem, v sredi med tem krajem in Vidmom v župniji Zugliano. »Oratorio di S. Daniele Prof.¹¹⁾

V lavantinski škofiji imamo razen Celja še eno podružnico sv. Danijela pri Trbonjah. Cerkev zasledimo l. 1436., a tamošnji »hrib sv. Danijela«¹²⁾ že l. 1408.¹³⁾ Hrib pa je svoje ime dobil po cerkvi ali kapeli, ki je torej morala tam že stati pred l. 1408. Ker je župnija Vuzenica bila nekdanj izločena iz pražupnije Sv. Martina pri Slov. Gradcu¹⁴⁾ in je slovenjgraška pokrajina bila dolgo last oglejskih patrijarhov, postanek tega patrocinija ni težko razumeti.

V isto gosposčino je pripadal tudi sv. Danijel v Razboru. Po cerkvenem letopisu lavantinske škofije za l. 1928.¹⁵⁾ bi bila ta cerkev zidana leta 1600. Janisch¹⁶⁾ pa pravi: Kedaj in od koga je bila ta zelo priprosta cerkev zidana, se ne ve. Ker ima vse matične knjige iz l. 1716., je ta župnija bila izločena iz starotrške že pred tem časom.

Pri nameravani ustanovitvi dobrlovaškega samostana na Koroškem l. 1106., je podaril oglejski patrijarh nameravanemu samostanu med drugim: »... quatuor plebibus et servitiis earum, quarum una est Ras, due Jun ad sanctum Cantium et sanctum Michaellem, una Graz.«¹⁷⁾ Ko pa je bil samostan ustanovljen, je patrijarh Peregrin l. 1154., oktobra 20., darilo iz l. 1106. potrdil, pa namesto župnij »Ras« in »Graz« se nahaja v darilnem pismu desetina v škalski župniji,¹⁸⁾ pač kot nadomestilo omenjenih dveh župnij. Župnija s. Cantius je Škocjan v Junski dolini, s. Martinus pa Železna Kapla. Ti župniji sta, kakor tudi sv. Danijel pri Pliberku, spadali med l. 1050. in 1065. k briksenski škofiji, kakor tudi Sv. Danijel nad Grobljo vasio v župniji Sv. Vid v Junski dolini, nekdanj dobrlovaški podružnici.¹⁹⁾ Briksenska škofija, kot pravna naslednica prejšnje v oglejskem patrijarhatu ležeče škofije Sabiona ali Seben,²⁰⁾ je dobila omenjene

⁹⁾ Po »Stato Personale Ecclesiastico della città e arcidiocesi di Udine 1922«.

¹⁰⁾ Stegenšek na n. m.

¹¹⁾ Stato Personale . . . di Udine str. 30.

¹²⁾ ONB 125.

¹³⁾ Dr. Kovačič, Zgod. lav. škof. 109.

¹⁴⁾ Šematizem lavantinske knezoškofije 1928, str. 77.

¹⁵⁾ Janisch, Historisch-topographisches Lexicon von Steiermark II, 653.

¹⁶⁾ MHDC III, 534 str. 215—6.

¹⁷⁾ MHDC III, 930 str. 361.

¹⁸⁾ Personalstand der Diözese Gurk 1922, str. 89, 91, 94, 185. »Sv. Danijel blizu Kamna«, 1238; sodno oblast tam je imel dobrlovaški samostan vsled podelitve oglejskega patrijarha. Gr. V, 691, 692, str. 330, 331.

¹⁹⁾ Herder, Kirchen-Lexicon II, 1303.

cerkve gotovo od oglejskih patrijarhov. L. 1106., oziroma 1154., pa je patrijarh vse te cerkve vtelesil dobrlovaškemu samostanu. Patronati sv. Danijela so nam torej v tem ozemlju razumljivi.

Ali kaj je z župnijama iz leta 1106.: »Ras« in »Graz«. Da je zadnja takrat iz Sv. Martina že izločena starotrška župnija pri Slov. Gradcu, ni nobenega dvoma. »Ras« pa enači Jaksch (v imeniku) z Razborom pri Slov. Gradcu. Dr. Kovačič¹⁹⁾ se sicer tej enačbi protivi in misli na Rož na Koroškem. Vendar v Rožni dolini ni ne Rožek, ne katera druga župnija, o kateri bi se dala dokazati zveza s samostanom v Dobrlivasi ali tudi kot lastnina oglejskega patrijarhata. Že župnija »Graz« nas napotuje na Razbor, akotudi drugače dosedaj nimamo nobenih dokazov za tako visoko starost te župnije. Pa ni izključeno, da je vendar že v 12. stoletju res v Razboru obstojal kak vikarijat, ki je bil v času protestantizma vsled pomanjkanja duhovništva mogoče ukinjen, pa v poznejših boljših časih zopet ponovljen. Za dokaz te naše trditve bi lahko navedli nekaj slučajev iz solnograške nadškofije na Štajerskem; mislimo pa, da južno od Drave niso bile boljše razmere.

Za Celje nimamo nobenega dokaza, da bi kedaj bilo last oglejskih patrijarhov. Vendar nas mora patronat celjske župne cerkve, sv. Danijel, voditi na južni vpliv glede našega patrocinija, na Furlansko.

Na to še kaže neko drugo dejstvo. Rimski martirologij obhaja spomin sv. Danijela preroka dne 21. julija. V oglejskem patrijarhatu pa se, kolikor nam je dosedaj znano, ta spomin obhaja povsod 28. avgusta. Vzroka za to razliko še nismo mogli dognati; mislimo, da se je prenos ostankov svetnikovih iz Benetk v Oglej vršil 28. avgusta.

V Celju se obhaja že od pamtiveka patrocinij sv. Danijela dne 28. avgusta. Vuzeniški pravilnik iz l. 1668. ima: In festo s. Danielis patrocinium ad s. Daniele (e s t 28. a u g.).²⁰⁾ Tolminski pravilnik iz sredine 18. stoletja²¹⁾ navaja k 28. avgustu: Danielis et S. Augustini dant lib. 3. To velja za župno cerkev v Volčah.²²⁾ »Proprium Diocesis Aquilejen. a parte Imperii« iz leta 1738.²³⁾ navaja med prazniki, ki se v oglejskem patrijarhatu obhajajo »iz navade« za 28. avgust sv. Danijela preroka. V videmski škofiji se je obhajal prerok Danijel dne 28. avgusta do nove reformacije brevirja po papežu Piju X., še le takrat je izginil iz videmskega cerkvenega koledarja.

¹⁹⁾ Zgod. Lavant. škofije, str. 108.

²⁰⁾ Jos. Mravljak, Nadžupnija in dekanija Vuzenica, str. 64.

²¹⁾ Voditelj v bogoslovnih vedah XIV (1911), str. 12.

²²⁾ Tam str. 27.

²³⁾ Objavil župnik Langerholz v »Vzajemnosti« 1927, št. 3, 4, str. 21. Prim. tudi dr. Stegenšek, Dekanija gornjegrajska, str. 204.

Ako povzamemo cilj naše razprave, mislimo, da je naša domneva trdnih dokazov za njo radi pomanjkljivega gradiva kajpada ni mogoče navesti, dovolj potrjena, namreč:

1. da je ustanovitelj starega celjskega gradu mejni grof Gunter med leti 1123. do 1140;

2. da je Gunter, kakor vobče vovbrški grofje, prišel k nam iz Furlanije in je celo verjetno od tam poklical graditelje svojega gradu;

3. da so srednjeveško celjsko naselbino ustanovili Gunterjevi delavci iz Furlanije, ki so sezidali tudi prvo cerkev tukaj, namreč župno cerkev sv. Danijela.

H koncu še omenimo naziranje dra. Sturma, po katerem namreč ni izključeno, da so Slovenci besedno obliko »Celje« za keltiško-rimsko »Keleja—Celeja« dobili tudi od Furlanov.²⁴⁾

Župani in knezi v jugoslovanski pravni zgodovini.

Dr. Francè G o r š i č (Ljubljana).

Literatura: Alimpič D., Administrativna podela (Stanojevičeva Narodna enciklopedija, 1. sn.). Bogišić, Pisani zakoni na slavenskem jugu. Isti, Zbornik sadašnjih pravnih običaja kod južnih Slavena. Dolenc dr. Metod, Dušanov zakonik. Gruden dr. Jos., Slovenski župani v preteklosti. Isti, Zgodovina slovenskega naroda. Jireček Herm., Prove. Jireček Konst., Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien. Jireček-Radonić, Istorija Srba. Kadlec-Taranovski, Prvobitno slovensko pravo pre X. veka. Karadžić Vuk Stefanović, Srpski riječnik. Kaspret, O večah (Časopis za zgodovino in narodopisje, 1907.). Kelemina dr. Jak., Nekaj o Dulebih na Slovenskem (Časopis za zgod. in nar., 1925.). Klaić, Povijest Hrvata. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, I. do V. Kostrenčić dr. Marko, Hrvatska pravna povijest. Luschin, Geschichte des ältern Gerichtswesens in Oesterreich. Isti, Oesterreichische Reichsgeschichte. Mažuranić, Prinosi za hrvatski pravnopovijesni rječnik. Melik Ant., Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev. Miklošič, Lexicon palaeo-slovenico-graeo-latinum. Novaković St., Zakon Stefana Dušana. Ortner dr. Stjepan, Pravna povijest Germana i Slavena. Prelog dr. Milan, Činovi i titule u starim našim državama (Stanojevičeva Narodna enciklopedija, sn. 4.). Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (izdanje Jugoslavenske akademije u Zagrebu, Sv. 18., 1898., str. 110 nasl.). Rječnik hrvatskoga jezika (dr. F. Iveković in dr. Ivan Broz). Solovjev Aleks. V., Odabrani spomenici srpskoga prava. Šišić Ferdo, Geschichte der Kroaten. Isti, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara.

I. Uvod.

Zelo različni in mnogoštevilni so pri Jugoslovanih službeni in častni čini, s katerimi je združen županski ali knežji naziv. Obe instituciji, i žu-

²⁴⁾ Prim. Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino VI, str. 46, 49.

panska i knežja, zlasti pa županska, sta preživeli poseben razvoj v vsaki večji državni in narodni zaednici na slovan-skem jugu. Dočim je ob koncu srednjega veka pri Hrvatih in Srbih visoka knežja čast podlegla raztvorbi, je imel župan, zanimiv bolj ko knez že zaradi tega, ker je narodnega počela, ravno pri teh dveh narodih tu boljše tam manj ugodno napredovanje. Dvigu in menam te samobitne in samorastle naprave sledi izven Srbije, toda ne povsod hkrati, razdrmanje in propad visokih županskih položajev. Nudi se nam prizor, da je županski čin ponekod še močan in ugleden, ko je drugje pozicija sodobnega istoimenega funkcionarja že podrejena in nizka. Tem raznim pripetljajem županske časti nalikuje usoda kneštva, ki se s svojo tekmovalko včasih kar zravna in izenači. To sovpadanje učinja v oči bi joč paralelizem teh dveh institucij. Naslovoma župan in knez podeljujejo zdaj tu značaj sličnosti, zdaj tam lice mnogoobraznosti elementi, ki so krajevno in časovno zelo dispartni.

Knežjemu naslovu je likovna pestrost v tem, da je knez glavar plemena, državni vladar, visok plemič, državni uslužbenec in dostojanstvenik, plemič vobče, častni pridevek za vsakogar, starejšina srezov in sel. Župan je plemenski glavar, državni vladar, visok plemič predstvenega ali pa običnega čina, dvorjan, član sabora, sodnik, načelnik bratovščin, upravnik večjih okrožij in malih naselbin, graščinski gospodarski nameščenec, kmet zaupnik fevdnega gospoda, vaški predstojnik in sodnik, načelnik občinskega odbora. Sledovi županstva segajo tja gori v sedaj že trde nemške dežele, kjer so nekdanje bivali Slovenci, na Zgornje Koroško in Zgornje Štajersko (Suppan, Suppanleut, Suppanhaus). Županski naziv je, tako pravi Mažuranić, najbolj razširjen naziv od izvira Save in Drave daleč tja doli do vzhoda po vsem našem Primorju.

Iz te pisane mnogoobraznosti se po prvi skupni dobi odrazé trije liki jugoslovanskega župana: slovenski, hrvatski in srbski lik.

II. Slovenci.

Ni moči misliti, da stari Slovenci niso imeli nikakih višjih političnih ustrojev že v dobi, ko so se v sedanjih deželah naseljevali. Morda so jih imeli celo že prej. Toda usoda je tako odločila, da so bili dalje časa del političnih organizacij Gotov in Avarov. Zato se s svojim pravim imenom pozno pojavljajo v zgodovinskih spomenikih. To temno dobo so živeli v plemenskih zaednicah pod župani in v zaednicah, ki so predstavljale višjo oblast nego županstvo, pod knezi.

Eksistenca župana je v zgodovini prvič izkazana po napisu na grški vazi v gepidskem, tako zvanem Atilovem zakladu iz III. stoletja: ζοαπαν ζωαπαν. Županski naslov je brez dvojbe prastaro slovan-

sko oznamenilo za starejšino župe. Ko v svoji osmeroknjižni zgodovini ugotavlja, da živé Slovani (Sloveni in Antje) kot demokratični narod, ne pa pod samodržcem, meri Procopius Caesarensis, najvažnejši zgodopisec grškobizantinske dobe, na župni sestavi in zadružni značaj starih edinic v sredini 6. stoletja (552. do 554.) tudi na slovanskem jugu. Ker nam za otalo prvo polovico srednjega veka tja do X. stoletja in še potem na žalost nedostaja zgodovinskih virov, se nam je često treba posluževati regresivnega zaključevanja in privzemati k pretresovanju s previdnostjo po tako zvani metodi naličnosti ali analogije tudi prava severnih Slovanov.

Združbi najbližjih sorodnikov, ki so bivali v skupnosti ter skupno obdelovali svojo nedeljivo imovino, z ad r u g i, je načeloval s t a r e j š i n a. Kadar se je osnovna zadružna zaednica preveč razmnožila, si je del zadrugarjev ustanovil poseben dom, toda nova zadruga je bila s svojo matico v daljnji tesni zvezi ter se je zvala, krajevno pojmovana, s e l o ali v a s, narodoslovno pojmovana p a b r a t s t v o, čigar skupni rekviziti so bili pradedov priimek, paše, šume, žrtvenik in groblje. Od č e l n i k o v vodena sorodna bratstva so tvorila višjo zaednico, n a r o d o s l o v n o p l e m e, krajepisno ž u p o (= Sippe, ista beseda!), ki so jo poimenovali po reki ali kakem kraju, najčešče po kraju, kjer je bil grad. Župa je sklad več sel, pleme sklad več bratstev, ki so med seboj krvno zvezana, a na čelu tega sestava je ž u p a n. Verjetno je, da sta se n a z i v a starejšina in župan tudi pri južnih Slovanih včasih brez razlike, v z a j e m n o, rabila, saj so bile župe kaj različne, često obširna ozemlja več r a z r a s t l i h bratstev in zadrug, včasih pa le skupek nekoliko sosedov ali — kakor pravi Bogišić — bližnjih domarjev. Za velikost okoliša in število ljudi so bile merodajne zemljepisne, naselbinske in različne organizacijske prilike.

Oblika ž j u p a n se nahaja že v staroslovenskih cerkvenih spomenikih. Posvedočena je tudi po starobolgarski kompilaciji, zvani Zakon sudnij ljudem ali Sudbenik cara Konstantina. Po jezikovnih posebnostih tega pravnega spomenika so sklepali, da mu je moral biti prototip v koncu IX. ali v začetku X. stoletja, ko je samo v B o l g a r s k i že cvetela slovanska knjiga. V začetku IX. stoletja je izkazan naziv župan p o s t a r o b o l g a r s k i h n a p i s i h na spomenikih, ki jih je bil kan Omortag (814. do 831.) postavil svojim rajnim županom, ki so bili že tedaj na visokih položajih (ζουπαν in κόπανος). Etimološko izvajajo besedo ž u p a n iz indoevropske besede * g e u p ā = pašnik, gospodar na pašniku, ki ji je matica staroindiska podstava g o p ā = čuvar in g o p ā y a t i (glagol) = on čuva, odkoder da je pomen: stražar, branitelj, potem b r a m b a, kraj brambe. Morda tiči tudi v tem prvotni osprednji pomen županove funkcije v župnem vojnem krdelu.

Župan kot glavar plemena je bil vrhovni sodnik in vojskovodja. Gotovo je, da je dedno županstvo velikih žup za metek slovanskega plemstva. Poveljevanje župni četi, utrjanje in bramba gradišča, dogovori in izvedbe bojnih pohodov, osebna vrlost in odličnost v bojevanju in poveljevanju, ti in taki pogoji, dalje pa tudi okoliščine kakor n. pr. zemljepisna zaokroženost, včasih kar zaključenost ali celó odročnost dotičnega predela ali ozemlja, so na vidno višjo stopnjo moči in ugleda povzdignile kako posamezno bratstvo, v le-tem kdaj tudi le neko odlično zadrugo, da se je, sprva po volitvi, kasneje po načelnem pravu, dvignila nad vzporejena bratstva in zadruge. Ta procedura nudi priliko, da se prične snovati dednost starejšinstva v dotičnem bratstvu ali zadrugi. Dedno županstvo je prvo plemensko plemstvo. Rimski cesar in pisatelj Mavricij (582.—602.) poroča, da je bilo mnogo glavarjev (*ῥηγῶν*), ki so živeli v neslogi in se dali podkupovati z obljubami in darovi.

Sedaj se pojavijo v zgodovini znaki, po katerih se da sklepati, da so si južni Slovani ustvarili tudi že višje politične organizacije od župe. Leta 593. je Mavricij potolkel kneze Radogosta, Mužoka in Pirogosta. Slično kakor se je bilo prej vzpelo nad druga bratstva, se je bilo med tem najbolj ugledno bratstvo povzpelo nad več plemen. Arhonta, vladarja, imenuje po grško tega veljaka car Konstantin VII. Porfirogenet (905. do 959.), ki sicer nazivlje i vojvodo i bana kar s tema slovanskima nazivaloma v pogrčeni obliki, a ne pové slovanskega izvirnega oznamenila za rečenega glavarja višje vrste. Kako so južni Slovani arhonta v svojem jeziku imenovali, ne moremo torej pozitivno vedeti. Izraz veli ali veliki župan za to dobo ter za Slovence in Hrvate sploh ni izpričan, le za Srbe, o čemer bo itak še govor. Naziv župan, izkazan za poglavarje nad več plemeni zopet le pri Srbih, je zato manj verjeten, ker se je glavar, ki je bil po činu že vladar, bržčas tudi glede svojega naziva odločil od plemenskih in župnih županov. Zgodovinarji se tej negotovosti najrajši tako izognejo, da prevedejo besedo dux, kadar pomeni glavarja v tem višjem činu, najčešče z besedo »vojvoda«, a primeroma malokrat z besedo »knez«, dasi ni tajiti, da se včasih opazi gibanje v prilog k n e z a. Naziv »vojvoda« gotovo toliko ni napačen, kolikor je bil pomen teh knezov na bojnem polju, a preko te črte ne izčrpa pojma, ki ni bil zgolj neki občasni zaednici adekvaten, marveč prilagoden kneževini, ki je pravo sodržavje po federativnem načelu. Tako uči neka dosedanja teorija, da so se male plemenske edinice na slovanskem jugu, dotlej od Avarov zavisne, v borbah okrepile in pod germanskim vplivom zložile v organizacije višjega reda pod vodstvom zelo odličnih mož, brez dvojbe plemenskih županov, ki so sinadeli knežji naslov in privzeli svēt županov, t. j. načelnikov plemen in žup. Nesporno je vsekakor,

da je germanski vpliv na nastajanje in obrazovanje slovanskih držav evidenten. Ko se n. pr. leta 640. v zgodovini pojavi prvi slovenski knez Valuk (Wallucus dux Winedorum), vlada Slovanom kralj Samo (623.—658.), ki je pač vrhovni vladar nad svojim zaveznikom, slovenskim knezom. Ako primerimo, da Konstantin Porfirogenet celó za sredino desetega stoletja ne pozna niti pri Jugoslovanih niti pri ostalih Slovanih drugih vladarjev, ko župane starce, mora biti vsakomur jasen stvariteljski učinek germanskega kneštva na vznik Samove slovanske države in občasnih slovanskih sodržavij. Ta vpliv je še bolj evidenten, ker je pri vseh Slovanih, a pri Hrvatih in Srbih še v IX. in X. stoletju, veljalo načelo delitve države, pa skupne vlade pod starejšinstvom najstarejšega brata, popolnoma germanski princip, ki je najbolj sporno točko nasledovanja, vladanje, proglašal za skupno stvar, očetno baštino pa za predmet dejanske razdelitve.

Ugovor, da listinskih dokazov za obstoj naziva knez nimamo za to dobo, ampak šele za drugo polovico XI. stoletja, ne more proti gornji teoriji imeti več uspeha, odkar je vseuč. profesor dr. Jakob Kelemina objavil svojo razpravo o staroslovenskih kneštvih in o knežjih naslovih, izza katere postaja paralela župan-knez, prej upoštevana le za poznejšo dobo, sedaj aktualna tudi za prvo dobo slovenske srednjeveške pravne zgodovine. Že poprej je bilo etimološko dognano, da so Slovani od Germanov prevzeli stvn. *chuning*, got. *kuniggs* = homo de stirpe že v dobi svojega skupnega plemenskega življenja ali najkasneje v dobi, ko so bila njihova plemena še v zelo tesni zvezi. Le tako se da namreč razlagati, da je knez (prvotno *kʷnēgʷ*, potem *kʷnēnzʷ*, končno starosl. *kʷnēnʒe*) vsem slovanskim narodom enako znan kot starejšina, poglavar, znamenitnik. Obilica krajevnih imen, ki so izvedena iz besede knez, nam daje gotovost, da je bil ta naziv pri Slovencih, ko so se naseljevali in urejali, mnogo bolj v rabi, kakor se je mislilo. Knežjega naslova Slovenci niso rabili kar slučajno, marveč so ž njim označevali oblastnika, ki je imel večjo oblast ko župan. Kelemina je po Arnulfovi listini z dne 9. marca 891. l. (Kos, II. št. 297) dognal dve staroslovenski kneštvi, dulebsko in zagorsko. On sodi, da je razmeroma obsežno ozemlje dulebske »grofije« v spodnji murski dolini utegnilo prvotno obsegati več kneštev. Čim stoji, pravi, da je bila vojaška bramba knežjih gradov naloga tistih svobodno rojenih in hkrati plemenitih ljudi, ki so jih zvali kaseze (Edling) in so predočevali nekakšno nižje plemstvo, tedaj je dovoljen zaključek, da je moral knežji sedež biti povsod tam, kjer so izkazani kasezi, obratno pa bivališče kasezov povsod, kjer je izkazani knežji grad, kakor n. pr. Kneždol kot center zagorskih knezov. Kelemina navaja znatno število krajev, ki se zovejo po knezih in so bili bržkone se-

deži tega višjega plemstva. Sledovi knežje oblasti in knežjih rodbin segajo od Blatnega jezera do Tirolov, od Zgornje Avstrije do Soče. Knezi niso samo med zahodnimi alpskimi Slovenci, kjer so — po Peiskerju — vladali kmetski knezi, temveč tudi na Spodnjem Štajerskem, kjer so po Peiskerju bivali zgolj župani. Zato je krivo, istovetiti knežjo, večjo, pa župansko, manjšo čast. Naglasiti je zlasti, da so bila kneštva tudi v županskih okoliših na Zgornjem Avstrijskem, kamor hrvatska invazija ni dospela, ker je to dokaz, da slovensko kneštvo ni hrvatskega, ampak skupnega slovanskega izvoda. Pri Slovencih so že pred IX. stoletjem obstajale knežje oblasti poleg županskih. Ker so Hrvatje, kamor so prodrli, s seboj dovedli svoje aristokrate: Piričiče od plemena Mogorovičev, Mohličiče od plemena Stupičev in druge, ki so si svoj aristokratski položaj bržčas očuvali še tja v nemško dobo, je bila doselitev Hrvatov pač utrditev slovenske knežje oblasti ter knežjih dvorcev in gradov v Slovencih.

Ti posledki so nam otvorili nov pogled. Že prvi Slovenci so poznali kneštvo. Ono jim je predstavljalo od županske oblasti odraženno, plemiško oblast, morda baščin, ki je prehodni tip k vladarski knežji oblasti. Sredi VIII. stoletja so iz avarske stiske zabredli pod bavarsko nadoblast in s tem v sfero pradomovine knežjega naziva. Verjetno je dalje, da sta se vsaj Borutova (745.) krščena naslednika, sin Gorazd (750.—753.) in nečak Hotimir (753. do 769.) kneza zvala, ker opažamo tudi na slovanskem jugu, da pride s pokristjanjenjem knez za vladarja, tako na Hrvatskem, o čemer bo še govor, prav tako tudi na Bolgarskem, kjer je v prvi polovici IX. stoletja naslednik kanov kristjan in knez Mihajl Boris I. Ker meni Gruden, da so bili slovenski vladarji VII., VIII. in IX. stoletja župani, bi se mu dalo očitati isto, kar so svoj čas oponesli Smičiklasu, ker je bil za bane nazval hrvatske kneze (ta naziv je pri Hrvatih že nesporen!), ki so vladali v oni prvi dobi, ko še ni bilo kraljevskega naslova. Na Grudnovi trditvi je točno le to, da ima oblast slovenskih knezov svoj izvor v županstvu. V ostalem pa gre sedaj že za kneštvo, za dedno plemstvo, ki so ga vzporejali s frankovskimi grofi (comites).

Slovenski knezi VIII. in prvih desetletij IX. stoletja, Volkun, Ingo, Pribislav, Semika, Stojmir, Edgar ter Vojnomir, katerega reklamirajo Hrvatje, češ da je panonskohrvatski knez, so svoj daljnji, še dosti ugoden položaj s tem rešili in utrdili, da so se Frankom prostovoljno podvrgli ali komendirali. Okrnjena samostalnost, katero jim je bil še Karol Veliki pustil, je trajala samo do l. 820., ko so bili Slovenci v vstaji kneza Ljudevita Posavskega od umikajočih se frankovskih vojsk oblasti cesarja Ludovika Pobožnega zopet podvrženi ter jim je bilo vzeto pravo, da imajo svoje domače kneze. Le-té je cesar nadomestil z nemškimi grofi,

in Slovenci so bili trajno podjarmljeni. Knezi se od tistih dob imenujejo le zunaj slovenskih mej (Pribina in Kocelj v Slovaški Nitri po 836. l., Ratimir, vazal Bolgarov v Panoniji, 829.—838. i. t. d.).

Ko so v IX. stoletju Slovenci prišli pod frankovsko oblast, je dobilo tudi poslovanje njihovih županov svojo zakonito obliko, katero je potem imelo skozi več stoletij. Prvič se v pravni zgodovini pojavi naziv jopan l. 777. — okoli pol stoletja pred Omortagovimi napisi — v darilni povelji bavarskega vojvode Tasila, s katero je bila kremsmünsterskem samostanu med drugim podarjena tudi dekanija (župa, sestoječa se iz 10 razrastlih bratstev kot kraljevskih kmetij, regales mansus) tistih Slovencev, ki so živeli v mejah, katere je bil s prisego razkazal župan Physso (nejasno, morda vendarle slovensko ime?), in ki sta pri njih javne posle vršila dva nameščenca (actores), po imenu Taljub in Sparuna, brez dvojbe Slovenca. Ali je tej slovenski župi ali dekaniji, ki je bila novemu upravnemu sistemu v slovenskih deželah priravnana, jopan Physso v istini načeloval, to je vprašanje, ki ga konstrukcija »ille jopan, qui vocatur Physso« nič kaj točno ne podkrep-
lja. A celó če bi bilo takó, da je bil Physso župan nad vso to župo, kakor menita Gruden in Kos, bi ne smeli tega župana imeti za vladarja — obsežno ozemlje, katero sta nadzorovala kar dva uradnika, naj ne moti — nego zgolj za župana obične župe, ki je bila zbog redke naseljenosti obširen teritorij. Povsod, kjer so Slovenci bivali, na Zgornjem Avstrijskem, Koroškem in Kranjskem, so bili v grofijah sodnoupравни okraji dekanije, ki so drugod pri Nemcih neznane.

V dobi, ko so nemški grofje slovenske kneze izpodrivali, je pomenila latinska beseda comes i te i one, le da se grof iz latinščine ni več prevajal z besedo knez, temveč samo z besedo grof. Morda je kak posamezen slovenski plemič svoj ugodni položaj s knežjim činom vred prerešil v nemško dobo, morda je s tem uspel comes Trdogoj (1023., Kos III., št. 55.), ako ni bil komendiran grof, toda dosti bolj verjetno je, da je tudi naslov nekdanjih knezov zatrt, saj nam je mnogo komendacij izkazanih i iz dobe frankovskih vladarjev, n. pr. comes Vitogoj (l. 859., Kos II., št. 162.) ali, kakor meni Luschin, oni Svetopolk, ki ga listina kralja Arnulfa imenuje »progenie bonae nobilitatis exortum« in je bil vazal mejnega grofa Luitbalda, — i iz nemške dobe, n. pr. Mojmir comes (926.), Svetopolk »nobilis vir« (932.), Negomir, vazal kralja Otona I. (965.) i. t. d. Skratka, upravičeno se sme trditi, da je bila komendacija ono taktično sredstvo, s katerim so Nemci domače plemstvo do kraja pogubili. Mesta nekdanjih slovenskih knezov so zavzeli grofje in druga inorodna svobodna gospoda. Slovenci so poznali od tedaj le germanske državne kneze, svetno in cerkveno visoko plemstvo. Kasneje (za Friderika I.) so se knezi tudi od grofov kot poseben stan odločili. Hlepeč po tako zvanem deželnem gospostvu, so se državni knezi slednjič (1231. l.) dokopali do

popolne vladarske oblasti. V novem pojmu deželni knez = princeps, dominus terrae, Landesfürst, je vzniknil Slovencem nov vladarski naziv, ki je Hrvatoma in Srboma neznana, ker vežejo oni vladarstvo le na ostala dva naziva tujega porekla: na cesarja, krajše carja in kralja.

Po izgubljeni državni samostalnosti je bil županu razvoj v navzgor in vstop v plemstvo seveda zabranjen, saj tuja vlada ni mogla biti naklonjena napravi, ki je kazala najtesnejšo zvezo z združnim sestavom. Odpravilo pa fevdno gospostvo županske oblasti le ni, nego jo je zgolj izdatno omejilo. Doba rušenja županske časti v drugi polovici srednjega veka je potekla precej drugače ko pri Hrvatih. Potem ko so se župani izvesten čas držali kot starejšine dekanij, nemškim grofom podrejenih, se je proces preokrenil v navzdol in se na etapah razsežno razprostrl. Gruden loči tri faze: 1. župane (sodnike) plemičarjev; 2. župane kot sodnike in upravnike večjih okrožij, deloma pa malih nasebin, ter 3. župane kot nižje gospodarske uradnike ter vaške predstojnike in sodnike.

Glavno delovanje slovenskih županov je bilo v tej dobi preloženo na pravosodno poprišče. Personalno pravno načelo, ki je velelo pravico deliti vsakomur po njegovem pravu, je terjalo, da so bili sodniki in prisedniki istega prava pripadniki, kakršnega so bile stranke ali obtoženec. Listine govore o slovenskem pravu, katero imenujejo *sclavenica institutio in consuetudo Sclavorum*. To slovensko pravo je veljalo mnogo stoletij kar naprej. Kontinuiteto pa je vzdrževal slovenski župan sodnik s svojimi županskimi sodbami pod lipo ali na kakem drugem javnem mestu. Tako so se ohranila slovenska sodišča z najprej voljenimi, a kasneje od nemške gosposke postavljenimi župani. Skratka, sodniki župani s svojimi dvanajstijami so v pravosodstvu našli novo svojo domeno, deloma kot *iudices sive decani*, deloma kot *šefones*, *sodini*, *sojevci* in *sodje*. Od 16. stoletja nastopajo župani kot člani večje mlajšega tipa, ki se namesto dotedanjih občinskih zborov sestaja vsake kvatre (zato kvatrisod) pod predsedstvom graščinskega sodnika ali oskrbnika. Veče županov so sodile po običajnem domačem pravu, ki se je močno razlikovalo od nemškega in rimskega prava. V Beli Krajini in Istri so se županske sodbe ohranile do XVII. stoletja. V vinorodnih dolenjskih gospostvih je slovensko pravo svoje zadnje zatočišče dobilo v gorskih zbori, katerim je načeloval sodnik, imenovan gorski župan.

Na politično-administrativnem položaju pa se županu ni dobro godilo. Staro pozicijo si je mogel župan trdno obdržati zgolj kot načelnik plemičarskih in svobodniških občin. Z vseh ostalih pozicij nekdanje kmetske avtonomije se je moral pod tujinskim pritiskom neustavno umikati. Župan kot upravnik večjega okrožja se le še spora-

dično pojavi kot zadnji spomin na Slovensko župo n. pr. na loškem gospostvu in na dolenskih posestvih brižinskih škofov, kjer je uprava bavarskih priseljencev čisto drugačna, in v gospostvu Laško, ki je bilo razdeljeno na štiri okrožja. Poleg teh županov večjega formata, ki so načelovali okrajem s po 70 do 100 in več kmetijami, najdemo manjši tip županov, ki so bili predstojniki malih naselbin in vasi. V listinah poznega srednjega veka se omenjajo župani kot vaški predstojniki in sodniki ter kot nižji gospodarski uradniki graščin. Izjema in lepa reminiscenca na župno organizacijo sta velika župana landarski in mjersinski, katerima so podrejeni župani v furlanskih sosednjah (decani grandi oz. decani). Redoma pa je nekdanji ugledni župan starec od fevdne gosposke potisnjen na skromni položaj vaškega zaupnika, ki služi gospodarju kot zvezni člen s podložnimi kmeti in dobiva za svojo službo plačilo v obliki užitka parcele »županice«. Tako se zaključi karijera slovenskega župana s tem, da mu preostanejo le še posli gospodarskega uslužbenca zemljiške gosposke. Ko še ta izgine, se župan pojavi kot občinski predstojnik naše dobe, katera mu nakloni kasno in skromno zadoščenje s tem, da ga prevede za »Bürgermeistera« mesta in trga.

Po pravici povzema Gruden, da pri Slovencih županska oblast ne kaže vnanjega sijaja, zato pa je vtisnila vsemu našemu socialnemu življenju vidne sledove v imenih krajev in oseb, ki so izpeljana od besede župan (Županovo, Županje njive, pa Zupan, Županič, Župančič itd.).

III. Hrvatje.

Hrvatje imajo za nazivalo župan inačico špan. Berneker domneva, da je bila prehodna oblika žpan in da so si le-to Madžari kot ispán (hispanus) usvojili. Ispán je bil (Du Cange in Bartal) že hunski naziv za kapetana Atilove vojske, kar je nov dokaz za veliko starost županskega naziva, pa tudi za prvotno udejstvovanje županov kot poveljnikov vojnih krdel. Na Erdeljskem so še dosti pozneje prav tako nazivali neko vrsto vojaških najemnikov. Ali sta bila sploh kdaj in kako sta bila pojmovno izdiferencirana župan pa špan, to vprašanje bodo etimologi in dialektologi javalne dognali. Vsekakor špan ni ostal posebnost panonske zemlje, marveč se je udomačil po vsem Hrvatskem, kjer pomeni vobče toliko, kolikor župan. Gori omenjeno hipotezo »žpan« podpira tudi Bartal (Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae, Lipsiae 1901.), ki se sklicuje na neki zelo star ogrski vir neznanega izvora in časa, v katerem je posvedočeno, da so imenovali panonski Hrvatje in Slovenci svoje starejšine »spane« (plures capitanei, qui lingua eorum spani vocabantur). Miklošič (Slavische Elemente im Magyarischen) izvaja besedo ispan = načelnik komitata od slovenske besede župan.

Vzlaz med plemstvo je bil županskemu nazivu usojen v Hrvatski, ki je od začetka IX. stoletja živela pod domačimi vladarji in leta 881. postala popolnoma nezavisna in samostalna država. Tu se je povzpел župan od načelnštva v župi do starejšinjevanja nad več župani. Bilo je to v dobi, ko so, po izporočilu Prokopijevem (VI. stoletje), Hrvatje v demokraciji živeli. Oblast nad več župani je bila, kakor vse kaže, prehodni lik k oblasti nad veliko zaednico, na katere čelo so stopali poedini župani, ki so se bili bolj ko drugi odlikovali. Ne da bi bilo že tistikrat državno in politično edinstvo kar izrazito, ko so se Hrvatje naseljevali na teritoriju bizantinskega carja, so bili razdeljeni na posamezna mnogovejna, ljudnata plemena z močnimi rodovi na čelu. Razpadali so v 7, kasneje v več (do konca XI. stoletja že v 12) nezavisnih plemen, katerim so najprej tudi župani načelovali. Župani so bili starejšine velikih plemen, a tudi žup. Nazivni dualizem, ki se vleče skozi več stoletij, nastopi torej zgodaj. Car Konstantin VII. Porfirogenet deli zemljo Hrvatov na 11 županij, ζουπανίας, ter jih po imenih našteva.

Še preden je konec VIII. stoletja prišel frankovski naval, nastanejo na slovanskem jugu pod vodstvom posebno energičnih mož oblasti velikega obsega. Deloma notranji boji, ki naj bi dovedli do nadvlade enega plemena nad drugim, deloma zunanji sovražniki, ki so ogražali vsa plemena skup, povzročijo, da se začno i največja plemena zbliževati in stapljati v višje politične enote, dočim tvori vseskozi do konca XI. stoletja temelj države gentilni ali plemenski sestav kot edini izvor služb in časti. Hrvatsko plemstvo ni nastalo po milosti vladarjev, ampak je samobitno vzniklo in se razrastlo po pravu plemenske pripadnosti. Razprtije uglednih in skoraj samostalnih plemen so na kraju in koncu privedle hrvatsko zemljo pod tuje vladarje.

Hrvatje so se v dobi narodnih vladarjev od zapadnih držav razlikovali v tem, da niso imeli fevdnega plemstva. Gentilnost je pa v sebi nosila dednost. Sočasno z nastajanjem državne zaednice se je obrazovala dednost plemstva. Navadnega župana volijo še župljani, župan višje vrste pa je že dedni plemič, velmož, čigar dejanja se ne razlikujejo dosti od vladarskih ukrepov. Na ta način je razlagati n. pr. izporočilo iz dobe prvega hrvatskega kneza, čigar ime nam je izporočeno, krščenega Višeslava (okoli 800. l.), da je župan Godeslav sezidal cerkev sv. Križa v Ninu in dal na njej vklesati napis, ki je najstarejši doslej znani napis iz hrvatske dobe: »Godeslav i u p p a n u s qui isto domo construxit«. Domnevati se sme, da gre tu za mogočnega ninskega župana, ki je bil v vrstnem redu kmalu za knezom, morda prvi dvorjan, gotovo pa eden prvih med velikaši. Gotovo je, da je županstvo že visoko dedno plemstvo.

Velikaši, morda tudi dvorjani, so bili župani Kojičin, Predilo, Nemisl, Žarketa in Ludovik, ki so bili v spremstvu kneza Trpimira na dvoru v Klisu. V najstarejšem nam dosedaj znanem listinskem spomeniku slovanskega juga čitamo namreč, da je Trpimir dne 4. marca 852. leta izposloval zaradi potrditve lastništva splitske cerkve »commune consilium meis cum omnibus iuppanis«. Zaključno fazo tega prvega razvoja županske časti opazimo konec IX. stoletja pod najmlajšim Trpimirovim sinom, knezom Mutimiro. V povelji z dne 28. septembra 892. l., v kateri je Mutimir potrdil očetno darilno poveljo splitski cerkvi, župani niso več izrečno navedeni kot stan med stanovi, ki tvorijo »commune consilium cum meis cunctis fidelibus et primatibus populi«. Bogišić je prvi opozoril, da je tu videti izredno močni položaj višjega plemstva, ki je kneza držalo v odvisnosti ne samo v važnih državnih stvareh, ampak tudi v administrativnih poslih. Knez je v onem času vladal sporazumno z dvorskim vijećem; v važnih vprašanjih pa in, kakor vidimo, tudi v zadužbinskih zadevah, se je posvetoval z narodno skupščino, za katero je naziv sabor sicer mnogo kasneje izkazan, a se sme zanj že v tej dobi domnevati ime sbor ali shod. Vsekakor so bili med primati naroda tudi oni župani višje vrste, ki so tvorili visoko plemstvo in hkrati načelovali posebno uglednim plemenom. Tako se v tej listini navajajo župan Hlijevnega (Livnega) Želimir (iupano Chleunae), župan kliški Leledrag (iupano Clissiae) ter župan Peter in njegov sin Pribitjeh. Upravna državna oblast so bile župe, katerih nam je v Hrvatski znanih 19, v Slavoniji — a stoprv v XII. in XIII. stoletju — 21, dočim o župah v Bosni ter med Gvozdom in Dravo pred XIII. stoletjem ni podatkov. Tudi župno županstvo postane dedna čast, s katero je spojena civilna, sodna in vojna oblast, to je plemstvo nižje vrste. Takle župni župan stoluje v središču županije, gradu, s svojim pomočnikom (podsup), s satniki (sitinic = stotnik) kot nižjimi upravnimi uradniki in s pristavi kot sodnimi izvrševalnimi organi. — Mutimir je, bolj po frankovskem ko bizantinskem zgledu, vzdrževal sijajen dvor v Bjaćih pri Trogiru ter imel v svojih višjih dvornih službah župane, ki so predočevali pravo pravcato dvorno in visoko plemstvo: dvorski župan (iupano palatino) Budimir, župan buzdovanar (iupano macechario) Pristina, župan konjušnik (iupano cavallario) Želist, župan peharnik (iupano pincernario) Želidjed, župan ščitonoša (iupano armigero) Tugina, dalje komorni župani: prvi Boljedrag, drugi (camerario secundo) Kresomisl in tretji (camerario tertio) Stjepan, sin dvorskega župana Budimira. V spremstvu kneginje neznanega imena (comitissa) sta bila dvorski župan ali meštar (iupano comitissae) in buzdovanar (macecharius comitissae). Stopnje teh dvorjanov med seboj so določene po vrstnem redu naštevanja. Glede položaja napram županom velikašem pa je težko kaj

reči. Bržkone je častno stopnjo določeval plemenski ugled. Toliko je gotovo, da župani dvorjani in župani velikaši niso bili strogo fočeni v dva stanova, temveč so kot velikaši, torej kot župani svojih plemen, kumulirali dvorno službo, kadar je tako naneslo. Nadaljnja izporočila o županih iz prve dobe kraljev so pičla, toliko, da vemo, da se je županska čast velikašev dalje držala. Sabor kralja Tomislava v prvi četrtini X. stoletja tvorijo »*Croatorum atque Serborum proceres convenientes*«, in komaj toliko spomina je, da je za kralja Kresimira omenjen župan ninski Bolemir (1029).

Kralj Peter Kresimir (1058.—1074.) saboruje »in Nonensi caenaculo resideus una cum nostris iupanis, comitibus atque banis, capellanis etiam nostrae regalis aulae . . .«, torej v zboru županov, knezov in banov. Razmere na dvoru so sedaj precej drugačne. Kralj obdaruje l. 1069. na dvoru v Ninu samostan sv. Krševana (Chrisogona) v Zadru kot zaščitnika glavnega mesta carske Dalmacije v prisotnosti: biskupa Stjepana zadrškega in državnega kancelarja (aulae regis cancelarius), Anastazija kninskega ali hrvatskega (sc. škofa), županov Adama Ninskega, Vukca luškega, Budca bibrskega, Petra sidraškega in Dragomira cetinskega, dalje priorja belgradskega Andreja, carskega protospatarja in katepana »vse Dalmacije« Leona — tu je carski zastopnik zadnjič na Hrvatskem omenjen — in končno dvornih dostojanstvenikov Boleslava tepčije (comes curialis), Voleše deda (maior domus), Petra dvorskega sudca (regali curiae iudex), Studca vinotoča (regalis pincerna), Ivana dvornega kapelana (regius capellanus), Želislava ninskega sudca in Adama, opata samostana sv. Bartola pri Kninu.

Tu vidimo velike izpremembe, ki zadevajo župane. Najprej opazimo, da so vsi dvorni častniki odložili županski naziv. Najvišji svetni dostojanstvenik na dvoru, dvorski župan, se sedaj imenuje tepčija (tepči, tepačija). Tudi vsi ostali dvorjani imajo nove nazive. Njihovo vrsto bi lahko pomnožili s comesom ščitonošo, ki ima v tej dobi zelo ugleden položaj, s comesom posteljnikom (cubicularius), comesom volarjem itd. Županski naziv je rezerviran za visoko plemstvo, ki ima svoje mesto za duhovnimi velikaši, oziroma za državnim kancelarjem kot prvim dvornim in državnim dostojanstvenikom in pred dvornimi dostojanstveniki s tepčijo na čelu. Županske časti zopet ne podeljuje dvorna služba, to je kralj, ampak plemensko počelo. Kakršen je pač položaj plemena in v dotičnem plemenu dedni položaj rodu, tak čin prevzame naslednik od prednika. Včasih je plemstvo višje, včasih je nižje. Včasih je zvezano z upravo večje oblasti, včasih z upravo manjše. Jasno je, da podeljuje uprava večje oblasti višji ugled, visoko plemstvo. Nekateri so začeli dvomiti, ali je gentilni sestav veljal tudi vso dobo hrvatskih kraljev kot edina in izključna osnova plemstva. Mažuranič meni, da županstvo ni bilo več čisto plemensko, ampak da so že takrat

obstajala kraljevska utrjena mesta in da so pojedinim rodovom svojih velmož kot knezom podeljevali kralji s pravom nasledstva kake poedine župe že na fevdni podlagi, to je proti dolžnosti bojevanja in vzdrževanja utrd. Mažuraniću n. pr. ni verjetno, da je bil Vinodol, ki je bil na udarcu Nemcem, tudi v dobi močnih hrvatskih kraljev župa s samostalnostjo starih plemenskih bratstev. Že l. 1193. da je dal Arpadovec, kralj Bela III., krškemu knezu Bartolu (kasnejši rod so Frankopani) župo Modruše. Sploh so — to je istina — ogrsko-hrvatski kralji kasneje hrvatskim velmožem hrvatske župe podeljevali na način, ki je bil v Madžarski ne samo neobičajen, ampak po čl. 15. zlate bule kralja Andreja II. iz leta 1222. naravnost zabranjen. Toda celó tedaj, ako bi bilo gotovo, da so hrvatski narodni kralji župe podeljevali, bi smeli po našem mnenju govoriti le o izjemah, ter bi morali za pravilo te dobe proglasiti tezo, da je bil kriterij, kdo spada k višjemu plemstvu, zgolj plemenska pripadnost, ne kraljevo imenovanje.

Najimenitnejši med župani, knezi in primati, ki so obkrožali kralja, je bil ban. Zdi se, da so bili za banom na najuglednejšem stališču župani, ker po kraljevem zgledu tudi oni obdarjujejo samostane. Tako obdari samostan sv. Krševana v Zadru z zemljo v Obrovcu sidraški župan Peter s braćom Slovinom, Desimirom, Grimlom in Slavcem (1072. l.). Sploh pripadajo županom znamenite vloge. Tudi dvorjanske službe že zopet prevzemajo. Budac, bibrski župan, je hkrati comes postelnik (Budac postelnic Berberisticus iupanus). Omenjajo se v tej dobi — razen prej navedenih — tudi cetinski župan Vučina (1070.), sidraška župana Mutimir in Ljubomir (1070.—1078.), ninska župana Desina in Juro (1070.), luški župani Prvaneg, Vukomir in Kozma (1060.—1070.) in drugi. V bivši neretljanski oblasti, ki se sedaj zove Primorje (Maronia), je županoval »morski župan«, ki se je hkrati zval tudi knez Primoraca (dux Marianorum, morsticus sc. iupanus), n. pr. župan Rusin, brat kralja Slavca iz plemena Kačičev (1074.—1075.). Kralja Slavca so l. 1074. v Omiš spremili ban Peter, župan Zaruba, tepči Budimir in satnik Vukan. Župan ima tu svojo častno stopnjo med banom in tepčijo.

Po izvolitvi Dmitrija Zvonimira za kralja, »synodali et concordii totius cleri et populi electione« (1076.), se pojavi nadaljnja bistvena razlika, da se slovanski naziv župan (iupanus) odslej često nadomešča z besedo comes, a tudi z besedo baro. Darilyni povelji knezov Trpimira in Mutimira je Zvonimir dne 9. oktobra 1076. l. potrdil v navzočnosti svojih prelatov in velmož »et aliorum nostrorum comitum et baronum«. Za tepčijo (comes curialis) si je vzel Dominika, za komornika Višana in Črnca. Poedinim županijam so načelovali župani — iupani, comites —: Dobralj (Hljevno), Pribina (Cetina), Ljubomir (Sidraga), Jurina (Knin), Adamac, kasneje Jure (Nin), Srezinja

(Bribir), Desimir, kasneje Desila (Krbava), Prvaneg (Luka) in Vučina (Zagorje). Zemljo med Dravo in Gvozdom so upravljali kralju vdani plemenski župani. Torej zopet dualizem. Kajti prej navedeni župani so velikaši, ti-le pa niso. Na splitskem saboru oz. sinodi je sredi med tepčijo Dominikom in komornikom Višnom naveden župan Črne. L. 1075. ima župan Vučina mesto za cerkvenimi velikaši in knezom Primorcev Jakovom, pa pred splitskim priorjem Dujmom, a v darovni povelji kralja Dmitrija Zvonimira iz istega leta splitski cerkvi je stopnja določena nastopno: hrvatski biskup Grgur, tepčija Dominik, knez Primorcev Jakov, cetinski župan Pribina, ninski župan Adamec, bribirski župan Strezinja, krbavski župan Desimir, in nato slede še le ostali člani kraljevega spremstva. Župan višjega reda ima torej v tem času mesto velikaša za tepčijo in knezom.

Pod poslednjim kraljem hrvatskega rodú Štefanom II., ki je stopil l. 1089. na prestol »omnibus Chroaciae et Dalmaciae nobilibus collaudantibus«, izvemo zopet, da prehajajo župani velikaši v dvorno službo. Štefanovo darovnico z dne 8. septembra 1089. l. so podpisali nadbiskup Lovro, trogirski biskup Ivan, splitski arhidakon Peter, splitski svečenik Peter, knez Primorcev Jakov, tepči Ljubomir, ki je bil pod Zvonimiro župan v Sidragi, Strezinja župan bribirski, Višen župan cetinski, ki je bil Zvonimirov komornik, Dragoslav župan zagorski, Ozren župan dridski, in od dvornih častnikov Desimir ubrusar, Vratina komornik in Tolemir namestnik tepčije (tepčica). Župan se torej nikakor še ni umaknil grofom, ki na Hrvatskem nikoli ne prodro tako, kot v nemških deželah.

Še v Kolomanovem spremstvu na potovanju na Hrvatsko so poleg jegarskega in zagrebskega škofa župani Izak, Peter, Kledin, Saul, Arnej, Toma, Andrija, Kuzma, Buhan in Dionizije, a v Kolomanovem dogovoru je bilo kot onih 12 županov, ki so bili predstavniki plemen (tribus), navedenih naslednjih dvanajst velikašev: Jura (de genere Kačići), Ugrin (Kukari), Mrmonja (Šubići), Pribislav (Čudomirići), Juraj (Svačići), Petar (Mogorovići), Pavel (Gusići), Martin (Karinjani in Lapčani), Pribislav (Polečići), Obrad (Lačnici), Ivan (Jamometići) in Mironja (Tugomirići).

V dobi Arpadovcev izginejo plemenske župe in župani, ker se po ogrskem zgledu osnujejo upravná okrožja, ki obsegajo po več žup. Tem županijam, ki so imele vsaka svoj županijski grad pod upravo gradiščika ali kastelana, je župane imenoval kralj. Hkrati je nastopil proces pofevdenja plemenskega plemstva, ki se je zlasti v Slavoniji naglo razvijal. Konec 12. stoletja so podeljevali kralji velikašem cele županije. Obdarjenci sedaj niso bili več župani, ampak grofje in knezi. V XII. in XIII. stoletju so kralji iz arpadovske dinastije po malem razdali vsa stara hrvatska kraljevska posestva različ-

nim svetnim, posebno pa cerkvenim dostojanstvenikom in korporacijam, tako da se ta posestva že v času Anjouincev v listinah nikjer več ne omenjajo. Bela II. (1172.—1196.) je po l. 1180. podelil krškim knezom modruško župo, županu iz plemena Šubićev bribirsko župo in županu iz plemena Babonićev (kasnejših knezov blagajskih) ozemlje med Muro in Savo. Fevdi krških knezov in Šubićev so bili dedna last tudi za časa tega fevdalizma, ko so bile cele župe predmet darovanja zaslužnim osebam. Mogočni so bili tudi cetinski župani Svabičići in župani Kačići, gospodarji Omiša in Primorja od Splita do Neretve. Že za ogrskega kralja Andreja I. (II.) (1205.—1235.) se je zlasti med Gvozdom in Neretvo plemstvo zelo ojačilo. Posamezni velikaši so skoro nezavisno vladali ter imeli močne vojske nižjega plemstva. Ta proces pofevdenja in, v nadaljnjem razvoju, osamosvojitve hrvatskega plemstva ima svoj začetek takrat, ko izginejo županski nazivi velikašev, ter je prilično zaključen konec srednjega veka, ko nam *corpus iuris hungarici* Vladislava II. iz l. 1498. (čl. 44) predstavi novo župno plemstvo z besedami: *unusquisque comitatus suum proprium comitem de comitatu eodem, de potioribus habet*. Hrvatska ima novo fevdno plemstvo, ki je zavzelo položaje stare plemenske vlastele.

Ker hrvatske županije prenehajo biti plemenska županstva, stopa pod tujimi vladarji naziv knez na mesto, ki ga je zavzemal naziv župan. Oba naziva se latinsko zoveta *comes*, le da se ta beseda iz latinščine vedno manj prevaja z nazivom župan. Tako zvano Tropolje (županija Hlijevno je prišla pod bosanskega bana Stepana Kotromanića šele sredi 14. stoletja) je dajalo naslov tudi hrvatskim velikašem, zlasti bribirskim knezom: *Stefanus banus maritimus et comes* (= župan ali knez) *Trium Camporum* (1249., 1263.); isti, *comes Trium Camporum et de Clissa* (1264.); *Perchinus comes Trium Camporum* (1277.), prav tako *Petrus* (1277., 1278.); *Paulus banus Croatorum una cum filiis Mladino, Georgio, Paulo et Gregorio Trium Camporum, Hlivnae et de Cetina comitibus* (1301.); *Mladinus Trium Camporum et totius terrae Hlim comes* (1304.). Za dobe Anjouincev se v XIII. stoletju navajajo n. pr. Brečko, knez otokom, Prvaš župan; Svoimir, župan v Omišu itd., dokaz je to, da se županska čast drma in rahlja ter se bliža dobi, ko znači razne stanove, dostojanstva in poklice. V XV. in XVI. stoletju se omenjajo n. pr.: špan vse zemlje Vrbasa (1455.—1497.); Orlovčić župan humski (1495., 1496.); kotar bisički, španstvo ličko (1499.); na Dobri v španiji zagrebačke medje (1573.); dalje naslovi kakor: »mi Juraj Zrinjski . . . zalajske gradske medje špan« itd.

Župan postane naziv tudi za izvoljenega načelnika cerkvenih bratovščin. Mnogo je hrvatskih gospostev, kjer so župani načelniki občin, a jim njihov naslov kmalu izmenjajo za naziv

»sudci«, ker jim pristojajo tudi sodne funkcije. Ta proces živo spominja na nizhod slovenskih županov. Zasledovati ga je lahko zlasti v frankopanski in ozeljski gosposki. V Bakru je izkazan župan Gašpar i Čikada i sudac Mikula (1414.); v ozeljski gosposki »sudci« i »župani« (1433.); dalje župan bibrski Mikula (1467.); podknežin bibrski, a pod njim župan bibrski (1472.); špani i sudci; špan Jakov i sudac stola buškoga; špan stola kraljeva meju plemenitimi ljudi u Lici; špan meju pl. ljudi Bužani; špan rotni stola lučkoga; špan meju plemenitimi ljudi Mogorovići u Lici (1455.—1497.); dalje v XVI. stoletju: odlučiše špan i suci; špan meju plemenitimi ljudi u topuškom vidiki; špan opatiye topuske; ... porkolaba, sutca, pristava i špana; mome velikemu španu; špan crikve itd.

Župani so načelniki plemičarskih občin n. pr. turopoljski župani. A ne samo v tem, da postane sodec in selski načelnik, ampak tudi v tem je usoda hrvatskih županov slična usodi slovenskih tovarišev, da je končni zaključek njihovih služb graščinsko upravna služba, mesto grajskega oskrbnika, češče nižjega graščinskega gospodarstvenika, valpta, ki naganja kmeta k delu.

Pri Hrvatih se pojavi naziv veliki župan kot prevod latinskega supremus comes šele v XVIII. stoletju v dvorni dunajski pisarni, kjer so bili tega velikaša tako krstili, da bi ga ločili od grofa, ki je bil comes. —

Slični nagibi, kakršne smo bili pri Slovencih ugotovili, podpirajo i pri Hrvatih podmeno, da se mora njihov dux tudi za prvo polovico srednjega veka prevajati z besedo knez. Prvi jasni dokaz za eksistenco knežjega naziva nam nudi sicer šele pozno XI. stoletje, ko čitamo pri popu Dukljaninu, da je Bodin (okoli l. 1089.) Bosno podjarmil in tamkaj postavil Stephanum kenezium. Polatinjena oblika »kenezius« se pojavlja potem tudi v XII. stoletju, n. pr.: ego Nikola kenezius Alemyissii (Omiša). Ker se dux v hrvatskih listinah izraža z izrazom knez v polatinjeni obliki, trdi Šišić, da je več ko podmena, da so Hrvatje svoje vladarje nazivali za kneze, dokler si le-ti niso nadeli kraljevskega naslova. Že pri Slovencih je bil govor o tem, da so tudi Hrvatje zgodaj poznali knežjo oblast in da so s svojim prihodom utrdili pozicijo slovenskih knežev. Pojem starejšine, ki se je lahko izobličil s pomenom velikega ali pa malega plemiča, se je tu preciziral pač v pomen princeps = fürst, in verjetno je, da so Hrvatje z nazivom tega starejšine, namreč kneza, nazvali svojega vladarja, ki je bil manjši ko cesar ali kralj, in ki ga narodna pesem iz zgornjega Primorja dobro pogaja z besedami: »biskup popovima, a knez vlastelama, kape-tan sudama«.

Kot prvi, že krščen hrvatsko-dalmatinski knez se okoli l. 800. pojavi Višeslav (Wissaslavus dux), ki je stoloval v Ninu, in čigar sin, knez Borna (810.—831.) je bil sodobnik panonskohrvatskemu knezu Ljudevitu (810.—823.). Leta 827. so bolgarske čete iz dolnje Panonije

in iz panonske Hrvatske prepodile kneze (duces), ki so jih bili ondi Franki postavili. Knezi so Vladislav (821.—835.); Mislav (835.—845.), ki je stoloval v Klisu (pod nadvlado kralja Italije); vazal bolgarskega kana Omortaga panonski knez Ratimir (830.), dalje knez neretljanskih otokov Družak (839.) in njegov sin Ljudislav. Knez Trpimir (845.—864.) je začetnik vrste domačih vladarjev, ki so vladali do konca XI. stoletja. On se imenuje »z božjo pomočjo knez Hrvato v« — prva opomba hrvatskega imena v zgodovinskih spomenikih —, in obdajajo ga župani, o katerih je bil že govor. Za njegove dobe je v Panoniji knez Pribina († 861.) kot nemški vazal, a sin mu in naslednik knez Kocelj se bojuje že na strani Frankov (876.). Knez = *ἡγεμὼν* je tudi prvi kršчени bolgarski vladar Mihajlo Boris (852.—889., † 907.). Na hrvatskem prestolu slede knez Domagoj (864.—876.), ki mu pravi papež Ivan VIII. *gloriosus dux* (874.), dočim ga beneški anali nazivajo *pessimus Sclavorum dux*; potem le-tega sovladar in sin knez Iljko (876.—878.), ki je Hrvate osvobodil frankovskega gospodstva; dalje Trpimirov sin Zdeslav (878.—879.), na nagrobnem spomeniku v Biskupiji pri Kninu nazvan *gloriosus dux*; potem le-tega ubijalec, knez Branimir (879.—892.), morda sin Domagojev, pravi ustanovitelj nezavisne hrvatske države (881.), priznane po bizantinskem carju Vasiliju; končno najmlajši Trpimirov sin Mutimir (892.—910.), tisti, ki si je ustvaril sijajen dvor z župani dvorjani in ki mu je bil naslednik sin Tomislav (910.—928.), od leta 925. dalje kralj hrvatski. V panonski Hrvatski se v tej dobi imenuje frankovski vazal knez Braslav (880.—900.).

Pod hrvatskimi kralji se pojavi naziv knez kot znamenilo za visoko plemstvo že kar sredi XI. stoletja za kralja Petra Kresimira IV., čigar sabor tvorijo župani, knezi in bani. V tej dobi omenja zgodovina primorska kneza Rusina, brata hrvatskega kralja Slavca, ter pod Zvonimirom in tudi še pod Štefanom II. kneza Jakova (1080., 1089.). Tu imamo lep primer, kako se je naziv knez z nazivom župan zravnal, saj pomeni *dux Marianorum* prav isto kot *Morsticus iuppanus*. Vendar pa si prav v tem času nadene bivši Kresimirov ban Dmitar Zvonimir naslov *de i gratia dux Croatiae Dalmatiaeque*, preden ga na splitskem saboru — sinodi ne izvolijo za kralja (1076.). *Dux* pomeni tudi toliko kot herceg, n. pr. herceg Almoš (1091.), ki se je s tem naslovom zadovoljil, odrekši se kraljevskemu naslovu. Istočasno se začne v listinah pojavljati polatinjeni »kenezius«.

V XII. stoletju se nazivi župan in španter grof, knez in herceg s pomočjo vseobjemajočega latinskega naziva *comes*, ital. *conte*, izenačijo in se nekako na položaju nemškega grofa iznivelirajo, čigar naziv pa pri Hrvatih nikdar ne postane tako splošen kakor pri odvisnih Slovencih. Človek, ki mu pristoji naziv *co-*

mes ali conte, je vzvišen nad navadnim plemstvom, kot visok plemič, ki mu pristoji pridevek »prevzvišeni« (excellens). Tako se morajo pojmovati knez Kosmat (1100., 1120.), knez Brečko (1185.), dux Kachetorum (Kačičev) Malducus (1220.), Brečko knez otokom (1250.), knez Albreht Metlike in Pazina (1275.), knez Dujam (1309.), knez Dujam Banić (1441., 1449.), knez lički Šimun Slavković itd. Knez se naravnost istoveti z italijanskim plemičem conte: knez Jovan Todorić, četiri kneza Oršić itd., ter pomeni grofa (Graf): knez Bernardin (Frankopan, 1499.); knez palatinski jistvinonosac; Godifred i Balduin brata, galatski knezi; Gospodin Đjurd, knez Zrinski; Rudolf, prvi komeš ili knez od Ašpurg; Mladin knez Bribira; Vukoslavić, knez od Vareš, ban od Huma; Mihalj brat mu knez, nazvani od palače itd. Z nazivom knez se označuje predvsem plemič ali vlastelin, ki je podložen samo vladarju. Vobče pa je knez visok plemič: poslaše kralju ugarskomu izabravši 12 knezova; knez Hotković Ivan; vojevode, knezi i bani; radovilski knez itd.

V XV. stoletju se knezov čin ne da več dobro razbrati. Je po priliki človek v državni službi in časti: knez stola lapačkoga (1448.); knezi i oficijali njihovi; knez šibenski; mi Petar Malić, knez plemenitoga stola kraljeva u Lici (1445.). V Zagrebu je comes občinski prisežnik. V Dubrovniku je na čelu mesta. V Poljicah je v XVII. stoletju veliki knez vladar, dočim so knezi poglavarji sel in katunov, o čemer bo govor v naslednjem poglavju o Srbih. Na Hrvatskem stopi knez na čelo gradov plemenskih žup in mest v Primorju (rector, potestas, comes). Tudi je višji poveljnik v gradu ali trdnjavi (gradiščik, kastelan): knez na Ugrih šolgovski (1368.); Novak, castellanus de Salgo (1377.); knezom našim irmanskim (rmanjskim, 1431.); knez kliški (1506.). Vesnik, načelnik kmetijske občine, pa se na Hrvatskem ni imenoval seoski knez, marveč v hrvatskih urbarjih se zove on sudac.

Kakor v poznejšem času ban ni več samo dux in praefectus regni, marveč tudi nazivalo za častnike in glavarje nižjih kategorij, sčasoma pa sploh za vse boljše ljudi malega in nizkega stanu, prav tako služi v XVI. in XVII. stoletju knez zgolj kot vpljudnostni naslov za uglednega grajana, predialista, svobodnjaka ali oprodo, ne da bi se hotel pri tem označiti stan naslovljenčev, nego izraziti se hoče le to, kar pove besedica »gospodin«, »gospo«. Potem pa se odlični knežji naziv še bolj zmaje ter se hkonci ustali kot počastilo vsakega svobodnega mestnega, a celokmetkega človeka. Juraj Križanič toži, da po zgledu Madžarov Hrvatje počaščajo z nazivom knez Ivan, knez Pavel, knez Miloš unumquemque sutorem, vsakega čevljarja.

IV. Srbi.

Največjo veljavo je zadobil naziv župan pri Srbih, ki so prav tako, kakor ostali južni Slovani, imeli župno ustavo. Župe so bile prava upravna edinica ne samo v dobi naseljevanja, ampak tudi še za kraljev iz Nemanjevega rodu, ko se je močno organizirana država delila na oblasti in zemlje, zemlja na župe in mesta ter župa na poljedelska sela in gorate katune kot najmanjše upravne tvorbe. Županovanje v župi je bilo izhodišče in začetni položaj sijajnega razvoja županske časti, katero so najprej vezali na načelovanje vsemu plemenu, a kmalu tudi na načelovanje zvezi več plemen. Srbska plemena so, močnejša nad slabejšimi, zavladovala druga nad drugimi. Za oblastnike z oblastjo nad več plemenom ni gre vsekakor že tedaj, ko so se, kakor nam zgodovina poroča, borili srbski in bosanski župani med seboj in s sosednjimi vladarji. Ti vladarji prvih političnih višjih zaednic pri Srbih so obdržali svoj županski naziv, kakor da naj bo on viden znak njihovega demokratskega izvora. Ta konservativna, patriarhalna poteza postane kasneje predstvo Raške, ki se ne loči od vladarsko-županske časti niti tedaj, ko se v drugih srbskih državah udomačé drugi vladarski nazivi, v Bosni ban, v Zahumju knez.

Župani so v Raški nazvani ne samo prvi »arhonti« VII. in IX. stoletja, Višeslav, Radoslav, Prosigoj, Vlastimir in Mutimir, ki so vladali od 780. l. do 891. l., ampak tudi še Mutimirovići Peter Gojniković, Pavel Branović in Zaharija Prvosavljević, in menda stoprv z vladarjem Časlavom Klonomirovićem (931.—960.), ki je Srbijo osvobodil izpod bolgarskega jarma, se prebije — pod hrvatskim, bolgarskim in germanskim zgledom — naziv knez, ki ostane v veljavi tudi v dobi zetske nadvlade Štefana Vojislava (1035.—1050.) in le-tega sina Mihajla (1050.—1082.), dokler Mihajl od papeža Gregorja VII. ne dobi naslova rex Sclavorum (1077.). Toda še za ustanka Štefana Vojislava je poslal grški car svoje odposlance »iupanno Rassae et bano Bosnae et principi regionis Chelmanaе (Hum)«, da bi jih z darovi pridobil in pridružil bizantinski vojski.

Mihajlov naslednik, kralj Konstantin Bodin († 1101.), je v Raški postavil Vlkana za velikega župana. Ta naziv postane sedaj vladarski naslov raških vladarjev, ko jim koncem XI. stoletja podleže Zeta. Vkan je kar ostal veli ali veliki župan, kakor se je bil zval kot Bodinov namestnik, in za njim se tega naslova drže oba Uroša (Bela I. [II.] Arpadovec je bil oženjen s hčerjo Uroša »magnii uppani«), Desa, Tihomir in Štefan Nemanja, ustanovitelj Srbije in doma Nemanjićev. Kot gotovo smemo smatrati, da sta bila najprej vladarjev namestnik, potem vladar, radi tega poimenovana z adjektivom veli (mega, magnus), da sta se ločila od ostalih županov, ki so bili delo-

ma na uglednih dvornih in službenih položajih, deloma pa v župnem načelništvu. Zgodovinarji uče prav, ko pravijo, da je bilo v Srbih mnogo županov, malih in velikih. Spomniti se nam je treba, da so se konec XI. stoletja knezi Primorcev (Rusin l. 1074., Jakov leta 1080. in 1089.) imenovali — očitno pod raškim vplivom — iuppani Marianioz. morstici, tako da vidimo ob tem primeru, da je bila knežja čast že izenačena z župansko častjo. Ni navaden župni župan n. pr. iuppanus Grdeša v Zahumju, ki je izpričan za l. 1151. V dogovoru z dne 27. septembra 1186. l., ki ga je Nemanja z Dubrovnikom sklenil, beremo, da je k dubrovniškemu knezu Krvaši (Gervasius) prišel »Neudalus iupanus et Drusinna Semitia, Vidossi filius ex parte magni iupani Nemanne et fratrum eius comitis Strazimiri et (comitis) Miroslavi«. Podpisala sta listino »veli župan« (sc. Nemanja) in »knez« Miroslav, ki ga je bil bizantinski car Manuel postavil v Zahumju (dočim je imel tretji brat, knez Stracimir, pokrajino okoli današnjega Čačka). Ko sklene humski knez Miroslav dne 17. junija 1190. l. tudi še samostalen dogovor s knezom Krvašo, odpošlje v Dubrovnik kot svoja poslanca »Maurum iupanum et Sergium«. Misli si moramo, da ti župani poslanci niso bili kar navadni župni župani, marveč ali najbolj ugledni med njimi ali pa tudi že vlastelini, katerim je visok položaj dajalo gentilno poreklo. Vsekakor imamo pred seboj že dobro vidne zametke srbskega visokega plemstva, ki pri Srbih vse do dobe Nemanjičev ni bilo dobro razvito. Tembolj je bilo treba, da se je vladar že kar po naslovu odločil od teh velmož. V povelji, s katero je obnovil manastir Hilandar, je izrekel Štefan Nemanja (1198. ali 1199. l.) v začetnih besedah: Iskoni stvori Bog^h nebo i zemljo i človeky na nej, i blagoslovi je, i dast^h im^h vlast^h na vse tvari svoje, i postavi ovi care, drugije kneze, i ni vladiky, i komuž dedast^h pastista do svoje...« in potem »I postavi me veljega župana...« Tudi še Nemanjev sin Štefan je magnus iuppanus, ko piše l. 1199. papežu Inocenciju, in gospodin Štefan, ko daje l. 1205. svoboščine Dubrovčanom, a l. 1217. postane »Štefan^h kral^h i s^h Bogom^h samodržec^h srbski«. Odslej se naziv župan ne rabi več za srbske vladarje.

Županstvo je poslej visoko plemstvo. Vsekakor vpliva na navzgornji razvoj županske časti tudi vzrok, da pride v dobi Nemanjičev oznamenilo župan kot označba za predstojnike žup in malih oblasti iz rabe. Prejšnje županske postojanke zavzemo bizantinsko-grški nazivi, sevast v župi, kefalija v mestu. Županska čast ostane le še upraviteljem velikih oblasti. Demokratsko srbsko plemstvo, ki od sebrov ni bilo nepremostljivo ločeno — saj je smel meropah še pod Dušanom tožiti samega carja, carico in

vlasteline —, se je začelo poboljšati. Ta poaristokratba se prične pri potomcih starih županskih (vladarskih) rodbin, sorodnikih (stranskih panogah) vladarjev in onih najvišjih državnih uradnikih, ki stopijo z vladarjem v svaštvo. Župani se zovejo zetski Balše, po tanki krvi Nemanjevega rodú, pri katerih postane po smrti carja Uroša († 1367.) Balša I. začetnik vladarskega doma Balšičev (zadnji knez Balša III., 1405.—1421.). Za Dušana je bil župan oni rudniški velikaš Nikola Altomanović, ki ga je knez Lazar skupno z bosenskim kraljem Štefanom Tvrtkom I. 1374. pogubil. Nikolov oče Altoman je imel naslov veliki župan.

Kot visok plemič po položaju pred ostalo vlastelo je župan s tem zaključil svojo karijero. Z izgubo državne samostalnosti premine tudi županski naziv popolnoma, saj je preveč častit, da bi bil prikladen za vsakdanjo reč in rabo pod tujo vlado.

Stoprv v kraljestvu Srbov, Hrvatov in Slovencev so Srbi obudili naslov veliki župan, ki je izza vidovdanske ustave iz l. 1921. načelnik oblasti v novi državi ter tvori reminiscenco na sijajno dobo srbskih vladarjev v srednjem veku. —

Preidimo k naslovu knez, ki je bil Srbom prav tako znan, kakor vsem ostalim Slovanom, v pradobi kot oznamenilo za uglednega starejšino ali poglavarja, kasneje pa kot označba za vladarja, ki je manjši ko car ali kralj. Tako pojmovanje odseva iz gori navedenih besed Štefana Nemanje. Zelo mogoče je, da je Konstantin VII. Porfirogenet naziv knez podvedel pod pojem arhont. Ker je naziv knez prastar, prevajajo srbski, a tudi hrvatski zgodovinarji arhonta včasih tudi z besedo knez, ne kar izključno z besedo župan. Zlasti označujejo za kneze stare raške vladarje IX. in X. stoletja, vsekakor pod vplivom kneštva hrvatskih Trpimirovičev in Domagojevičev ter dejstva, da se je za kneza začel nazivati tudi bolgarski kan. Nesporen je knežji naslov za Tomislavovega sodobnika Mihajla Viševića, ki ga Porfirogenet imenuje antipata in patricija Mihajla, sina Viševića, vladalca (ἀρχωντος) Zahumljanov, diakon Ivan pa (konec X. stoletja) v svoji beneški kroniki »Sclavorum dux«. Andrija, veliki knez humski, omenja v svojih aktih iz l. 1254. večkrat »stari zakon koji est među Dubrovnikom gradom i među knežbstvom Hlmsko«. Sicer pa čitaš prav tako v dobi Štefana Uroša I. (1243.—1276.) za humskega kneza naslov »Radoslav, župan kneštva humskega« — pač pod vplivom Raške, kjer je bil župan, kot vladar, po položaju višji ko knez. Kakor že vemo, je bil že Nemanjev brat humski knez. Še celo v naslovu zadnjega potomca Hraničevega rodú, Štefana Kosače, ki prejme od cesarja Friderika IV. naslov hercega od svetega Save, čitamo poleg naslovov »gospodar humski in primorski in veliki vojvoda rusaga bosenskega« tudi naslov »knez

drinski«. Tudi pri Neretljanih, proslulih gusarjih, v tako zvani Paganiji, je za l. 839. izkazan knez Družak, dasi najdemo to deželo kasneje v oblasti velikega župana Petra iz Desnice. Tu se križata srbski pa hrvatski vpliv. Naziva župan in knez tekmujeta tudi v Trebinju (Travunia), ki je po Porfirogenetu arhontija, katere vladar Krajna (Krajina), sin »trebinskega župana« Bele, dobi za ženo hčer srbskega župana Vlastimira (835.—850.), a Vlastimir, hoteč zeta odlikovati, ga napravi za arhonta in vrh tega tudi še za nezavisnega. Zdi se, da sta se Krajni, njegovemu sinu Hvalimiru ter Cucimiru Hvalimiroviću naziva župan in knez slično oba hkrati prilegala, kakor v XI. stoletju Rusinu in Jakovu. Tudi v Zeti, kolikor je bila samostalna, srečujemo kneze. Tako nam je za začetek XI. stoletja znan knez Ivan Vladimir, sorodnik srbskega kneza Časlava Klonimirovića. Knez je bil Štefan Vojislav, sin trebinskega župana Dragomira (1035.—1050.), ki je zavlada nad Zeto in Raško, in ki sta mu sledila knez, kasneje (1077.) kralj Mihajl (1050.—1087.) in pa kralj Bodin, ki je bil že od l. 1072. car Bolgarov († 1101.) Nemanjev sin Vlkani je postal zetski veliki knez. Po izumrtju Nemanjićev zavlada Zeti knezi Balšići, za temi pa knezi Štefan Črni (1423.) in knezi njegovega rodu Crnojevići, dokler l. 1516. zadnji ne odide v Italijo. Knez postane v državah izven Raške carju z manjšim položajem vzporejeni vladar: »Bogъ otbъmъljej duhy i caremъ i knъzemъ« (1330.).

Toda knez je, kakor smo videli, hkrati tudi naslov vladarjevih bratov in sinov. V tem pomenu se knez, a od XII. stoletja vobče, v latinščino prevaja z izrazom comes, v italijanščino z izrazom conte, v nemščino z izrazom Graf. Sčasoma se izcimi v tem okviru nazivov pomen za vlastelina, ki upravlja neko deželo (zemljo) ali ima neko državno ali dvorno višjo službo, skratka za velikaša, visokega plemiča. Nivô teh časti se da presoditi, ako se primerjajo knežji položaji Nemanjevih bratov, zlasti pa Nemanjevega sina Vlkana, ki ga Nemanja, izročivši vladu sinu Štefanu Prvovenčanemu, napravi za »kneza velija«, za kneza nad knezi, kar je ostal tudi še potem, ko mu je bil brat kralj. Dalje je bil knez tudi sin bosenskega kralja Tomaša (1451.), Štefan. Nad vse zanimiv je vzpon kneštva za dobe zadnjega carja Srbije, kneza Lazarja Pripčevića (ali Hrebeljanovića) — ital. il conte Lazzaro —, ki mu je bil naslov kralja Srbov in naslednika Nemanjićev preotel bosenski kralj Tvrtko. Tako je Lazar ostal pri svojem naslovu, dasi je bil kot »samodržavni gospodinъ Srъbljemъ i Podunaviju« dejansko na carskem položaju, izdatno višjem, nego sta nemška Herzog in Fürst. Vendar se je sam podpisoval »knezъ«, in tako so ga nazivali tudi drugi. To je lepa paralela k hrvatskemu knezu Zvonimiru (1076.). Po očetovi smrti se je kneza zval

tudi Štefan Lazarević, dokler ni l. 1402. prejel despotskega naslova. Brat njegov pa je bil samo »gospodin«. V dobi po Kosovski bitki je bilo pri Srbih več vladalcev, ki so se zvali knezi, n. pr. Konstantin Dejanović in drugi. Car Štefan Dušan je bil knežjo čast visoko postavil. V njegovi povelji z dne 22. januarja 1333. l. na primer, s katero je Dubrovniku podelil Stonski rt, je za prizrenskim episkopom Arsenijem, kaznacem Baldovinom, vojvodo Gradislavom, kot svedok naveden župan Vratko, tik za tem pa je ime kneza Grgurja Kurjakovića, za katerim slede stavilac Miloš, vojvoda Dejan Manjak in drugi velmožje, nazadnje pisec listine arhidijak. Marin. Na tem temelju se je v drugi polovici XIV. stoletja knežji naziv razmahnil.

Bosna, po Porfirogenetu del Časlavove († 960.) srbske države (razpadle 971. l.), je l. 1089. od carja Konstantina Bodina dobila »Stephanum kenezium«. V dobi banov in kraljev se omenjajo knezi, tudi veliki knezi, in župani. Vojvode in knezi so upravljali cele oblasti. Župani so jim bili podrejeni, saj je bila oblast v župe razdeljena. Toda vse kaže, da je postala županska čast zgodaj dedna. Dednost je bila vzrok, da se je županski naziv plemiških rodov kmalu povišal, kajti zdi se, da so se bosenski župani kot najnižji na častni lestvi vojvoda — knez — župan s knezi in vojvodi brzo do malega izenačili. V listinah se navajajo včasih župani pred knezi, včasih pa ti pred onimi. Darilu bana Štefana Kotromanića knezu Vukoslavu Hrvatiniću n. pr. so leta 1322. svedočili »dobri Bošnjane«; *тепѣија Радославъ, knezъ Dabiša, knezъ Dragošъ, županъ Krkôša, ot Zagorija županъ Poznanъ, ot Rame knezъ Ostoja, ot Uskoplja Hrvatинъ Vlôčkovičъ, ot Usore voevoda Vojko, Branošъ Čepričъ, ot Soli (t. j. Tuzle) županъ Budošъ, čelnikъ Hlapъ, ot Trebotičъ županъ Ivahnъ, vsi z bratiomъ*. V povelji istega bana z dne 15. avgusta 1332. l. (potrditev starega miru Dubrovniku) je med svedoki »ovomuzi pisanju« na prvem mestu naveden županъ Krekša, dalje je za velikim vojvodom Vladislavom Galešićem in drugimi veljaki kot dvanajsti v celotni vrsti imenovan odъ Zavrôšja županъ Ivahanъ Prôbilovikъ (isti kot prej), potem pa v kopii 8 imen kot predzadnji knezъ Pavlo Hrvatиникъ. Potrjujoč Dubrovničanom pravice in dogovore srbskih in bosenskih vladarjev, daje kralj Štefan Tvrtko dne 10. aprila 1378. l. skupaj z materjo Eleno in s kraljico Dorothijo »i sъ izbranъnimi vlasteli kraljevъstva mi« obljubo, »a tu behu pri kraljevъstve mi vlastele: županъ Brankô Pribinikъ, dvorъski Vlôkosav Stefkovikъ, Dobrašinъ Štefanovikъ, vojevoda Vlatko Vlôkovikъ, knezъ Vlôkašinъ Milatovikъ, knezъ Priboje Mъstnovikъ, županъ Belijakъ Stъnkovikъ, stavilec Tvrtko Vlagijevikъ, Vlôkъ Vladislalikъ«; dalje čitaš: »... prisegosmo... s našimi vlasteli simizi i simizi: vojevoda Vlôkъ Hrvatиникъ, knezъ Vlôkôta Pribinikъ, knezъ Hegenъ Dragoslalikъ, Vlatko Vojevodikъ, županъ

Vlček Črnugovik, ... župan Dimica». Potrjujoč Dubrovniku župo Konavljje, prisega dne 16. avgusta 1420. l. kralj Tvrtko Tvrtković: »I na vse više pisanno az gospodin kralj Tvrtko Tvrtković i s velmožami kraljevstva mi s voevodom Vukmirom, z županom Dragišom, s knezem Juriem Vojsalićem, s knezom Prebićem, s knezom Radićem Radoevićem, s knezom Juriem Dragičevićem, s knezom Petrom Klešićem, s voevodom Ivkom, s voevodom Pavlom Jurievićem rotismo se na svetom evangeliju ...«. Iz teh in drugih listin se da sklepati, da so postali tudi župani upravitelji oblasti, in da so se potem med kraljevimi velmožmi v isto vrsto stavili s knezi in vojvodi, kar je vsakako proces, ki se popolnoma razlikuje od položaja županov na srbskem dvoru. V listinah kralja Dabiše (1392., 1395.) je od Donjih krajev (ki so nekdanj Hrvatski pripadali) in od Usore naveden po največ en vojvoda z braćom, pa za vsakim vojvodom po en knez z braćom.

Naziv knez, ki prehaja često od očeta na sina, v Bosni niti v Srbiji ne pomeni vladarja, marveč vlastelina, ki upravlja kako zemljo. Grb knez, ki je kot prvi naveden med vlaškimi podpisovalci povelje kralja Štefana Prvočenčanega iz l. 1220., s katero je bil ustanovljen manastir Žiča, je bil menda tudi tak knez nad Vlahi. Tudi cetinskim Vlahom je načeloval knez, ki je bil gospodinu odgovoren, in treba je bilo gospodinovega pritrdila, da so kneza izmenjali. Kneza imenujejo često čelnika nad skupino katunov. Toda to je izjema. Običajno so mišljeni knezi vlastelini, kadar je rečeno »kneze svoje«, »kneze zemlji svoje, iže nad vlastmi«, »slavnijih svojih velmož i kneze svoje« itd.

Kot državna služba, ki je združena z oblastjo nad neko deželo, se nam kneštvo predločuje n. pr. pri že omenjenem humskem knezu Andriji za dobe Nemanjićev Štefana Vladislava in Štefana Uroša I., pri krajinskem knezu Družimiru (1247.) in pri captatskem knezu Črnomiru, ki se je (l. 1253.) pri dubrovniškem knezu Jurju Mersili pritožil, da so mu zarobili in prodali njegove ljudi. Na dvoru bosenskega bana smo spoznali že celo vrsto takih knezov, katerih število bi se dalo pomnožiti n. pr. s knezi Ugrinom, Radonjo itd.

Sčasoma se funkcija upravljanja dežel (ne mest, ki zanjo niso prišla v poštev) izprevrže v funkcijo upravljanja državnih prihodkov. Zlasti je vplivalo na takšno izpremembo to, da je bil car Štefan Dušan finančno upravo ločil od ostalih državnih agend. Car Uroš omenja (1357.) imeni dveh finančnih upravnikov »Baseta i Tripeta, ukućnuju vlastelinu (gen. duala!) carstva mi«. Leta 1360. se omenjajo »knezovi carstva mi koji drže to kuću carstva mi«. Hecceg Štefan zapoveduje (1461.) »vojvodom, knezovom, županom, carinikom, globarom, katu narom i vsakoga stajanja ljudem, slugam našem«, bosenski kralj Štefan

Tomašević (1461.) pa »slugam kraljevstva mi, vojevodam, knezovom, županom, carinikom«.

Vendar je v tem času knežji naziv še vedno naslov vladarjevih bratov. Tako je knez carja Uroša brat Vojislav (1360.). Toda isti naziv dobivajo v tej dobi ne le sinovi knezov, marveč vse njihovo plemo. Vojvoda Hrvoje Vukčić je bil »herceg splétski« in »knez Dolnjih kraj« (1400.). Imel je sina Balšo, ki je bil za očetovega življenja knez (1400., 1404., 1405.). Brata Vukac in Vuk Hraniča, a tudi daljnja rodbina, so bili pod vojvodom Sandaljem Hraničem knezi v Zeti (1405., 1419., 1433.). Vojvode Radovana Pavlovića ded Radin Jablanić, oče Pavel Radinović in še ne 14letni sin Ivaniš so bili knezi, takisto, in sicer istodobno, dva Ivaniševa brata, Peter in Nikolaj (1433., 1442.).

Tako se je raba knežjega naslova med plemiči posplošnjevala. Na koncu ni bilo nobenega vlastelina več, ki se ne bi bil zval kneza. Že okoli l. 1400. so v poveljih bosenskega kralja Ostoje prevladovali knezi nad vojvodi in župani, ker sta se ta dva naziva opuščala. Vsak veljak je knez. V neki Ostojevi povelji je navedenih 8 prič, a vsi so knezi. Ker nastopi potreba po diferenciaciji, se pojavi kot nova čast tako zvani bosanski knez, ki opravlja službo na vladarjevem dvoru. Taka kneza se navajata dva: pri kralju Tvrtku Tvrtkoviću (1433.), pri katerem je od treh pritegnjenih svedokov prvi vojvoda, drugi dvorski, tretji pa »knez bosanski Tvrtko Borovinić«, ter pri kralju Tomažu Ostojiću (1466.), pri katerem je med 14 pričami, vojvodi in knezi tudi eden z imenom »knez bosanski Radič Mogolić«. Tako je knez v dvorni službi ločen od običajnih knezov vlastelinov.

Poljički kneževini — Poljica so Bogišiću (po Valentinelli-jevem zgledu) samostalna država, ne municipij ali svobodna občina — je načeloval veliki knez, dočim so se zvali kneze njemu podrejeni starejšine. O starejšini dubrovniške republike (1189., knez Krvaša = comes Gervasius) je bil že govor. Njegov knežji naslov je prišel preko italijanskega conteja iz Benetk, ki so imele velik vpliv na to državo. Dubrovniški rektorji ali knezi so bili spočetka zastopniki beneške oblasti in načelniki mestne uprave (1205. do 1358.), ki so bili voljeni na dve leti, a od l. 1358. dalje samo za mesec dni. Dubrovnik, dasi kneštvo, je plačeval za humskim in trebinjskim knezom davek »mogoriš«. Knez (comes, conte) se je zval tudi vlastelin, ki je v kakem kraju izven Dubrovnika starejšinjeval: »knezb u Stonu« ali »knez stonbski« (1405., 1420.), »knezb u Konavlah« (1422.), knezb šibenički (1402.). Herceg Hrvoje je imel takega kneza na Hvaru (1407.), vojvoda Radoslav pa več takih knezov v Sokolu (1427.). Semkaj spada tudi »knezb i kapetan kotorski«, ki ga je postavila beneška republika (1454.).

Za kneze nazivajo dubrovniške poslance n. pr. kralj Tvrtko Tvrtković (1375., 1382.), Đurađ gospodin zetski (1386.), vojvoda Radič Sanković (1391.), Hamza beg (1472.), carica Mara (1451., 1487.). Vojvoda Ivaniš naziva za kneze tri dubrovniške vlasteline, ki so bili cariniki (1448., 1449.). Kralj Ostoja naziva za kneza celó dubrovniškega zdravnika Bartola (1417.). A tudi sami Dubrovčani dajejo svojim poslancem knežji naslov, enkrat pišeči vojvodi Hrvoju, dvakrat pišeči despotu Štefanu (1400., 1422.). V poslu s tujo gospodo označujejo l. 1466. tudi štiri svoje sodnike za kneze.

Proces napreduje v nizdoljnem pravcu. Kmalu se pomen naziva knez ne da več točno določiti. Knez je sedaj pač človek v državni službi ali časti ter administrativni uradnik v župi ali v obče uradnik vsake stopnje: knez stola lapačkoga (1448.), knez šibenski, knezi i oficijali njihovi itd.

Car Štefan Dušan je bil časti županov in knezov povzdignil na višja častna mesta, nego so jim bila prej pristajala. Ti velikaši so izginili s samostalnostjo države vred. Car Štefan Dušan pa je v svojem zakoniku kot kneze potrdil in utrdil starejšine homogenih žup (čl. 141.), dočim so takozvanim smesnim župam načelovali kefalije (čl. 157.). Predočiti si nam je treba, da se je srbska administrativna delitev glasila tako, da so deželam (zemljam) načelovali veliki župani (despoti, cesarji, sevastokratorji, vojvode), mestom kefalije (obenem načelniki v smesnih župah), župam pa župani. Dušanova preuredba je torej zopet primer, da je knez izpodrinil župana, tu na položaju župnega načelnika. Še večji pa je knežev nizhod, ko se pojavi njegov naslov — poleg naslova primičur na grški strani — v carskih selih kot naziv za starejšino sela in katuna (pastirskega sela) — pozneje se prikažeta tudi naziva čelnik in predstojnik —, dočim se zove starejšina v cerkvenih in vlastelinskih selih vladalca (čl. 146.), torej slično, kot je bilo ime mestnim sodnikom (čl. 176.). To posplošnjevanje in ponižanje naziva knez ugledu Dušanovega velmoža kneza ni škodilo, saj je bil ravno Dušan svojo vlastelo, ki se je imenovala župane in kneze, postavil na mnogo višja dostojanstva, v čemer bi mogli videti odškodovanje za to, da so se v dedno plemstvo umaknili oblastni in župni upravniki pred onimi zavisnimi uradniki, ki je ž njihovo pomočjo car svojo moč utrjeval. Dušanovemu podemokračenemu knežjemu tipu pa je bilo usojeno, da se je obdržal in držal pod turško vlado še tja v dobo po prvi vstaji (1804.).

V beograjskem pašaluku (v Srbiji despota Brankovića, povečani z Beogradom, Šabcem in južnim Posavjem do Bosne) je bilo 12 nahij. Nahije so se delile na knežine, knežine na sela. Po Vuku Štefanoviću Karadžiću (beseda knez 2. in 3., str. 289) je bil knez v dobi do prve vstaje načelnik knežin in sel, torej v dveh različnih ulo-

ga h. Knežinski knez se je imenoval oborknez, vilajetski knez, ponekod tudi bašknez in veliki knez, a beratlija le tedaj, kadar je imel carski berat (diplomo). Tvoril je zvezo med vezirjem in narodom vselej in povsod. Vezir je naložil davke nahijam, zbor knezov jih je repartiral na knežine, knez s kmeti (kmetovi) na sela, kmet s seljaki na možé. On sam je bil seljak in je sodil v malotnih stvareh, a brez izvršilne oblasti. Po prvi vstaji so nahijskim in knežinskim starejšinam nazive izpremenili v vojvode in komandante. Skupščina je 9. decembra l. 1815. obdržala to delitev, a prekrstila je načelnika nahije za glavnega kneza, načelnika knežine pa za knežinskega kneza. V začetku l. 1830. je bil naziv knežina odpravljen in nadomeščen z označbo kapetanija, od l. 1834. dalje pa z besedo srez.

V drugi svoji funkciji se je zval naš veljak selski knez. Bil je vaški načelnik zgolj po imenu, pa še to le od davi do drevi, saj so ga često le tedaj postavili, kadar je bilo treba pri ljudeh pobrati davke, potem mu pa naziva nihče več ni priznaval. Za Miloša so bili ti knezi ukinjeni. Ostali so samo kmétje (kmetovi), kakor so še dandanes na čelu sel. L. 1815. se je z glavnimi in knežinskimi knezi v selih zopet pojavil selski in celo tudi sreski knez, toda le za kratko dobo, kajti že leta 1821. so selske in sreske kneze kot vaške predstojnike odpravili. V Sremsu, Bački, Banatu in tudi v Boki so za kneze nazivali občinske predstojnike. Tu je knez opravljal službo, ki jo upravlja pri Slovencih župan. V Črni gori je imelo vsako pleme kneza, ki je bil za serdarjem kot prvim in vojvodo kot drugim tretji po položaju v plemenu.

Miloš Obrenović, ki je bil sam knez rudniške nahije, ko je 11. aprila 1815. l. sprožil drugo vstajo, je, kakor smo videli, knežinske kneze obdržal in še uvedel je glavne kneze ter dovolil, da so se novi sudi je po nahijah imenovali kneze, n. pr. knezovi suda Biogradskoga, knezovi velikoga suda i. t. d. Prva leta svojega vladanja se je nazival vrhovnega kneza in se tako podpisoval. Na koncu svoje vlade je odpravil naziva knez in knežina popolnoma. Preimenoval je knežine za sreze, knežinske starejšine za kapetane, nahijske starejšine za serdarje. Skratka, zatrl je vse, kar je dišalo po knezu in kneštvu, ker mu je bilo na poti, odkar je bil l. 1830. od sultana dobil dedno knežjo čast. Njegovi pisarji in drugi lizuni so ga celo pregovorili, da si je nadel ruski naziv »knjaz« in se s tem oddelil od navadnih knežjih nazivov. Ni to edini primer v jugoslovanski pravni zgodovini. Bogišić poroča v Zborniku (str. 523.), da se je za »knjaza« proglasil tudi črnogorski Danilo (1851.—1860.), ki je bil prvi svetni vladar po skoraj treh stoletjih vladanja vladik. On je v Brdih in Črni gori prepovedal knežjinaslov, ki ga odslej ni smelo več biti. Iznebili so se sumnega knežjega naslova v Srbiji l. 1882., ko je narodna skupščina kneza proglasa-

sila za kralja, v Črni gori pa l. 1910., ko si je knez Nikola († 1918.) nadel kraljevski naslov ob petdesetletnici svojega vladanja.

V. Pripisek.

Vsepovsod sili paralela župan—knez k vrhu. Oba naziva sta, kakor smo videli, pri Slovencih, Hrvatih in Srbih največ men in različic doživela v srednjem veku, kjer bi se dale nekako tri periode razločevati, prva do 900., druga do 1200., tretja do konca 15. stoletja. V novem veku nam je zabeležiti skorajda le rezultate srednjeveškega gibanja. Vsakemu od obeh naslovov je v novem veku dodeljen kar stalen ali pa sploh noben položaj.

Pregledno sliko gibanja obeh institucij v Jugoslaviji nam nudi tabelarični pregled na naslednji strani, ki nam bodi priročno pomagálo pri zaključevanju.

Od izhodišča, ki je vsem Jugoslovanom skupno, s položaja starejšine v župi, zabrede župan pri Slovencih v raztvorbo že v sredini srednjega veka, čim se nadvlade nad Slovenci polaste Nemci. Le-ti v slovenskih zemljah sicer ne uvedejo, kakor drugod, svojega okrožnega sestava (Gauverfassung), pač pa prilagodé župe kot dekanije svoji upravi in inopravni hierarhiji. Daljnji nizhod županov gre preko čina upravnika in sodnika, najprej sporadično še večjih, potem vseskozi malih okolišev, v nagnjeni smeri doli na skromno dno vaškega starejšine, gorskega župana, graščinskega valpta. Pod tujo vlado je domača, iz zadružnega prava vznikla institucija na vso moč ponižana. Ta proces se da točno izraziti le s términom razsulo in upodobiti z manjšajem (—).

Prav tak končni posledek moramo ugotoviti tudi v razsnutku županskega naziva pri Hrvatih, le da pri njih, ki so živeli v samostalni državi, ni moči govoriti kar o takojšnjem razkrajanju, nego prva perioda županovega razvoja je naopak pot navzgor, dosti vstrmljen vzpon do dvornih časti in plemstva. Glede županovega čina med plemstvom velja, da se je vzel v visoko ali le med nizko plemstvo, kakor se je pač rodovom (nobiles) nekega bratstva (generatio) posrečilo, da so si ustvarili bolj ali manj ugledno mesto v plemenu (tribus). Oba, manjši župni župan in večji župan vlastelin, se pod tujimi vladarji, ko prične nizhod, s težavo prerešita na različne nove položaje. Manjši tip se pretvori v sudca t. j. upravnika, ki ima tudi sodniške funkcije. Če premotrimo vso krivuljo od izhodišča do tu, vidimo, da je vzgon tu že izprevržen v padajoči del parabole, odkoder gre zdrk navpik na dno. Dve tretjini pota gibanja v srednjem veku odpadata na vzlaz, zadnja tretjina na strmi propad. Sila tega gibanja se da upodobiti nekako s kombiniranim znakom, sestavljenim iz večaja in manjšaja (+).

Knez in župan pri Jugoslovanih		Srednji vek			Novi vek
		1	2	3	
		476. – 900.	900. – 1200.	1200. – 1492.	
a) Župan pri	Slovencih	starejšina v župi (dekaniji)	upravnik (sodnik) a) večjih okrožij b) malih naselbin	a) vaški predstojnik (sodnik) b) nižji graščinski uradnik	a) } b) } kakor pod 3 c) občinski predstojnik
	Hrvatih	I. starejšina v župi in plemenu II. dvorjan	I. starejšina župe II. plemić a) nižjega b) višjega } plemstva	I. dostojanstvenik v raznih činih II. upravnik (sudac)	a) nižji graščinski uradnik b) selški starejšina
	Srbih	I. kakor zgoraj II. vladar v Raški	I. vladar (veliki župan) II. upravnik a) župe b) oblasti	I. vlastelin II. upravnik a) župe b) oblasti	—
b) Knez pri	Slovencih	I. starejšina, višji od župana II. vladar	visoko germansko plemstvo	I. kakor pod 2 II. vladar (deželni knez)	kakor pod 3
	Hrvatih	I. } II. } kakor zgoraj	I. vladar II. vlastelin	I. višje plemstvo II. državna služba in čast	obči časten naslov
	Srbih	I. kakor zgoraj II. vladar zunaj Raške	I. vladar II. vladarjev brat in sin III. upravnik oblasti	I. vlastelin, tudi vladar (Lazar), sploh plemić II. a) drž. uslužbence b) starejšina župe ali sela	I. a) knežinski b) selški c) glavni } knez. II. vrhovni

Pri Srbih je župan zgodaj povišan za vladarja. Na vladarskem položaju je kot veliki župan že v začetku XIII. stoletja. Vzkrak te nepretrgane vrhunske pozicije zavzema župan (tu iuppanus v protistavi k iuppanus magnus) prav tako trdno i čin starejšine plemena i župe. Skratka, v svobodni Raški in Srbiji se županska čast z vstrmljeno tendenco bohotno razcvete ter z vladarsko krono doseže zmagoslavje zadružnega in župnega sestava. Sijajen ostane županov čin tudi pod kralji in carji. Z nižjega položaja župnega starejšine se sicer župan umakne, prepuščajoč starejšinjevanje v župi knezu. Zato pa se učvrsti na položaju upravnika oblasti. Ta položaj ga za Nemanjićev uvrsti med velmože. Car Štefan Dušan mu podeli vrstni red najvišjega svetnega plemstva, po tanki ali debeli krvi sorodnega kraljevskemu domu. V bosenskem kraljestvu pripade županu položaj vlastelina, vojvodom in knezom do malega istorodnega. Ko potegne zlom srbskih držav v pogubo vse srbsko plemstvo, pa spomin na vzvišeno zvanje v sijajnih stoletjih nikdar ne dopusti, da bi se častiti naziv županov pod tujim jarmom onečastil za vsakdanje svrhe. Stoprv v naših dneh (izza vidovdanske ustave l. 1921.), je naziv veliki župan oživel kot ime načelnika oblasti. Ves novi vek je pri Srbih županska čast vakantna. Vzlet in razmah županskega naziva do konca srednjega veka se da upodobiti gladko s plusom (+).

Kneštvo je pri Jugoslovanih izprva večja oblast od županske oblasti, toda kmalu se vzpne na čin plemenskega vladarja, zunaj Raške na čin vladarja državne zaednice. Prvi izgubé Slovenci domače kneštvo. Ukinejo jim ga že kar v začetku IX. stoletja za kazen radi Ljudovitevega upora. Toda knez, po poreklu itak germanska institucija, jim ostane očuvan kot visok inorodni plemenitaš, kot državni knez, a od XIII. stoletja dalje jim z nazivom deželni knez celo kot vladar zavлада. S teh visokih inopravnih činov se naziv knez pri Slovencih do osvobojenja (1918.) prav nič ne gane. To nepremično vztrajanje naziva knez je treba poodčititi z večajem (+).

Na Hrvatskem je knez proti koncu VIII. stoletja že vladar. Ko se le-ta v prvi četrtini XI. stoletja pokralji, se začne pod knežjim nazivom razvijati vlastela, ki je sredi XI. stoletja vzkrak županov in banov že v sé zaključen plemiški stan. Položaj kneza vlastelina, po latinsko zvanega kenezius, se sčasoma razmaje. Najprej se zravnja z župani, potem se knežji naziv kot comes, conte poistoveti izprva z grofi in vlastelini sploh, končno pa s plemičem vobče. Sedaj pride nazadnje knez kar kmalu tudi do pomena: človek v državni službi in časti. V novem veku, v končnem stadiju procesa, postane predikat, ki je enak nagovoru »gospod«. Knez mora pretrpeti raztvorbo v navzdolnji smeri, toda za nazive činov v kmetiškem sloju mu ni treba služiti, nego posplošnitev knežjega naziva se zaustavi pri činih maloplemiškega in meščanskega

stanu. Srednjeugodni razvoj se da ponazoriti z znamenjem ($\pm$).

Dekadenca knežjega naziva pri Srbih ima v vseh njihovih državah, do konca XIV. stoletja tudi v pokosovski Srbiji, svoj pričetek pri vladarskem položaju, poleg katerega je razsutek dobro naznačen po upotrebljanju naziva knez za dostojanstvo vladarjevih bratov in sinov ter zgodaj tudi njihovih rodov, potem za vlasteline in upravnike velikih oblasti, a celó tudi že za uradnike finančnega resora in uradnike sploh. Car Štefan Dušan je sicer čin knezov vlastelinov na visokem položaju utrdil, vendar je pa prav on sankcioniral tudi župne in selske kneze. Zato utrditev vlastelinskih knezov razsula knežje časti kar nič ni zavrla. Čim je ob propadu države izginilo srbsko plemstvo, je zibnila prav tako tudi knežja vlastela, preostal pa je zgolj podemokračeni, na kmetiških položajih učvrščeni knez, ki se je — z nazivom knežinski in selski knez — obdržal tudi v upravi pašaluka pod turško vlado. Po večstoletnem robstvu je knežji naziv brez ugleda. Slednjič je tako profaniran in kompromitiran, da se ga branita vrhovna kneza obeh srbskih držav XIX. stoletja. Popolno razsulo se da upodobiti le z manjšanjem (—).

Vrhunec županske časti tvori pri Slovencih starejšinstvo v župi (—), pri Hrvatih visoko plemstvo (+), pri Srbih vladarski čin (+). Knežja čast je pri Slovencih na sicer inopravni, a vendar vladarski poziciji (+), toda pri Hrvatih in Srbih opeša in razpade, manj pri Hrvatih, kjer doseže razkroj le maloplemiški in meščanski sloj (+), bolj pri Srbih, kjer se konča razsulo na spodnji ničelni stopinji (—).

Iz rečenega se nam poda shema, kjer so posledki, dobljeni za naziv župan, v obratnem razmerju k posledkom, dobljenim za naziv knez.

Gibanje naziva	župan	knez
pri Slovencih	—	+
„ Hrvatih	$\pm$	$\pm$
„ Srbih	+	—

Po tem razkazu so nam ad oculos predloženi nekateri važni zaključki.

Pri Slovencih si je aristokratski položaj očeval inopravni knez, ker so tu vladali Nemci po inem pravu; pri Srbih pa je aristokratske čine neprenehoma držal domopravni župan, ker germanski vpliv tu ni bil tako močan. Obratno je županstvo, institucija domačega prava, na slovenskih tleh pod tujo nadvlado popolnoma propadlo; pri Srbih je ista usoda zadela institucijo inega prava, kneštvo.

Pri Hrvatih so se živo kresale obojne sile. Bili so pod vplivom inopravja že zaradi tega, ker so geografsko pomaknjeni v sosedstvo Nemcev in Ogrov, ki so jih venomer ogražali. Vendar pa so do približno tretje tretjine srednjega veka živeli pod domačimi vladarji. Po stiku domačih in tujih sil se je izcimila nekakšna srednja poslednica pri obeh institucijah, i pri županstvu i pri kneštvu. Ta poslednica ni ista, ampak le slična. Zakaj županstvo se je imenitno držalo, dokler so vladali domači vladarji, propadlo pa je prav tako, kakor pri Slovencih, čim so zavladali vladarji tujih dinastij. Kneštvu, katero je bilo toliko časa služilo za vladarski naziv, je bil visokoplemiški čin siguren tudi še pod tujimi vladarji, dokler ga ni v živo zadel pohujšljivi zgled Madžarov — isti zakon inopravja, le od drugod —, pod čigar učinkom se je kneštvo najprej na občnem plemiškem staležu izniveliralo, potem pa ugreznilo v vsakdanjost običnih pridevkov.

Opisane zgodovinskopravne činjenice goni narodnopsihološki zakon, da so domači pravni instituciji pogoji normalnega razvoja dani le v lastni državni zaednici, v kateri ima inopravna institucija za svoj razvoj toliko manj pogojev, kolikor manjši je vpliv matičnega prava. Mero učinka podeljujejo mednarodno-politični razlogi, izdatno pa tudi geografska daljina, torej območje in obližje. Na sedanjem teritoriju Jugoslavije so bila tla tem manj županstvu ugodna, čim bolj so proti severu, obratno pa so bila tem manj kneštvu ugodna, čim bolj so proti jugu. Na dotikališču teh dveh navzkrižnih razmerij, v geografski sredini, pri Hrvatih, so obojne struje zmasirane v dve glavni sili: prva, ki pelje navzgor, in druga, ki tišči navzdol, ucinujeta vrtince, iz katerega vžžene primarna sila županski naziv kvišku med plemstvo, a sekundarna sila ga strmoglavi za valpta. Obratno dvigne ta-le sila knežji naslov na vladarski ščit, ona pa ga izplehni v pridevek za splošno rabo.

Ti dve sili sta povzročiteljici še dveh drugih pojavov: dualizma, ki obstoji v tem, da služi isti naslov ob istem času dvema različnima stanovoma, često plemstvu in neplemstvu, pa izenačbe obeh nazivov na istih ali sličnih položajih in činih istega naroda. O županskem dualizmu ni da bi na tem mestu posebej govoril, ker

sem ga pri nadrobnem pretresu sproti podčrtaval. Tudi je dualizem i županstva i kneštva iz tabele kar razviden. Glede izenačenja obeh nazivov naj dodenem, da opažamo krepko izenačitev v zadnji periodi srednjega veka, pri Srbih, tudi v Bosni, na torišču visokega plemstva, pri Hrvatih pa nekaj kasneje v pribežališču državnih služb, torej globlje, nižje.

Kadar se pod tujo vlado prične razsutek, tedaj se je prej ali slej treba domači pravni instituciji čisto umakniti iz politične uprave, obdrži pa se lahko še dolgo časa v nižjem stanovskem sodstvu in upravnstvu. Še vedno deluje i tu ona prva sila, ki smo jo nazvali primarno. Ona se očituje sedaj kot p o d e m o k r a t b a, ki ugaja celo gospodarju, ker mu posredno utrja moč, saj s čuvanjem neprenehljivosti domačega prava tu doli ne škodi dosti, a dela podložnikom življenje znosno.

Resumé.

Die sich manchmal von selbst ergebende Parallele (I) hat den Verfasser zu eingehender Vergleichung der mit den Titeln Župan und Fürst bekleideten Stellungen bei den drei Völkern im heutigen jugoslavischen Staate veranlaßt. Aus den Details wäre hervorzuheben, daß der Verfasser, gestützt auf die Sprachforschungen und die Rückschlüsse des Universitätsprofessors Dr. Jakob Kelemina, für die derzeit allgemein als Herzoge bezeichneten Stammeshäupter der Slovenen des VIII. und IX. Jahrhunderts den Titel Fürst reklamiert. Die in einer Tabelle zusammengefaßten analytischen Ergebnisse betreffs der Slovenen (II), Kroaten (III) und Serben (IV) liefern den Nachweis, daß die mit den Titeln Župan und Fürst verbundenen Würden der Südslaven die weitaus meisten Wandlungen im Mittelalter durchgemacht haben, so daß letzteres zwecks besserer Veranschaulichung in drei Perioden (bis 900, dann 900—1200, schließlich von 1200 an) geteilt wurde. Den Höhepunkt der Županskariere bildete bei den Slovenen das Župenvorstandsamt, bei den Kroaten der Hochadel, bei den Serben die Herrscherstellung. Das fremdrechtliche Fürsteninstitut behauptete sich auf seiner ursprünglichen hohen Position nur bei den Slovenen, nicht so bei den andern Südslaven, wo es im Gegenteil bei den Kroaten empfindlich, bei den Serben sogar vollkommen dem Verfall anheimfiel. Während sich laut des synthetischen Schemas (V) die Würden Župan und Fürst bei den Kroaten gewissermaßen die Wage hielten, ergeben sich in betreff der Slovenen und Serben einander sehr entgegengesetzte Erscheinungen. Bei den Slovenen, die unter fremder Herrschaft lebten, behauptete sich die Fürsteneinrichtung in ausgesprochen aristokratischen Stellungen, bei den Serben hingegen fiel dieser Rang, dank dem geringen germanischen Einfluß, der Županswürde zu. Umgekehrt war auf slovenischem Boden das heimatrechtliche Župansinstitut dem Untergange preisgegeben, während bei den Serben das gleiche Los der fremdrechtlichen Fürstenwürde beschieden war. Dem Wandlungsprozeß wohnen überall zwei Gegenkräfte inne, deren Kreuzung beispielsweise bei den Kroaten bezüglich beider Einrichtungen eine gleichgeartete mittlere Resultante auslöst, wonach sich einerseits die Županswürde vorerst glänzend bewährt, nach Abtritt der heimischen Herrscher jedoch rasch verfällt, und andererseits die Fürstenwürde unter dem Aergernis bereitenden Beispiel der Magyaren, demnach nach gleichem, nur von anderer Seite angewandten

Grundsatz, dem Niedergange zum Opfer fällt. Diese Tatsachen scheinen vom völkerpsychologischen Gesetz beherrscht zu sein, wornach für ein heimatrechtliches Institut die nötigen Entwicklungsbedingungen nur im heimischen Staatsverband gegeben sind, wohingegen für ein fremdrechtliches Institut dortselbst desto weniger Entwicklungsmöglichkeit besteht, je weniger das von außenpolitischen Gesichtspunkten geleitete Mutterrecht einzuwirken vermag. Das Entgegenarbeiten der Kräfte bekundet sich sowohl in den verschiedensten Wandlungen der beiden Institute, als auch ganz besonders in zwei weiteren Erscheinungen, einmal im Dualismus, demzufolge ein und derselbe Titel mitunter zweierlei Stellungen, nicht selten dem Adel und einem unadligen Rang, gemeinschaftlich dient, und zweitens im Ausgleich beider Titel im selben Rang oder doch in gleichartigen Stellungen desselben Volkes. Unter fremder Herrschaft weicht das heimische Rechtsinstitut aus der politischen Verwaltung in das niedere Gerichts- und Verwaltungswesen, woselbst der Zersetzungsprozeß innehalten kann, falls die Demokratisierung des Rechtsinstitutes aus Gründen der Konzessionspolitik und Rechtskontinuität dem Unterjocher konveniert.

Kolonizacija laškega okraja v luči krajevnih in ledinskih imen.

Dr. Fran V a t o v e c, Maribor.

Poleg zgodovinskih činiteljev je dala kolonizaciji laškega okraja značilno obliko prirodnost tal sama, ki se prikazuje kakor pester in valujoč panorama dolov in gora, hribov in klancev, gričev in rebri. Konfiguracija in plastika laškega kompleksa ima namreč povsem izrazito lice; v geografsko-geološkem oziru sestoji iz treh sestavnih delov:¹⁾

a) iz takozvane laške antiklinale; b) iz trboveljske sinklinale; c) iz litijske antiklinale, oziroma njenega nadaljevanja proti vzhodu.

Južno od Celjske kotline se namreč razteza laška antiklinala, ki ima svoje početke že pri Medvodah na Kranjskem in ki sega s svojimi grebeni, visokimi 800—1100 m (Velika planina 1206 m, Mrzlica 1051 m, Gozdnik 1092 m, Toust 838 m, Mrzla planina 757 m), preko Savinje na vzhodu tja do Rudence (687 m). V geološkem oziru pa sestavljajo to laško antiklinalo karbonske in permske plasti ter triadni apneneci (werfenski skladi, školjkoviti apnenec, apneneci svetle barve, srednjetriadni dolomiti, skrilavec in paleocoijski drobniki — Grauwacken —, ki jim tvori krov školjkoviti apnenec). Dočim nahajamo v nižjih legah permske in karbonske plasti, prevladujejo v višjih legah visokogorske oblike,

¹⁾ Krebs N., *Länderkunde der österreichischen Alpen*, Stuttgart 1913 (Bibliothek länderkundlicher Handbücher) str. 418/9; Geološka specijalka Celje—Radeče (conca 21. kol. XII.); izd. F. Feller. Nekatera geološka-geomorfološka terminološka pojasnila mi je dal dr. I. Rakovec, asistent v geogr. institutu na ljubljanski univerzi.

ki jih sestavljajo formacije triadnega apnenca; in dočim se ti asimetrični grebeni triadnega apnenca odlikujejo po tem, da uspevajo tukaj gozdovi v obilni meri, kaže sinklinala, ki sledi na jugu, oblike prijaznega gričevja (Mittelgebirgsform), ki ga pogosto prekinjajo mnogoštevilni jarki. To je terciarno trboveljsko gričevje ali trboveljska kotanja, ki dosega povprečno višino 500 m, je južno Trbovelj zelo ozka, se pa onstran Savinje med Gračnico na jugu ter Lahomšico na severu vedno bolj širi. Geološko podlago temu gričevju tvorijo premoške plasti iz oligocena, na katerih leže plasti nulipornega apnenca (spodnji miocen!), srednjega miocena (plasti morske sivice in laškega laporja) in gornjega miocena (sarmatska sivica). Da je pa segala ta terciarna sinklinala dalje na jug nego danes izpričujejo preostanki nulipornega apnenca, ki ga zasledimo v okolici Zidanega mosta.

Trboveljsko sinklinalo pa oklepa na jugu vzdolž Save litijska antiklinala ter njeno nadaljevanje. Po svoji geološki sestavi sliči ta antiklinala docela laški antiklinali. Tu prevladujejo ziljski skrilavci in triadni apnenci (skriljava glina temne barve, »Dunkle Schiefertöne«, lapor, grohasti peščenjak, Tuffsandstein, werfenski skladi školkoviti apnenec, apnenec svetle barve in srednjetriadni dolomiti), ki pa ne kažejo ostrih, asimetričnih oblik, tipičnih za grebene laške antiklinale, marveč vstvarjajo planotaste višine. Ti triadni apnenci oklepajo na ozemlju med Radečami in Sevnico karbonske in permnske formacije, katerih kopam pa tvorijo krov apnenci. Litijska sinklinala prehaja na jugu in sicer ob črti Grosuplje—Višnja Gora v kraško ozemlje, na vzhodu pa v rajhenburško terciarno gričevje.

Zrcali pa se kolonizacija na tem zaokroženem laškem ozemlju kakor vsaka kolonizacija sploh — v sistemu naselbin, v zemljiški razdelitvi, v zemljiški odmeri, v tipu hiš, v krajevnih in ledinskih ter v rodbinskih in hišnih imenih. Glede prvih treh kolonizacijskih elementov sem že razpravljal v svoj tiskani disertaciji;²⁾ v kolikor pa se odraža kolonizacija laškega okraja specijelno v krajevnih (= naselbinskih) in ledinskih (= poljskih) imenih, to pokazati bodi namen pričujoče razprave.

V sistemu in okvirju teh imen se kaže predvsem prirodnost tal v mnogoterem pogledu.³⁾

²⁾ Vatovec Fr., K starejši upravni in gospodarski zgodovini laškega okraja. Ljubljana 1927.

³⁾ Pri razlagi krajevnih imen sem se oziral predvsem na tozadevna že podana tolmačenja naših jezikoslovcev, ki jih v posameznih slučajih navajam. Kjer me navajam literature, sem se oziral na Pleteršnika ter dragocena ustmena pojasnila, ki mi jih je dal prof. dr. Breznik. Krajevna imena sem zbral po specijalki ter na podlagi krajevnega repertorija; ledinska imena pa na osnovi katastralnih map, gradiva, ki ga je bila svojčas zbrala Slovenska Matica, ter informacij, ki sem jih dobil potujoč po laškem okraju.

1. Z ozirom na relief.

Na desnem bregu Savinje.

Občina Sv. Krištof. Selišča (vasi, soseske, zaselja, dvodvorci in samotni dvorci): Brezno; Debro (= dolina, vallis);⁴⁾ Gorica; Koretno (korito = Trog, Mulde);⁵⁾ Kovk (= gorska kopa); Kupča ves (= vas na kupčastem t. j. valovitem terenu); Krnice (kotlina); Strmce (leže na strmini).

Občina Dol. a) Selišča. Dol; Zgornji Kal; Spodnji Kal (kal = plitva globel), v kateri se nabira deževnica); Brniška Reber (po potoku Brnici); Mala Raven; Žlebinje; Kovk (gorska kopa). b) Poljska (Flurnamen) in druga imena: Reber⁶⁾ (gozd, Kal); Reber (vngr. — Dol); Dolgi vrh.

Občina Trbovlje. a) Selišča. Brdar,⁷⁾ Strmca (Sv. Marko); Griči (Jesenova ravan); Draga, tudi Marija Draga (draga = depr — kotanja — globel); Klek (več gričev skupaj); Ojstro; Planina, Ravne. b) Poljska in druga imena. Dolina (tr., Klek); Dol (tr., Klek); Reber (gzd., Klek); Klanec (nj., tr., vngr., Retje); Gomila (gzd., tr., Retje); Dno (nj., tr., sv. Marko); Dolina (nj., tr., sv. Marko); Breg (nj., Dobovce); Reber (nj., Jesenova ravan); Rupe (rupa; tr., Ravne); Dole (tr., nj., Ravne); Dolene (gzd., tr., Svine); Ravan (tr., Svine—Zadobje); Ravnina (nj.), Reberca (nj.) in Brege (breg., tr.) v Gaberskem; Rupe (nj., tr. rupa!), Dol (tr., nj.) in Doli (tr., nj.), Prapretno; Globel (gzd., Ojstro); Jamče (jama, nj., Rovte); Ostenk (hr., ostnik iz oster; ojstri vrh, Scharfenberg⁸⁾); Špičuk (špica, hr., Sv. Marko); Sv. Planina; Križka planina; Reberca (hr., Limarje); Strmca (pl., Rovte); Visoko (hr., Prapretno); Veliki hrib (Limarje); Klečica (skala, Trbovlje, dem. od kleč-i); Čerjeje (skl., Ojstro; čer-i!); Miza (ravnina pri Hrastniku); Globušak (dolina — Limarje; globoko, globel, globuša, globušak, globasnica); Jamče (tr., Studence).

Občina Loka (desni breg Savinje). a) Selišča. Dolenje (dol, dolina), Kernice (tolmačenje gl. pod svetokrištofsko občino), Kovk (= gorska kopa; naselbina se res nahaja na vrhu hriba), Suha dol; naselbina leži namreč na rebri, ki je revna na vodi. b) Poljska in druga imena. Grče (nj., severno od Kernic; guča!) — U grič (pš., Šavna peč), Doline (gzd., Šavna peč), Grabe (Sp. Brezno), Hude jame (nj., Šavna peč).

⁴⁾ Orožen I., Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV (Das Dekanat Tüffer): 1881; str. 12.

⁵⁾ Orožen, ibid. str. 203.

⁶⁾ Okrajšave: nj. = njiva; tr. = travnik; vngr. = vinograd; gzd. = gozd; hr. = hrib; skl. = skalovje; pš. = pašnik.

⁷⁾ Orožen, n. o. m. str. 12; Posestvo samo se imenuje Brdo, odtod Brdar.

⁸⁾ Tako tolmači g. prof. dr. Breznik.

Na levem bregu Savinje.

Občina Sv. Lenart. a) Selišča. Gora, Globoko, Krničica (dem. od krnica = kotlina, kotanja), Razborje. Razbor znači sicer isto kar razor ali brazda; izgleda pa, da je spričo lege kraja samega pomen drugačen. Razborje imamo tudi nad Loko pri Zidanem mostu. Bolj radi zanimivosti samega načina informacije omenjam, da sem našel razlago tega imena med drugim tudi v kroniki šentjedertske župnije nad Laškim, kjer spravlja pisec ime Razborje v zvezo s silnimi, razburjenimi viharji, ki tam vedno razsajajo. Sedanji župnik v Razborju nad Loko pri Zidanem mostu pa mi je podal to-le razlago tega krajevnega imena: Razborje stoji čisto na prostem (grič 483 m); burja razbere vse vetrove, se tepó, se tako razburijo, da vse odnesó. Torej v bistvu isto kakor prva razlaga.

Občina Sv. Rupert. a) Selišča: Mali dol, Veliki dol, Rebre, Rt (Art); b) Poljska in druga imena: Gorski dol (gzd, Loke pri Trobnem dolu); Dolinjak (gzd.; Lajše pri Trobnem dolu); Doline (Trobní dol); Tratinski dol (Trate pri Trobnem dolu); Gorca (dem. od gora-gorca, Stegne ravne pri Trob. dolu).

Občina Jurkloster. a) Selišča: Dežno (morda od deža, kar pomeni isto kot kotanja, rupa, kadunja ali korito); Dol; Drage pri Panečah; Gorica pri Mrzlem polju; Grabne; Goča (Guča) ves. Isto deblo imamo pri Gotni vasi (Novo mesto) in Gočah pri Vipavi. Pred Pintarjem se je izvajalo to ime iz Goče tj. gošče, goščave = gostega grmovja oziroma iz pridevnika gost (densus). Nasproti temu mnenju pa vidi Pintar izvor temu krajevnomu imenu v »gati«, kar pomeni — »zagraja, jez, zagata ali sploh tesnina, globel, tokava t. j. ozka dolina z obeh strani zaprta, zajezena in zagačena. Gačo imamo tam, kjer v kako dolino zaklinjeno brdo tvori razsoho dveh ožjih dolinic, ali kjer takov brdni zaklinek ukrivljeno dolino takorekoč prelomi v gorenjo in dolenjo zagato⁹⁾. L. 1460, se n. pr. navaja med Ober in Unter Zirknitz na Zgornjem Štajerskem poljsko ime Gacz, o čemer domneva tovariš dr. Blaznik v svoji nenatisnjeni domači nalogi o »Sledovih Slovencev v krajevnih imenih po Gornji in Srednji Štajerski«, da je ista tvorba kakor gača. In očitno isto deblo nahajamo še v oblikah: Gatschberg ob izlivu potoka Sölk v Anišo, poljsko ime Gatschberger ob Aniši (zahodno od hriba Gritschenberg), zaselje Gatschen in Gatschenberg blizu izliva potoka Golling v Anišo, Gatschenberger na levi strani Aniši pri Admontu in vas Gatschling na levi strani potoka Palten. — Grdodol (mala dolinica, globel nad strminami ob treh straneh), Peč, Polje pri Panečah, Poljane pri Marijini vasi, Ravno in Reber. b) D r u g a i m e n a. Grič (pšnk. pri Marofu), Gra-

⁹⁾ Gl. Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1909; str. 127.

ben (vzh. od Lajš) in Voluška gora (po naselbinah Zgornji in Spodnji Voluš).

Občina Marija Gradec. a) Selišča. Dol, Goričica, Globoko, Ojstro, Planica, Na vrheh in Zabrež (za bregom, tudi pobočje ob vznožju vinograda). b) Poljska in druga imena: Ravnice (pri Leskovcu), Pekel (skala nad Vodiškom) in Brde (grmičevje, Vodiško).

Občina Loka (levi breg Savinje). a) Selišča. Breg (leži na bregu), Dol, Polana (Radež), Jame. Na Jamah so v bližini Rudé pred 100 leti kopali svinčeno rudo; ime od svinčenih jam (rudokopov, iz katerih se je kopal svinec¹⁰). Razborje. b) Druga imena. Gorica (vngr., Okrogelca), Gomila (vrh pri Lokavcu).

Občina Svetina, ki je spadala v XIII. stol. pod laški okraj. a) Selišča: Brde, Ravne, Vrhovsk. b) Druga imena: Slemene (sleme), Rovce (tr., Svetina — rov?), Veliki vrh (Polšenca).

2. Z ozirom na položaj in obliko.

Na desnem bregu Savinje.

Občina Sv. Krištof. a) Selišča: Bložje (Gorica; = ob-ložje, ob logu); Kraj (Slivno); Malič (dem. od mali¹¹); Na gradu in Na vodi (Zg. Rečica); Na colu (Sv. Jedert); Podgoričnica (Sv. Jedert; pod gorico!); Prečnica (Gorica); Pod Kaljem (Zg. Rečica); Zagorica (Sp. Rečica); Za gajem (Sp. Rečica); Za greben (= za grebenom), Zamalč (= za Maličem); Zavrata; Vrteče (= vrtinec; Vrteče so namreč tik ob Savinji, kjer se nahaja znan vrtinec, ki je zelo nevaren); Velo (Veliko? Belo?); Ogeče (Oglče? Zaselje leži namreč ob cesti Šmarjeta—Toplice; ravno tu pa tvori cesta vogel — torej Voglče — Oglče — Ogeče¹²); Oznanile. Že Pintar je dognal, da niso Oznanila v Škocjanski občini mokronoškega okraja nič drugega nego, »Znojila« oziroma Znojile. Ta slednja oblika namreč stoji v matrikah 18. stol. škocjanske fare. Pintar je hkrati opozoril na spačeno obliko »Snanille« za Znojile v občini Krka, ki jo rabi »Intelligenzblatt zur Laibacher Zeitung Nr. 15« (21. februarja 1815).

Tudi Oznanile v svetokrištofski občini ne morejo biti po P. mišljenju drugo nego metatezirana in potvorjena oblika iz prvotnih »Znojil«. Znojil pa je na Slovenskem precej: v lukoviški občini, v občini Podhruška, Kotredež (litijski okraj), Krka (stičenski okraj), v Grahovski občini na Tolminskem ter pri Okroglici nad Loko pri Zidanem mostu. Po Pintarju

¹⁰) Tega mnenja je učitelj Jurko, ki je zbral za Slovensko Matico tozadevno krajevno-imensko gradivo.

¹¹) Breznikova razlaga.

¹²) Tako si razlaga to ime šentjedrski župnik č. g. Lončarič, ki me je na to opozoril.

znači Znojilo »solnčni vročini izpostavljen kraj, solnčnat holm (Sonnkogel), solnčnata ravan (Sonnenau), solnčnato brdo (Sonneck)«. Izvaja Znojilo (Znojile) od glagola znojiti (t. j. na solnčni vročini pariti, greti, sušiti, solnčiti) — Znojilo znači torej »solnčnat ali proti solncu obrnjen kraj sploh (regio solibus ostenta) ali pa s posebnim namenom za sušilo žita in sadja pripraven kraj (solarium frugibus insolandis) Sonnenlehne, sonnige Terrasse¹³⁾. b) p o l j s k a i n d r u g a i m e n a. Dolge njive (Velo), U hribe (vngr., senožet; Ogeče); Na dolini (tr., Ogeče), U hribe (gzd., Senožeče), Sevški ogradi (pri Sevcah ob cesti iz Rimskih toplic v Laško; ograd = zagrajen prostor). Za bregom (pš., Sevce), Na hribu (pš., Turje), Na devcih (nj., Tremerje), Na lazeh (nj., Tremerje), Osounik (gzd., Sv. Marjeta) t. j. isto kar Osoje, Osojnica itd. S tem se označuje kraj, kjer solnce zgodaj zahaja in kjer je mnogo sence — brezsolnčna reber (locus opacus¹⁴⁾).

Občina D o l. a) S e l i š č a: Na Leših, Pod Slatno, V Ravneh, Zagrebni, Za Kostanjem, Pod Brdom, Zalesnik, Podškala, V Doleh, Za hribom, Za loščem (= Za logom, Za ložičem dem. od log¹⁵⁾). Na selih, Na Tratih, Pod Kovkom, Na Blatih. b) D r u g a i m e n a: V steno (gzd., Hrastnik); Zapečje (za pečjo, gzd., Hrastnik).

Občina Trbovlje. a) S e l i š č a: Pekel, V Plazi, Na njivcah, Na hribu, Pod škalo, Na njivi, Za cesto (v rudarski koloniji Trbovlje), Zaverše (Za vrhom), Na brodu, Pri Savi, Na peski, Podmeje (Pod mejo), Prečna (= kraj, ki se razprostira preko česa¹⁶⁾), Zadobje (za dobjem, za dobom). Gorénjce (ker leži nad naselbino Ravne), Dolénjce (ker leži pod naselbino Ravne), Za hribom (Ojstro), Za planinami (Ojstro). b) P o l j s k a i n d r u g a i m e n a: U Zagozdu (gzd., Studence), Na planino (Klek), Na površju (nj., Klek), Pod dolino (nj., tr., Klek), Za gorico (nj., tr., Klek), Med potoki (tr., Klek), Pod pečmi (tr., Retje), Konci (Na koncih; nj., pš. — Retje), Na kupičku (gzd., Sv. Marko), Vrtače (tr., nj., — Jesenova ravan). Vrtača predstavlja po Pintarju kraj, kjer se večkrat pojavi kak vrtinčast, viharan prepih (ciklon). Rep (= konec; tr., Ravno), Za leso (tr., nj., Knezdol: lesa — ograja); Vrtače (nj., Rovte); Na ukrozu (= na ogrokli njivi; nj., Knezdol), Vrtače (nj., tr., Prapretno); Dévce (nj., tr., Prapretno). Delci (devci) predstavljajo poseben sistem poljske razdelitve (Flurverfassung), ki odgovarja naselitvi po vaseh. Značilno za to poljsko razdelitev na delce (Gewannflur) je, da so v posameznih velikih in navadno geometrično (četverokotno) oblikovanih poljskih kom-

¹³⁾ Pintar, L. Z. 1911/I. str. 494/7.

¹⁴⁾ Štrekelj K., Prispevki k poznavanju slovenskih krajevnih imen po nemškem Štajerju. Časopis za zgodovino in narodopisje, 1904/I. str. 84 Pintar, L. Z. 1913/XXXIII. str. 547 in 549.

¹⁵⁾ Dr. Breznikova razlaga.

¹⁶⁾ Dr. Breznikova razlaga.

pleksih razdeljene posamezne parcele, pripadajoče poedinim posestnikom, v obliki več ali manj podolgovatih prog, ki so v tem ali drugem kraju različne širine in dolžine. — Dolenji Travniki (tr., Sv. Marko), V Bregu (nj., Sv. Marko), Pod Drénom (tr., Sv. Marko), Pod Grčo (tr., istotam), Na ciglarni (tr., istotam), V jezeru (tr., nj. — istotam). Kadar opeko. Za gradiščem (tr., istotam), V jezeru (tr., nj. — istotam). Kadar nastopi deževje, se nabere tu obilo vode. Za Drago (tr., nj., vngr., gzd. — sv. Marko), Grča (gzd., sv. Marko), Na Ravnem (gzd. — sv. Katarina), Kot (gzd., istotam), V Lesovju (tr., istotam), Na Ločici (tr., Dobovce); na Ločici je deminutiv od loka, kar pomeni močvirnat kraj. Za Hrastjem (nj., Dobovce), Pod Bregom (nj., gzd. — Jesenova ravan), Za bregom (nj., tr., — istotam), Za lipo (nj., istotam), Za dolino (nj., Govej potok), Zahrib (nj., Čeče) = za hribom, Zapotoke (gzd., istotam) = za potokom. Za Močilom (nj., Svine¹⁷), Na ločiših (nj., Svine — loka!), Pod trnom (nj., Svine), Záloka (nj., tr. — Za loko), Pod vasjo (nj., tr., Zadbje), Za jelšo (tr., gzd., istotam), Sredek (nj., tr., Zadbje) = v sredi. Za mlako (nj., istotam), V jezu (tr., Svine — Zadbje), Na ukrózu (tr., istotam) = na okroglem prostoru; V brodu (tr., Gabersko), Na pesku (nj., istotam), Široko (tr., Rovte), V mejah (nj., Rovte), V potočku (nj., Rovte), Zakotje (nj., Draga — Hrastnik) = za Kotom, Za Klancem (gzd., istotam), Pod ribnikom (nj., tr., Prapretno), Pod reberjo (nj., tr., istotam), Na klancu, (nj., tr. — istotam), Za jezom (nj., tr., istotam), V lazu (nj., Ojstro), Na groblji (nj., Studence); groblja je kup kamenja, pobranega z njive¹⁸). Na gorici (nj., Studence), V resju (tr., Studence), V jelševju (tr., Studence), Pod skalo (tr., istotam), V vrheh Limarje), Na cestah (kamenolom — Limarje), Velika njiva (nj., sv. Marko), Okrogla njiva (nj., istotam), Mala njivica (nj., istotam), Velika dolina (pšnk., gzd., — istotam), Spodnja gmajna (gzd., istotam), Dolnje njive (nj., Sv. Katarina na potoku), Dolga njiva (nj., Jesenova ravan); Sloka njiva (nj., istotam); Okrogla (nj., istotam), Mala njiva (nj., istotam), Velika ravan (ravnina, Gorenjce — Dolenjce), Veliki graben (dolina, Čeče), Dolga njiva (Prapretno), Male in Velike vrtače (gzd., Plesko), Dolnja peč (skl., Ojstro), Spodnja in Zgornja peč (skala, Studence), Velika dolina (gzd., Svine), Dolgi travnik (tr., Zadbje), Mila ravan (gzd., Draga).

N a l e v e m b r e g u S a v i n j e.

Občina Svetina. Selišči Podjavornik (= pod naselbino Javornik) in Na ravni ter dolina Po gravej (po grabi, po jarku).

Občina Sv. Lenart. Selišči Podgorica (= pod Gorico) in Prekladje = prê in Kladje. Prê je menda, vekšalni' kakor ga imenuje Pintar, to

¹⁷) O razlagi imena Močilo, Močile itd. pozneje.

¹⁸) Pleteršnik.

tolmači krajevni imeni Prêdole in Prêvale ter ima pomen latinskega valde¹⁹⁾; g. prof. dr. Breznik pa me je opozoril, da bi moglo Kladje pomeniti tudi sklad zemeljskih plasti.

Občina Sv. Rupert. a) Selišča: Zapotok (za potokom), Podgorje, Podkrajelo (pod krajem) in Podklančnica (pod klancem). b) Vrtačka (hr., vrtača, vrtačka).

Občina Jurklošter. a) Selišča. V Bregeh (Blatni vrh), Porebre (po rebri), Podpeč, V Lašah (Laše pri Blatnem vrhu), Počerenje (= pod čerenje, pod čerjo!, čer, čerenje). Tu pod visoko skalo stoj mlin; skozi skalo pa se vali Gračnica z bobnečim šumom.²⁰⁾ Pod hribom, Zappleš (za plešo; pleša je gola, prazna zemeljska ploskev).²¹⁾ Na hrib, na borštu (Paneče), Na ravnem (Paneče), Malše (Lahov graben); očitno deminutiv od malo, ker je tukaj na gričku mala kmetija. Podsele, Podlesje, Za logom (Marijina vas), Prevole (isto kar Prevalje; zemlja se prevali, klanec je!²²⁾ Predole; prê = valde; isto kar Quertal, Zwischental, Nebental.²³⁾ Hinina. Isto deblo imamo pri krajevnem imenu Hinje (Suha Krajina). Pintar domneva, da bi »hina« (chyna) pomenilo toliko kot breg, reber, pobočje, sploh poklonjen ali položen svet (Neigung, Lehne, Abhang).²⁴⁾ Hinina bi bila potemtakem deminutivna oblika od hina; svet je tukaj v resnici tak, da odgovarja docela tej razlagi.

b) Poljska in druga imena. V kot (tr., Marof), Osonek (gzd., Paneče; = Osounik gl. pod sv. Krištof); Na njivah (severno od Laziš — Mrzlopolje), V Reber (Laziše — Mrzlopolje), Podkamen (Podpeč — Marijina vas), Pod babjo pečjo (gzd. pri Rudniku — Marijina vas), Zgornje njive (nj., Blatni vrh — Mrzlopolje), Podkamen in V grabnih (okoliški imeni pri Marofu); Nemško Podpečje (mesto Marofa).

Občina Marija Gradec. a) Selišča. Konc (na koncu), Na Gračnici, Podhum (pod Humom), Podvin, Podpeč, Povčeno. Ljudsko izročilo pravi, da je zemlja počila na tem kraju radi potresa. Povčeno se namreč res nahaja na popolnoma razbitem terenu, čemur pa ni morda iskati vzroka v potresu, ampak v plazovitem svetu, ki se kruši in udira. Strenjsko (Stransko). Kraj leži namreč na pobočju hriba, ki tvori obenem poševno »stran« reke Savinje. Poimenovanje kraja se je najbrže izvršilo s stališča druge strani (t. j. desnega brega) Savinje. Zapuš (= za pušo; puša je neobdelano polje, tudi huba), Zagaj, Zahum.

b) Poljska in druga imena. Naklanc (= na klancu, Lahomšek), V jevšah (gzd., Gabro — Žikovca), V vrbje (Dol), V gredah (Laze

¹⁹⁾ Pintar, L. Z. 1913; str. 548/9.

²⁰⁾ Orožen, n. o. m. str. 334/2.

²¹⁾ Pleteršnik.

²²⁾ Dr. Breznikova razlaga.

²³⁾ Pintar, n. o. m. str. 548/9.

²⁴⁾ Pintar, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko. 1909 str. 127.

— Vodiško), Pod gredami (istotam), Okroze (= okrogel del zemlje; nj., Žikovca — Podvin); Na primcah (Dol — Vodiško). Pač isto kar Primskovo pri Kranju in pri Št. Vidu pri Stični. Primsko zemljišče je takšno zemljišče, ki se nahaja v dednem zakupu²⁵). Zalog (tr., Vodiško), Zablate (tako pravijo domačini ozemlju, ki se razteza čez šmiklavško in šentlenartsko župnijo, ker je zelo plazovito; blatno in se radi tega ugreza).

Občina Loka (levi breg Savinje). a) Selišča: Čelovnik. Zaselje ima svoje ime po hribu. Tako imamo tudi pri Limarju v trboveljski občini hrib Čele, v bohinjskem kotu pa 1227 m visoko Čelo. Ime prihaja pač od čelnate oblike hriba). Na križ; Okrogelca (po obliki izsekanega gozda); iz Razborja se vidi namreč ta kolonizirani del kot pookroženo ozadje. Podvine (vinogradi!), Razborje, Znojilo (razlago glej pod svetokrištofsko občino); Zagrac (= za gradcem; Sv. Jurij na polju; selišče je pod nekdanjim gradom, ki je menda stal v rimski dobi nad seliščem). Podradež (vngr., pod Radežem!), Zalipno, Zatreb (za trebljenim krajem ali pa morda Zatišje — Erdwinkel?), Pod jamo, Pod Rudo, Na dolih, Osreddek (Selišče pod Razborjem sredi hoste); Bočje (bok, na bočju = na pobočju; Račica).

b) Poliska in druga imena. Ukroz (nj., okrogla njiva, Loka); na Lokah (nj., Loka), Za podom (nj., Loka), U stuk (nj., Loka); poljskih imen te vrste je na Slovenskem posebno veliko; pomeni isto kakor v delce (Stück!), Srednji deli (nj., Loka), V dolini (Loka), Na ločici (nj., Loka — skozi njivo teče potok Ločica), Na travnikih (okrogelca), Na ravneh (Razborje), Na kračah (Radež; krača je po Pleteršniku prečni razgon na koncu njive), Radeški deli (Radež), Zgornje polje (Briše), Spodnje polje (Briše), Na mlakah (okrogelca); ime od mnogih luž in obile mokrote, ki nastane radi mnogih izvirkov, ki se tod nahajajo. Na Močiljeh (= Na močilih; tr., Račica. O razlagi imena pozneje). Na desnem bregu Savinje nahajamo naselbino Veliko Širje. Orožen spravlja to krajevno ime v zvezo z glagolom širiti. Dobesedno tolmači on: »eine breite Fläche oder Ebene, von širiti, ausbreiten«²⁶).

3. Imena po gozdovih, travnikih in rastlinah.

Na desnem bregu Savinje.

Občina Sv. Krištof. a) Selišča: Bezovo (bezeg²⁷), Bukovca (buk), Klenovo; Orožen izvaja to ime od samostalnikov klen ali maklen (acer campestre). Isto deblo vidi on tudi v imenu Meklenburg²⁸). Trno (Trnovo; od trn, trnje); Senožče (senožet).

²⁵) Na to me je opozoril g. prof. dr. Breznik.

²⁶) Orožen, n. o. m. str. 492.

²⁷) Orožen, ibid. str. 203.

²⁸) Orožen, ibid. str. 362.

b) **Druge imena:** Javornik (Šmohor), Cerovo (cer, Sp. Rečica), Steničnik (Wanzenkraut²⁹), Veliki gaj (gzd., Velo) Dobrova (= dobrava, Sv. Krištof), Turje hoste (gzd., Turje), Pesarje (Debro; pesa!), Gozdnik (gora), Gaj (Belo), Gaj (Sp. Rečica), Borovke (bor, gora pri Sv. Marjeti).

Občina Dol. Hrastnik (hrast), Javorje (javor) in Slivno (sliva).

Občina Trbovlje. a) **Selišča:** Doberna (dob = hrast; Orožnovo mnenje, da je nastala oblika Doberna iz staroslovenskega *debr* — t. j. kotlina — bržčas ne bo držalo); Dobovec (Dobovce; tudi od debla dob), Gabersko (gaber), Jevše (Jelševje, jelša), Jesenovo (jesen — *fraxinus excelsior*), Log, Prapretno (praprot), Limarje (= Limbarje; limbar = lilija³⁰), Robidje (robida = *rubus fruticosus*, Trbovlje), Trate (Čeče), Šibenik; očitno odtod ima gozd v bližini ime Šibenšca. G. prof. dr. Breznik misli, da ima morda ta kraj svoje ime od šib, ki predstavljajo na Notranjskem po svojem pomenu smreke. Bukova gora (gora, Trbovlje); Bukova gorica (nj., Retje).

b) **Poljska in druga imena.** Grintovec (tr., Sv. Marko; morda od grintavec = *scabiosa arvensis* — nem. Grindkraut³¹); Repovše (nj., Retje; repa!), Dobrova (nj., Retje) t. j. dobrava, Resnica (tr., Hrastnik; od vresje³²), Trata (tr., Jesenova ravan), Breznik (tr., gzd., — istotam; breza), Brezovica (nj., Svine — Zadobovje; breza, brezov, brezovica), Jablonica (nj., istotam; jablan!), Dobovec (tr., istotam; dob, dobov), Pelinovec (tr., Čeče, pelin!); Bezgovec (gzd., Čeče; bezeg!), Brezje (breza, Gabersko), Topolovše (nj., Loke — Topol!), Hrastovje (gzd., sv. Marko), Golovec (gzd., sv. Marko). Pintar izvaja to ime od golij, t. j. mladih in gibkih debel (Golovec pri Ljubljani, Golica, Golnik!³³). Jelševje (pšnk., sv. Marko — jelša!), Jelovca (gzd., Jesenova ravan), Robidnik (nj., istotam; robida), Repe (tr., Rovte; repa!), Javor (gzd., istotam); Résnica (tr., Draga pri Hrastniku; vresa — v pred r namreč rad odpade!³⁴), Bršljan (gzd., istotam), Vreševje (tr., istotam; oreh, orešje!), Orešnica (nj., Klek pri Trbovljah), Leše (tr., istotam; leska!), Koprivnica (tr., istotam; kopriva!), Brinjevec (vngr., istotam; brinje — *juniperus communis*); Češnice (tr., nj., gzd. — Prapretno; češnja!); Vrbje (tr., Ojstro; vrba!), Drenovje (tr., Čeče; dren — *cornus maseula*).

Občina Loka (desni breg Savinje). Zgornje in Spodnje Brezno (breza) ter Lukovca. Lukovec pri Mirni je isto; Pintar pravi, da je lukovec

²⁹) Orožen, VIII., str. 291.

³⁰) L. Z. 1912, str. 365—369.

³¹) Gl. Pleteršnik.

³²) Dr. Breznikova razlaga.

³³) Carniola 1913; str. 74; L. Z. 1912, str. 51; 1915, str. 132—135.

³⁴) Na to me je tudi opozoril g. prof. dr. Breznik.

lukov zelnik, lukovo polje »Lauchfeld«, lukovica pa lukova njiva »Zwiebelacker«³⁵⁾.

Na levem bregu Savinje.

Občina Svetina. Selišči Leše (Lejše) in Javornik (javor) ter poljsko ime Tisovce (od tis — die Eibe — taxus³⁶⁾).

Občina Sv. Lenart. a) Selišča: Gozdec, Male gorelce, Velike gorelce (morda ima kraj svoje ime po gorelcih, t. j. debelem vejnatem listu³⁷⁾), Male Grahovše (grah; grahovišče!). b) Poljsko ime Rakitje (gzd., Podgorica); rakita = eine Art Bachweide³⁷⁾.

Občina Sv. Rupert. Bezgovje, Spodnje Bezgovnice, Gornje Bezgovnice, Mala Breza, Velika Breza, Dobje (dob), Velike Grahovše, Log, Mačkovec — nima prav nobene zveze z mačko; ime moramo izvajati od mačkovca = salix caprea (Sahlweide), salix montana (Bergweide) ali ononis spinosa (Hauheckel³⁷⁾); Olešče (= vo-lešče; v leščevje) dokaz temu tolmačenju je oblika, ki jo nahajamo v urbarju iz l. 1300., kjer se Olešče naziva Velleschitsch. Verbov (vrba), Trate.

Občina Jurkloster. Jesenik (jesen); Tisovec (tisa — taxus), Voluš (Spodnji in Zgornji Voluš; ime po neki zdravilni rastlini, ki tod raste).

Občina Marija Gradec. a) Selišča: Brstovnice (plodna zemlja; ime od bujnega brstenja), Brstnik — ravnotako, Bukovje (bukev), Jagoče (jagoda, jagodiče), Gabro — tudi Gaberno (gaber), Leskovc (leska).

b) Poljska in druga imena: Brinje (nj., Vodiško); na tej njivi se koplje boksit. Travnik (tr., Žikovca — Podvin), Stolica (nj., Vodiško). Deblo je isto kakor pri Stolniku v kamniškem okraju ali Stolu. Po Pintarju je izvajati to ime od besede stvol, kar pomeni cevasto steblo.

Občina Loka (levi breg Savinje). a) Selišča: Boroše (bor), Boršt (okoli in okoli pogozden grič, na vrhu pa kmetija), Cerovce (Okroglica; cer = quercus cerris³⁸⁾), Jevše (jelša), Mekote. Dvojna razlaga je možna glede tega: 1. od meke (Weide, salix), ki tu baje radi vlage bujno poganja; 2. mekota pomeni po Pleteršniku njivo oziroma poljski kompleks določene površine in sicer nekoliko manjše od enega orala; v ožjem smislu pomeni ledino, prelog, neobdelano polje³⁹⁾. Žirovnica (žir, bukov ali hrastov), Dobje (dob!).

b) Poljska in druga imena: Mala Breza (gzd., Sv. Jurij na polju), Velika Breza (gzd., Poljana-Radež), Ješivec (hrib, 837 m visok; ješivec = z jelkami poraščen hrib).

³⁵⁾ L. Z. 1914/XXXIV., str. 565.

³⁶⁾ Gl. Pleteršnik!

³⁷⁾ Gl. Pleteršnik in Pintar, L. Z. 1914 str. 569.

³⁸⁾ Izvestja muzejskega društva za Kranjsko, 1909, str. 185.

³⁹⁾ Orožen, n. o. m. str. 43.

4. Imena po vodi in močvirjih.

Na desnem bregu Savinje.

Občina Sv. Krištof. a) Selišča: Slatna pri Marnem. Po izročilu se je med tamošnjimi prebivalci ohranil spomin, da je voda nekdanj tukaj bolje tekla ter da so jo kmetovalci v okolici rabili za to, da so jo mešali z vinom, ki je radi tega začelo vreti. Ta vrelec pa je že popolnoma usahnil. — Slatina v Zgornji Rečici: — Toplice (se od l. 1840. naprej nazivajo Rimske; ob rimskih najdbah se je namreč izkazalo, da so že Rimljani poznali blagodejen vpliv teh toplic). — Zgornja in Spodnja Rečica (dem. od reka⁴⁰) ter Udmata. Udmata je pač isto, kar gornještajski Admont. Nasproti dotedanjim razlagam, ki so izvajale Admont iz latinskega »ad montes«, iz adamas (diamant!), iz keltskega deb-la-ag, ki pomeni hrib, ter iz nemškega osebnega imena, je Štrekelj prišel do čisto drugega zaključka. Ugotovil je, da imajo Admont, Vdmund (1093) in Vodmund⁴¹) pomen novoslovenske oblike vodmot (ljubljski Udmata!), »kar bi se glasilo staroslovenski vodomat. Beseda je zložanka iz voda »aqua« in mat »turbator« od matiti »turbare«, torej pravzaprav Wassertrüber, potok, ki vodo moti zlasti izliva svoje kalno vodo v drugo čistejšo vodo: strinja se torej o pomenu z imeni brnica, ilnica, timenica, blatnica, ki vse pomenjajo kalni potok, kalno reko⁴²).

b) Okoliška imena: Loka (Velo), Ribnik (Sv. Mihael—Koret-no), Kaluže (Turje!).

Občina Dol. Brnica (Brnca pri Podkloštru!). To zaselje je dobilo svoje ime po potoku Brnica, ki teče tod mimo. Štrekelj je označil — kakor smo ravnokar navedli — brnico kot potok s kalno vodo.

Občina Trbovlje. a) Selišča: Potok (Sv. Katarina; se je ohranilo še samo v ljudski govorici), Plesko (tudi Naplesk); pleso, plesko pomeni jezero, močvirje, kalužo.⁴³) Retje (Retje v ribniškem okraju in Retnje v tržiškem okraju!). Rieger izvaja Retje od glagola vreti, kar je verjetno, ker v pred r rad odpade⁴⁴). In tudi v »Zbirki bajeslovne in zgodovinske snovi pri proučevanju domovinoslovja v laškem okraju« čitamo, da je izvirjal pod Retjem (oziroma Vretjem) na desnem bregu Trboljšice v

⁴⁰) Štrekelj, Razlaga nekaterih krajevnih imen po Slovenskem Štajerju I. Časopis za zgodovino in narodopisje III/1906; str. 56/7.

⁴¹) Današnji potok Črnica ali Črmanica med Remšnikom in Vodmatom, ki se v bližini mosta pod Sv. Ožbaltom izliva v Dravo.

⁴²) Štrekelj, Časopis za zgodovino in narodopisje. I. 1904; str. 71/2; Lesslak, n. o. m. str. 9/10.

⁴³) Orožen, n. o. m. str. 202.

⁴⁴) Rieger H., Im Kohlenggebiet von Trifail (Hausmann, Südsteiermark; Graz 1925. Str. 388—395).

resnici vrelec (22°).⁴⁵⁾ Studence (vse polno studencev!), Vode, Loke (loka = močvirnat travnik v dolini), Lakonca (morda isto kar Lokavnica?).

b) Poljska in druga imena: Potočnica (tr., vngr., Klek), Potoki (gzd., sv. Marko), Potočje (tr., Dobovce), Ribnik (okoliško ime — sv. Marko), Mlake (tr., Klek), Mlake (nj., Ravne), Ločica (nj., Retje, dem. od loka), Loke (nj., tr., Čeče), Mlačica (gzd., Svine, dem. od Mlaka!), Loka (rj., Svine—Zadobovje), Loka (tr., Ojstro), Močile (tr. in studenec v Dragi pri Hrastniku); z Močili se je bavil že Pintar; mnogoštevilna močila, ki naletimo na nje na Slovenskem (Močila v ribniškem okraju; Močile v starotrški občini pri Črnomlju; Močila pri Hrastnem; Močili pri Gorenjih Jesenicah; Močila v občini Anikova in Močile v občini Ajba), označuje on kot izraz, ki naj pomeni močvirne travnike.⁴⁶⁾

Občina Loka (desni breg): Potoki (krajevno ime — Širje), Lokavnica (Lokavnca, kraj pri Breznem; dem. od loka: močvirnata globel!), Mlake (tr., Šavna peč), Loka (nj., Šavna peč).

Na levem bregu.

Občina Svetina. Slatina in Slatna raven, selišči. Mlake (Zamlake; gzd., Polženca).

Občina Sv. Rupert. a) Selišča: Slatina, Reka (po potoku Reka, ki se izliva v Lahomšico). Dejstvo, da se ta majhni potočič imenuje Reka, a da se mnogo večji potok, ki teče skozi Rečico, nazivlje Rečica, je napotilo Orožna k domnevi, da bi morda ime Reka pomenilo isto kar Krka (od krčiti, trebiti).⁴⁷⁾ Vendar je ta domneva filološko neupravičena. — Loke pri Sv. Petru in Loke pri Trobnem dolu. — Mlačnica (tr., Sv. Rupert; mlake!).

Občina Jurklošter. Selišče Loke (Kremen) in krajevni imeni Jezerce (močvirnat pašnik v hosti pod Zavratmi) ter Loke (Dežno — Mrzlopolje).

Občina Marija Gradec. a) Selišča: Vodiško (obilo studencev!), Loke pri Globokem in Doblatina vas (blato, blatina; blato pomeni tudi močvirje).⁴⁸⁾ b) Zlateče (poljsko ime — Lahomno). Deblo je isto kakor Zlatenci in Zlatnik, kar kaže vedno na izvir vode.

Občina Loka (levi breg). a) Selišča: Zgornji in Spodnji Slap (Na Slapu). Potok, ki teče namreč skozi globoko sotesko, dela tukaj slapove. — Loka (= močvirje, mokrotan kraj). Zupančič izvaja v svojem znanem

⁴⁵⁾ Sestavili za ljudskošolski pouk Mihael Iglar, Janez Logar, Anton Gnus in J. Četina. Izšlo litografirano l. 1902.

⁴⁶⁾ L. Z. 1911/XXXI; str. 496 in 590.

⁴⁷⁾ Orožen, n. o. m. str. 11.

⁴⁸⁾ Po prof. dr. Brezniku.

potopisu krajevno ime Loka iz Log (gozd), kar pač ne drži.⁴⁹⁾ Lokavc (dem. od Loka): mokrotno pobočje. b) Ribnik (jarek poraščen z gozdom; Razborc: svoje dni je bilo bojda tukaj jezerce z ribami); Močilo (grič z gozdom, Razborc; ob vznožju obilo vode).

5. Imena po prirodnih lastnostih.

Govce (gol; goljava — obč. Sv. Krištof); tukaj se je l. 1825. goljava razprostirala preko površine 19 oralov in 1415 kvadratnih sežnjev. Mulence (muliti, muljava); Tolsto (Tousto) v Spodnji Rečici — obč. Sv. Krištof. Nemara od tolste zemlje. Plaze (obč. sv. Rupert; plazovje, plazovit svet, ki ga je tukaj prav veliko), Plazovje (plazovit teren, obč. Marija Gradec), Padež (istotam),⁵⁰⁾ Tousto (tolsta zemlja; Pleteršnik ima izraz tolsto rasti! V bližini se nahaja gora Toust), Plešje — tudi Pleše (obč. Loka); pleša pomeni po Pleteršniku gola in prazna zemeljska ploskev. Pleš imamo na slovenskem ozemlju sploh jako mnogo. Pri tej označbi gre navadno za hrib ali goro, ki je gola in brez gozda — torej plešasta. Razlago tega imena je dal tudi Štrekelj.⁵¹⁾ Toda ne samo v imenovanih seliščnih, ampak tudi v nekaterih poljskih imenih se zrcalijo prirodne lastnosti: Golišče (goljava — Razbor), Mastne gorice (nj., Šavna peč), Puste njive (nj., Retje), Pusta njiva (nj., Sv. Marko nad Trbovljami), Napuš, na pušči (Marija Gradec; pušča je pusta, neobdelana zemlja).

Pod to poglavje bi spadala tudi ona krajevna imena, ki se v njih zrcalijo klimatične razmere gotovih naselbin.

Seliščna imena Mrzlopolje, Mrzla planina (Žerovnica — obč. Loka) in Suhadol (pri Šavni peči) ter imena: Mrzla Draga (tr., Retje), Mrzlo polje (nj., Marof), Mrzlica (sev. vzh. od Trbovelj), Mrzla planina (obč. Svetina).

Pa tudi tista imena, ki se v njih kaže geološka sestava tal, lahko uvrstimo semkaj. Škrlovje (po Orožnu iz škrilnika)⁵²⁾ v obč. Sv. Krištof, Sedraš (obč. Sv. Krištof; sedra, sadra = gips).⁵³⁾ Morda pa bi mogli v smislu tozadevne Pintarjeve razlage izvajati to krajevno ime iz determinativnega določila se ter debla drag (draga), ki privzame s sufiksom —jB obliko »draž«. Navajajoč krajevna imena Todraž, Sodraž-ica, Hotedraž(ica), Sidraž i. t. d. je Pintar spoznal v prvem zlogu (to, so) zaimenska prislova sod (hac) in tod (illac), kar pomeni to stran, tostranski.⁵⁴⁾ Če smemo »se« istovetiti s prefiksom »so«, potem bi kra-

⁴⁹⁾ Suppantšitsch I. A., Ausflug von Cilli nach Lichtenwald. Cilli 1818, str. 57.

⁵⁰⁾ Po Pleteršniku je padež svet, ki se pogreza.

⁵¹⁾ L. Z. 1904; str. 81.

⁵²⁾ Orožen, n. o. m. str. 11.

⁵³⁾ Orožen, ibid. str. 358.

⁵⁴⁾ L. Z. 1913/XXXIII; str. 661.

jeveno ime Sedraž značilo tostransko drago. — Kremen (obč. Jurklošter; Kieselstein), Derstven (v obč. Jurklošter; Kies, Kalkspat!), Grūhot (tr., nj., Jesenova ravan; grahottje = Steingerölle).

O geološki sestavi tal svedočijo ravnotako nekatera poljska imena kakor: Kamenite hoste (Globoko — Poučeno), Ivce (ilo, ilce!, obč. Dol), Pesek (Strenjsko v marijagraški občini), Ilovca (Ojstro, istotam), Ilovca (gzd., Rovte nad Trbovljami), Pródi (nj., Gabersko; prodna tla!). O skladnosti zemeljskih plasti (klad) pa pričata krajevni imeni Kladje (obč. Marija Gradec) in Kladni dol (obč. Loka).

Očituje pa se v krajevnih, ledinskih in drugih imenih tudi dinamika kolonizacije in naselitve ter industrijsko-prometnega razvoja v novejši dobi. S tega vidika prihajajo v poštev predvsem sledeča imena:

1. Imena, ki so v zvezi s trebljenjem ter obdelavanjem polja. a) **Selišča:** Raven laz (laziti! obč. Dol), Rovte (rotten, obč. Trbovlje), Trbovlje, Preloge (Svine — Zadobovje pri Trbovljah). Po Pleteršniku pomeni prélog iztrebljen kraj; prelogi = gelichtete Waldstellen. Žigona — Žigovna (obč. Sv. Lenart). Ime je dobila ta naselbina od žgem, žgati; pridobivanje kulturnega tla se je vršilo potom požiganja. — Laše in Lajše pri Trobnem dolu v svetorupertski občini. Laše in Lajše sta deminutivni obliki od Laze (Laziše — Lajše — Laše); da je to mnjenje, ki ga zagovarja prof. Breznik pravilno, dokazuje n. pr. dejstvo, da pozna ljudstvo zaselje Laziše (pri Šmiklavžu v marijagraški občini) v splošnem pod imenom Laše odnosno Lajše. — Žikovca pri Podvinu (Žigovca; kaže torej na požiganje), Žikovc (samoten dvorec pri Podvinu), Požarje pri Podvinu kaže tudi na kolonizacijo potom požiganja. — Lože (morda od ložine, kar pomeni njivo ali polje ob pobočju, ki se samo izsekava, ne pa orje; morda pa tudi od lože, kar predstavlja po svojem pomenu ležišče divjačine). — Laziše (v jurkloštrski občini), dem. oblika od Laze. — Lajše (istotam), V Lašah (= Lazišah) — samoten dvorec med blatnim vrhom in Pojerjem v jurkloštrski občini. — V Lazah (samoten dvorec v Goči vesi). — Sekovc (obč. Jurklošter); pomeni izsekan, iztrebljen kraj. — Požarje (samoten dvorec pri Slavislivesi v jurkloštrski občini). — Laze (sam. dvorec pod Razborjem v občini Loka pri Zidanem mostu). — Prahe (trzina, obč. Sv. Krištof).

b) **Poljska in druga imena.** Laze (okoliško ime: Draga pri Hrastniku); Laze (tr., Svine — Zadobovje), Veliki Laz (Studence pri Hrastniku), Laze (tr., nj. — Sv. Katarina), Trebnica (ovinek, Svine); od trebiti. — Trebnica (tr., Gabersko), Zadnje laze (nj., tr. — Prapretno), Trebeži (Plazovje v marijagraški občini; trebež = Rodegrund).

2. Imena, ki kažejo na kulturo tal. a) **Selišča:** Seveno (obč. Sv. Krištof; sejati — Sevnica!), Njivica (obč. Sv. Rupert), Kobiljek v loški občini; morda od kobile, kar pomeni po Pleteršniku posušena vinska loza;

Kobiljek pa je kraj, ki je zasajen s trto. — Slogovno (obč. Svetina; slog = das Ackerbett; slog je večji od ogona ter ima več kakor šest brazd. Gl. Pleteršnika!). — Lanišče (obč. Loka); lanišče pomeni ager olim lino consitus (abgeerntetes Flachsfield⁵⁵).

b) Poljska imena: Ogečko polje (Ogeče v svetokrištofski občini); Lenišče (Lanišče; Šmohor v svetokrištofski občini); Malvert (mali vrt, Hrastnik), Vinšca (nj., tr., Klek v trboveljski občini; pač isto kar Vinje, Vinica itd.), Njivice (Laše pri Trobnemdolu), Njivnjak (istotam), Vert (Olešče v šentrupertski občini), Njivica (nj., Reka v isti občini), Dolge njivice (Laziše v marijagraški občini), Laziško polje (pri Lazišah v južnoklošterski občini), Njivice (nj., Marijina vas, istotam), Loško polje (nj., Loka pri Zidanem mostu), Vrtje (vrti, pri Podvinu v loški občini), Polje (nj., Ravne v trboveljski občini), Lanišče (pšnk., Jesenova ravan v isti občini), Nova njiva (nj., Sv. Marko).

3. Imena, ki so v zvezi z agrarnimi odnošaji. Lastina (pri Trobnem dolu v šentrupertski občini). Po Pleteršniku je lastina tisti kos zemlje, ki se pridobi k prvotnemu zemljišču (Ueberlandgründe); verjetno je tudi, da ima ta naselbina svoje ime po lastinarjih, s čimer označujejo v tamošnjih krajih majhne posestnike. Lastino imamo tudi v kalobski občini. — Mala Gmajna (Sv. Marko pri Trbovljah; gmajna je skupna, občinska posest, srenja), Velika Gmajna (istotam), Na Gmajn (Sv. Jurij pri Hrastniku).

4. Imena, ki kažejo na obrtno ter industrijsko delovanje prebivalstva. Stopce (marijagraška občina); na Slovenskem imamo več sličnih krajevnih imen, kakor n. pr.: Stopce, Stopče, Stopnik, Stopice, Stopno pri Makolah in Stopence ob cesti Ptujška gora—Rogatec, kjer so imeli ptujski minoritije svoje stope (Stampfmühle). Brezdvomno isto deblo zasledimo tudi pri imenih Vstopnik (= Stopnik; obč. Dol) in Stopnik (kraj in hrib v loški občini). — Glažuta pri Trbovljah. Ustanovila sta jo že leta 1824. brata Pavel in Franc Maurer — z eno pečjo; l. 1872. pa se je zidala popolnoma nova steklarna s štirimi pečmi. Danes služi ta »nova glažuta« rudarskim družinam kot stanovanjska hiša. Kot steklarji so bili v tej glažuti zaposleni predvsem priseljenci iz Alzacije in Badenskega, ki so zanesli med domačine nemške vplive. Danes se steklo v Trbovljah ne izdeluje več, pač pa cvete ta industrija v Zagorju in Hrastniku. — Glažuta v Lahovemgrabnu je starejša od one v Trbovljah. Postavil jo je že l. 1788. pod Lisco Jožef baron pl. Wintershofen, lastnik kozjanskega gradu. Glažuto je po par letih prevzel Karl pl. Azula, ki jo je leta 1802. presadil v bližino jurkloštarske papirnice. Ta jurkloštarska glažuta je obstojala do leta 1806., ko je tedanji lastnik Eduard Heider opustil to podjetje ter zgradil v Hrastniku novo steklarno. Steklarski izdelki te

⁵⁵) Pintar, Imenoslovne črtice, Carniola 1910; str. 75.

glažute so se izvažali na Kranjsko, Hrvaško, Trst in Levanto. Mestu, kjer je prvotno stala glažuta pred l. 1802., pa pravijo »Na starih glažutah«, kjer je bil že l. 1857. posestnik Italijan Martini. Z ustanovitvijo glažute so prišli v Lahovgraben kot steklarji Lahi, pa tudi Bavarci, o čemer pričajo nekatera tamošnja rodbinska imena: De Santi, Dela Mea, Martini, Pettini, Capelari, Chanti, Pompe, Toniutti. Biedermann, Werber in Woli. O prebivalstvu v Lahovemgrabnu pravi učitelj Jurko v že navedeni zbirki, da je »surovo in silovito, ker največ tuj element v krvi prevladuje«. Danes pa se nahaja na mestu stare glažute kmetija Jurkov, ki jim splošno pravijo »glažutarji«. Kmet nad »volčjim grabnom« stare glažute pa je dobil ime Lájovc, ker je za obstoja glažute klical delavce v steklarno. Glažute, v Glažutah pa je ljudstvo poimenovalo tudi kraj v Končnem selu (obč. Svetina), kjer je l. 1753. zgradil takratni lastnik celjskega gradu grof Gaisruck steklarno, ki pa se je pozneje opustila. — Fužine (Sv. Lenart pri Hrastniku). Sredi hrastniške doline je bila nekoč jako znana kovačnica za izdelovanje žrebljev; pravili so ji »peklenska fužina«. — Rudnik pri Marijini vesi. Spodaj na Sevnčni namreč je bila svojčas fužina. Še pred kakimi 70 leti so bojda tam v bližini kopali cink. — Ruda pod Razborjem (občina Loka). To graščino je baje že l. 260. po Kr. zgradil Marcus Ulpius Rutilianus, rimski polkovnik, ki so ga tudi tukaj v bližini pokopali. Njegov nagrobni kamen, ki se je tamkaj našel, so prenesli v graški Joanej. Pred Suppantschitschem, čigar potopis smo že navedli, so domnevali, da je dobila ta graščina svoje ime po Rutilianu, baje noriškem deželnem oskrbniku. Zupančič pa je opozoril na to, da se je tukaj kopala ruda (torej še leta 1818.⁵⁶). Kraj je torej očitvidno dobil svoje ime po svinčeni rudi, ki se je tukaj kopala. Neverjetno pa je mnenje, ki ga izraža anonimni pripombar na označeni strani izvoda Zupančičeve knjige, ki se nahaja v ljubljanski licealni knjižnici — češ, da je graščina Ruda dobila svoje ime po besedi »rut«, kar da pomeni v slovenščini hubo. — Apnišče (gzd., Ojstro nad Trbovljami). Tukaj so svojčas brezdvomno žgali apno. Sploh se je v trboveljski okolici žganje apna in opeke zelo razvilo, ko so l. 1847. pričeli z graditvijo južne železnice. Apnenec se je lomil v mnogoštevilnih hrastniških kamenolomih; v apnenicah (apniščih) pa se je žgal v živo apno. Zapuščena apnenica se nahaja tudi ob cesti, ki vodi iz Jurkloštra proti Mišjemu dolu.

V glavnem se torej kaže v teh krajevnih imenih razvoj steklarstva, rudarstva in apnenišstva na laškem ozemlju. Ta razvoj se je mogočno pospešil z zgraditvijo Južne železnice v letih 1847—50 ter proge od Zidanega mosta proti Zagrebu. To pa velja ravno tako za razvoj premogokopništva (Trbovlje, Hrastnik, Huda jama, Presečnik, ki je najstarejši

⁵⁶) Suppantschitsch, n. o. m. str. 61/2.

premogopok v laškem okraju, ter premogokopne jame v Trobnem dolu), produkcijo cementa, ki je v laškem okraju bila precej razširjena⁸⁷), ter sploh vsako drugo industrijo odnosno obrt (oljarna v Zidanem mostu, ustanovljena l. 1852.). Širok razmah obrtnosti in industrije je sicer odprl na široko vrata tujim naseljencem, vendar je naselitev tujega elementa ostala omejena le na industrijsko-prometna središča, dočim so se v »zaledju« ohranili sledovi prvotne slovenske agrarne naselitve.

5. Prometna imena. Ceste (Loke pri Trbovljah); menda je tod vodila cesta v Zagorje. — Križišče (Gabersko pri Trbovljah), Razpotje (Ojstro), Brodnice (pri Vodiškem v marijagraški občini); tukaj je bil svoje dni brod preko Gračnice. — Zidani most. Da je že za Rimljanov stal tukaj most, dokazujejo srebrni in bronasti novci, ki so jih našli leta 1834. pri razkopavanju velikega kamenitega stebra na desnem bregu Savinje. Za preseljevanja narodov so mimo hrumeči narodi most najbrže podrli, dokler ni dal l. 1224. Babenberžan Leopold VI. zgraditi na mestu starega rimskega mostu ob izlivu Savinje v Savo in sicer pri kapeli Sv. Ilja nov kamenit most, po katerem je kraj dobil svoje ime. Leta 1442. pa se je ta drugi most podrl in sicer v bojih med cesarjem Friderikom III. ter celjskimi grofi. Leta 1824. pa je dal postaviti sedanji most nadvojvoda Ivan⁸⁸).

6. Prava naselbinska imena. Sevce (obč. Sv. Krištof; dem. od Selo), Sele (obč. Sv. Rupert), Selo (Laziše v marijagrajski občini), Sele (tudi Selo pri Hinini v jurklosterski občini), Selo (Markovce v svetinski občini), Dvor; samoten dvorec kmeta Dvorška v Vodiškem. Ima res obliko dvora in ljudstvo ga splošno naziva »Na festenk«. — **Straža, Straže** (obč. Loka, desni breg Savinje). Morda sega postanek te naselbine celo nazaj v rimsko dobo. Zaselje leži namreč ob stari rimski cesti, ki je vodila iz Zidanega mosta čez Grmado nad Zidanim mostom, skozi Širje in naprej preko ozemlja današnje svetokrištofske občine. — **Straže**, t. j. gora v razborski župniji; s te gore so se baje dajala z zažiganjem kresov znamenja o prihodu Turkov. — **Straže** (samoten kmetski dvorec jugovzhodno od Laziš v jurklosterski občini). — **Stražnik**; hrib v svetokrištofski občini, služil je po ljudskem izročilu za turških bojev kot »stražnik«, ker so na njem ob bližajoči se turški nevarnosti zažigali kresove. — **Gradišče** (naselbina pri Sv. Juriju na polju v loški občini); stoji na 300 m visokem griču in ima ime očitno od rimske utrdbe nad Bregom. — **Gradišče** (Rifnigozd!). najdišče nagrobnega kamna iz rimske dobe. — **Grad** (Rečička dolina); Orožen lokalizira tukaj grad Vreudeneck, ki se imenuje že l. 1279. Ta grad je po njegovem

⁸⁷) Cementarna v Marijinem gradcu, otvorjena l. 1860., v Zidanem mostu, otvorjena l. 1857. in v Trbovljah.

⁸⁸) Orožen, n. o. m. str. 423/4; »Zbirka . . .« str. 17; Suppantšitsch, n. o. m. str. 53.

mnenju stal na hubi št. 45, ki se še danes imenuje grad ali na gradu, posestnik hube pa vulgo Grajšak.⁵⁹⁾ — Z a g r a d e c (poljsko ime, Sv. Jurij na polju). — G r a d i š č e (pri Liscah nad Razborjem). — G r a c (Gradec), kraj s hosto pod Razborjem. — G r a d i š č e (hrrib pri Čečah v trb. občini). — Z a g r a d i š č e m (Sv. Marko, istotam), G r a c (nj., Jese nova ravan, istotam), T a b o r (hrrib pri Trbovljah — utrjen!). Končno naj še omenim skalnato goro G r a c (Gradec), zapadno od Prapretna v jurklosterski občini; še danes je mogoče zapaziti razvaline nekdanjih utrdb na vrhu »Gradca«, dasi je zelo obrastel z grmovjem in drevjem. Važnost te točke so takoj zaslužili že Rimljani in postavili tukaj svojo stražnico, ki je stala ob rimski cesti Oglej—Ljubljana—Radeče—Planina—Subotica. — In G r a č n i c a sama je očitno tudi dobila svoje ime radi tega, ker teče mimo nekdanjega gradu, »Rabenstein« (Vranska peč), ki je bil lovsko zatekališče celjskih grofov⁶⁰⁾. (Gradčnica — Gračnica!). Müllner je menil, da kažejo na prvotne rimske naselbine vsa tista krajevna imena, ki so v zvezi s samostalniki grad, straža, gradišče, groblje, gomila, zid, cesta itd.⁶¹⁾. Za posamezne slučaje to mnenje morda drži; sicer pa bi nas vsako posploševanje v tem oziru gotovo vedlo do zmotnih zaključkov, ker datirajo brez dvoma krajevna imena grad — gradišče — straža itd. v laškem ozemlju v pretežni meri iz turške dobe. — K l o š t e r ali V K l o š t r u t. j. hiša št. 48 na južni strani Koretna v svetokrištofski občini. Med ljudstvom se je ohranilo ustno izročilo, da je bil tukaj nekoč samostan. Orožen pravi v svojem delu, da je tamošnji posestnik Ojsteršek Tomaž res bil izkopal na svojem polju zid, dolg osem sežnjev.

7. Imena, ki kažejo na narodnost. N e m š k i g r a b e n (pri Jurkloštru). Ime ima ta jarek po nemških steklarjih, ki so bili od l. 1809—1862 zaposleni v glažuti, ki jo je menda osnoval neki Grochmann, doma iz Češkega⁶²⁾. Nadaljevanje Nemškega grabna se imenuje Patrov graben. — T u r k o v g r a b e n pri Lukovci (obč. Loka); ime pač po Turkih, ki so tod mimo hrumeli. — L a š k o, L a h o m n o, L a h o m š e k, L a h o m š i c a, L a š k a v a s, L a h o v g r a b e n. Nehote se ob teh krajevnih imenih v prvi vrsti poraja misel, da so vse te naselbine dobile svoje ime po Italijanih ali Lahih. Tako je že prof. Dolenc namignil, da bi Laško dobilo svoje ime po italijanskih rudarjih⁶³⁾. In na prvi pogled bi utegnili nekateri zgodovinsko-razvojni, krajevno-imenski in pa rodbinsko-imenski sledovi napraviti vtisek, da je res tako.

⁵⁹⁾ Orožen, ibid. str. 235.

⁶⁰⁾ Orožen, ibid. str. 334/1.

⁶¹⁾ Mittheilungen d. Anthrop. Gesellschaft in Wien X; 1881, str. 39.

⁶²⁾ Iz tozadevnega gradiva, ki ga ima v svojem arhivu Slovenska Matica v Ljubljani.

⁶³⁾ Dolenc M., Dušanov Zakonik. Ljubljana 1925. Str. 57.

To pa je v najtesnejši zvezi z nekaterimi izpremembami na sedežu gospodstva v laškem okraju. Po mnogih perturbacijah in po izumrtju Celjanov (l. 1456.) je prehajal namreč laški zakup iz rok ene rodbine v roke druge rodbine, dokler ni dobil l. 1554. laškega zakupnega gospodstva Ivan Valvasor⁶⁴). Le-ta je namreč v prvi polovici 16. stol. — doma je bil iz Telgate v provinci Bergamo — sledil valu italijanske migracije v alpske dežele, ki je bila ravno v 16. stoletju radi raznih pospešujočih okoliščin in razlogov posebno živahna, ter se naselil v Ljubljani kot trgovec z majolikami. Kot dober trgovec in finančnik si je mogel kupiti veliko posestev ter gradov na Kranjskem in Štajerskem; postal je celo član kranjskega deželne zbornice ter l. 1570. vrhovni provijantni mojster za slovensko, hrvaško in obmorsko granico. Že l. 1544. pa se je težišče njegovega delovanja presadilo na laško ozemlje, ko je tega leta dobil v zakup laški urad. S svojo podjetnostjo je dvignil posestva »na tej po naravi tako blagoslovljeni zemlji«, kakor pravi Radics v svojem delu o Ivanu V. Valvazorju. Pri tem pa so mu pomagali italijanski kolonisti, ki jih je bil pozval iz Italije. Že Orožen je namreč ugotovil, da je v obsegu laške župnije in dekanije veliko kmetijskih rodbin, ki se imenujejo Bergomaski (per Bergomaš!). Na podlagi tega dejstva je domneval, da se je za l. Valvazorja priselilo v tamošnje kraje več Bergomaskov iz Italije.⁶⁵) Tej domnevi se je pozneje pridružil tudi Radics ter jo vzel kot dejstvo.⁶⁶)

Sledovi laške kolonizacije v laškem območju so pičili in se zlasti zrcalijo v krajevno-imenskih in rodbinsko-imenskih preostankih.

1. Krajevno-imenski sledovi. L. 1658., ko je bil v Laškem župnik Cobelli de Belmonte, škof v Rojani, se imenuje vinograd v Benetkah t. j. na hribu v bližini Laškega.⁶⁷) To je brezdvomen italijanski vpliv, ki se n. pr. tudi že kaže pri Mailandu pri Zidanem mostu, kjer so se bili kot prvi naselili italijanski železniški delavci. Nasproti Mailandu na desnem bregu Savinje pa so italijanski železniški delavci ustanovili naselbino Benetke, ki pa je po dovršenih železniških delih zopet izginila.⁶⁸) Jasno je, da ni mogla biti ta naselbina na nekem hribu v bližini Laškega l. 1658. bivališče Italijanov železničarjev ali delavcev, ampak samo italijanskih poljedelskih kolonistov t. j. potomcev tistih, ki jih je bil pozval Valvazor iz Zgornje Italije.

Na drugi strani pa je jako zanimivo tolmačenje krajevnega imena Lahov graben, kakor se je ohranilo v ljudski tradiciji. Domačini in oko-

⁶⁴) Orožen, n. o. m. str. 209/12.

⁶⁵) Orožen, *ibid.* str. 76 pod 1).

⁶⁶) Radise P., Johanu Weikhard Freiherr von Valvasor, Laibach 1910. str. 3—6.

⁶⁷) Orožnova kronika, ki se nahaja v laškem župnišču str. 56; l. 1747. se še navaja Benetik (gl. Orožen, n. o. m. str. 103).

⁶⁸) Orožen, n. o. m. str. 430.

ličani pravijo namreč, da ima ta graben svoje ime od tod, ker so tukaj žgali Italijani oglje, oziroma, ker so v tem »grabnu« stanovali Italijani, ki so bili zaposleni v tamkajšnji glažuti. V tem tolmačenju bi nas morda potrjevalo dejstvo antiteze Nemški graben (pri Marijini vasi) in Lahov graben.

2. Rodbinsko-imenski sledovi. Kakor je že omenjeno, je v laški nadžupniji mnogo Bergomaskov. V marijagraški občini je še dandanes posestnik, ki se naziva Bergomaš in ravnotako sta se po zatrdilu šentjedrtskega župnika J. Lončariča ohranili dve enaki hišni imeni v Rečici in v Govcih nad Sv. Jedertjo. Ni tudi izključeno, da spada med potomce Valvazorjevih Bergomaskov posestnik Bergovš Blaž, ki se l. 1825. navaja v Reki. Te kmete Bergomaše je torej po Orožnovem mnenju pozval v Laško J. Valvazor.

Pa tudi v rodbinskih imenih Lahomšek in Lah se kaže italijanski izvor teh rodbin. Tako imamo na podlagi seznamā kmetov iz l. 1825. v Lahomšku posestnika Lahomška Tomaža in Lahomška Ivana; v Lahomnem Lahomška Matijo, v Porebru pri Panečah (jurkloštarski okoliš) pa Lahomška Jožefa. Pri Olešču stanujeta l. 1825. Lah Ivan in Lah Štefan. Vsa ta rodbinska, odnosno hišna imena pa dobijo poseben povdarek, če ugotovimo, da stanujejo vsi ti v bližini Laškega (če izvzamemo slučaj v Porebru, kjer pa gre brezdvomno za poznejšo priselitev), dočim v drugih predelih laškega ozemlja popolnoma manjkajo — torej v obližju kraja, kjer je Valvazor bil osredotočil svoje kolonizatorično delovanje.

Vse te in morda še druge okolnosti bi govorile brez dvojbe v prid tistemu mnenju, ki spravlja postanek krajevnih imen Laško, Lahomšek, Lahomno, Lahomšica (potok!), Laška vas, Lahov graben v zvezo z Italijani. Toda če vpoštevamo čas te Valvazorjeve kolonizacije, ki se pojavlja v drugi polovici 16. stoletja, in ga primerjamo s pojavom omenjenih krajevnih imen v listinskih dokumentih, se pač ob dejstvu letnic zrušijo vse te in slične domneve, kajti listinskih dokazov o kakšni drugi italijanski migraciji nego Valvazorjevi pač nimamo.

Potok Lahomšica se namreč imenuje že l. 1209. (riuulus dictus Lohomel) ter l. 1227. (Lohomel);⁶⁹⁾ naselbina Lahomno pa se navaja že v habsburškem urbarju (torej med l. 1280.—1295.),⁷⁰⁾ dočim se imenuje Lahomšek prvokrat l. 1445,⁷¹⁾ Laško pa l. 1483,⁷²⁾ Lahov graben najpozneje l. 1618.

⁶⁹⁾ Zahu I., Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark II; Graz 1879. str. 153 in 335.

⁷⁰⁾ Dopsch A., Die landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark aus dem Mittelalter. (Oesterreichische Urbare I/2). Wien—Leipzig 1910. Str. 285/39.

⁷¹⁾ Orožen, n. o. m. str. 64.

⁷²⁾ Orožen, ibid. str. 70. Kot Tyver se seveda navaja že v 13. stol.

S tem pa dobiva veljavo drugo mnenje, ki ga je kot prvi izrekel Zupančič v svojem potopisu iz l. 1818.⁷³⁾ On spravlja namreč postanek vseh teh krajevnih imen v zvezo z Rimljani, opirajoč se pri tem tudi na rimske najdbe. Temu naziranju so se pridružili pozneje še Knabl, Orožen, Schmidt, Pirchegger in drugi.⁷⁴⁾

V luči te krajevno-imenske razlage pa nam postane hkrati jasno naseljeniško stanje v laškem ozemlju po prihodu Slovencev. Slovenci potemtakem romanskega elementa niso pregnali ali iztrebili, ampak so ga potisnili globoko nazaj v zapuščene gorske kote razmetanega laškega ozemlja, kjer so se obdržali celo do nemškega zagospodovanja. Nad Rimljani se je bila ponovila usoda Keltov, ki so se bili morali ob rimskem zavojevanju zateči v hribovje. Naselitveni proces ob slovenski naselitvi je bil tukaj pač docela isti kakor v alpskih gorskih kotih. V legi ravno teh krajev se jasno svedoči ohranitev romanskega elementa, ki se je obdržal še tja v zgodnji srednji vek.

R é s u m é.

Die Kolonisation des Bezirkes Laško im Lichte der Orts- und Flurnamen.

In kurzen Zügen wird zuerst die geographisch-geologische Struktur des Tüferrer Bezirkes besprochen, der diesbezüglich von der Anticlinale von Laško, Sinclinale von Trbovlje und dem östlichen Teil der Anticlinale von Litija zusammengesetzt wird. Sodann folgt auf Grund einer Ortsnamendeutung und Ortsnamenanalyse nach Lessiak-scher Methode die Darstellung des Landschaftscharakters und der Terrainplastik einerseits und der Ansiedlungsdynamik anderseits. Im ersten Falle handelt es sich um die sachlichphilologische Deutung derjenigen Orts- und Flurnamen, deren Ursprung mit Relief, Lage und Form, Wald und Pflanzen sowie Wasser und Morast erklärt wird; im zweiten Falle kommen alle diejenigen Orts- und Flurnamen im Bereiche des Tüferrer Bezirkes in Betracht, die auf Urbarmachung des Bodens, Ackerbautätigkeit, Gewerbe- und Industrieentwicklung, Verkehr und andervölkisches Element hinweisen (Nemški graben, Turški graben, Laško, Lahomno, Lahomšek, Laška vas, Lahov graben u. s. w.), wobei sich der Verfasser der bisherigen Ergebnisse auf dem Gebiete der etymologisch-sprachlichen Ortsnamenforschung bedient.

⁷³⁾ Suppantšič, n. o. m. str. 23.

⁷⁴⁾ Knabl R. Mh V St. II. 1851; str. 161.

Orožen, Chronik der Hauptpfarre Tüffer. 1857. (Sedaj v župnišču v Laškem.)

Schmidt W. Archäologischer Bericht aus Steiermark.

Mitt. d. anthrop. Gesellschaft in Wien XXXIV. B. 13. F. XIV. Wien 1914; str. 46.

Pirchegger H., Geschichte der Steiermark I. (Deutsche Landesgeschichten XII.); Gota. 1920. Str. 70.

Gospodarsko poslopje v Savinjski dolini.

(Vpliv hmeljske kulture na njegov razvoj).

F r. B a š, Maribor.

I.

Savinjska selišča leže na terasah za Savinjo, Ložnico in Boljsko; med Šavnicami in Celjem pa na izstopu potokov iz Ojstriških hribov med Trojanami in Laškim.

Selišča na terasah za Savinjo predstavlja vzhodno od vode vrsta vasi od Polzele čez Dobrtešo vas, Vrbje in Petrovče tja na Levec, zahodno pa veriga naselbin, katere bistveni členi so Letuš, Parižlje, Orla vas in Latkova vas. Na položni terasi za Ložnico se širijo Grušovlje, Gotovlje in Arja vas, vasi, ki se z Levcem združijo v vzhodnosavinjsko vrsto naselbin. V enem žarišču elipse Polzela—Levec leži nad Ložnico trgovsko-hmeljarsko središče Savinjske doline — Žalec. Nad Boljsko so se razvila selišča, katera predstavljajo Gomilsko, Kaplja vas in Dolenja vas, na terasastem svetu na vznožju Dobrovlja med Letušem in Vranskim pa polkrog krajev z Braslovčami in Kapljo.

Radi morfoloških prilik se v gorovju okoli doline ni razvila kmetska vas, razen izjeme, ki jo dela Vologa pod prelazom Lipo med Vranskim in Šmartnim ob Dreti, temveč tu prevladujejo na vznožju hribovja in na terasah pred njim zaselške vasi (Podvin, Podvrh); na pobočjih pa se širijo na jugu in zahodu samotne kmetije, ki se na severovzhodnem valovitem svetu družijo z zaselško vasjo. Naravne poti, ki združujejo in usmerjajo človeka in promet zlasti Ojstriških hribov v dolino, so potoki. Na izhodiščih potokov iz hribovja so se razvila selišča, ki pa ne predstavljajo kmetijskih, poljedelskih ali živinorejskih vasi, ampak koncentracijo posvetne in cerkvene gosposke, obrtništva in trgovine. To so izrazite obrtne vasi, ki so se sicer kot skupina cerkve, šole, gostilen, trgovin in posameznih obrti razvile najbolj karakteristično v Slovenskih goricah. Značilni primeri za te obrtne vasi, ki so se razvile na izhodišču potokov iz hribovja večinoma ob ali na terciarnih terasah, so Griže, Št. Pavel pri Preboldu in Št. Jurij ob Taboru. Kot največje tako selišče pa se je razvilo na stikališču poti ob Boljski, Motnišnici in preko Lipe Vransko, ki je zato Ločici vsililo kmetski značaj, pravtako kot ni obrtno Mozirje, ležeče na vstopu Savinje iz Gornje Savinjske doline v Sotesko, dovolilo vsled svoje lege na izstopu Savinje iz Soteske se razvijajočemu Letušu obrtnega značaja ali Šoštanj Šmartnu ob Paki. Splošno pa se je pred obrtnim seliščem razvila spredaj bolj v osrčju doline na odprtem polju ali na terasi kmetska vas, za kar imamo najlepše primere v Ojstriški vasi pred Št. Jurjem ob Taboru in v Dolenji vasi pred Št. Pavlom pri

Preboldu. Zgodovinski obrambni momenti igrajo pri nastopu in razvoju teh obrtnih vasi nemalo vloge.

V vzhodni Savinjski dolini pa se vasi à la Ojstriška vas radi logov v prodnatem in suhem terenu ob Savinji niso mogle razviti. Pravtako pa se niso obrtne vasi razvile na severu v ozemlju Ložnice; Založe imajo kmetski značaj vsled zgodovinskih razlogov, ker je samostan Novi klošter in posvetna gosposka na Polzeli odvajala obrti od Založ stran. Vzrok za splošno pomanjkanje obrtnih selišč severno od Ložnice imamo v široki in močvirni dolini Ložnice, ki teče tik ob vznožju hribovja in ki je terase denudirala in razbila, tako da manjkajo tu primerne ploskve za razvoj naselbin, analogno obrtnim na jugu doline. Nastoj in razvoj naselbin analogno onim na jugu doline pa je otežkočal tudi radialno proti današnjemu Celju usmerjeni tok vodovja na vzhodu teh hribov in položna valovitost terena na severozahodu, ki je odprt po položnih zvezah k dolini srednje Pake, kjer so blizu večje aglomeracije prebivalstva kot Velenje in Šoštanj. Podobnih aglomeracij v bližini v Savinjski dolini ni, neglede na to, da ovira promet iz ozemlja gornje Ložnice na zahod v Savinjsko dolino k Šmartnemu ob Paki Gora Oljka.

Vasi, ki ležijo v dolini na terasah, so v bistvu po svojem tločrtu podolžne vasi, v katerih je zopet pretežno zazidana ona stran ceste, ki je stran od pobočja terase (Gomilsko, Doberteša vas, Levec). Vas, kjer so hiše in ostala poslopja razvrščena okoli prostora »na vasi«, predstavljajo Poljče; brezlika vas pa se je razvila pred vznožjem hribovja, n. pr. Grajska vas za Boljsko in Kaplja ter Rakovlje pri Braslovčah pred Dobrovljem. Na valovitem svetu med Pako in Hudinjo pa predstavlja Podvin primer zaselške vasi, ki se proti vzhodu križa s samotnimi kmetijami. Splošni značaj Savinjskih selišč je v dolini kompaktna kmetska in obrtna vas, na obrobem hribu pa razbiti in raztreseni zaselek.

Savinjske vasi, kot kmetije v hribovju, leže vedno na robu polj ob njivah. Polja, ki leže najmanj na eni strani vasi, so razdeljena po kakovosti zemlje v razne komplekse, ki se vrstijo v enaki širini drug za drugim od vasi proč in v katerih ima vsak vaški posestnik svoj kos. Medtem ko se polja vedno dotikajo vasi, pa leže travniki in gozdovi različno oddaljeni od selišča, tako da je eden travniški ali gozdni kompleks površinsko ločen od drugega. Kot kompleksi pa pripadajo eni vasi, katere posestniki si delijo v last posamezne dele. Dalje proč od vasi, izven doline, na vznožjih hribovja pa leže vinogradniški deli vaških posestev. Posestva tvorijo sistematski kolonizacijski tip.

Savinjska posestva predstavljajo socijalno dvoje tipov posestev, kmetska in veleposestva. Kmetska posestva so po svojem značaju pretežno poljedelska in zavzemajo tudi večino za poljedelstvo najbolj sposobne zemlje. Veleposestva pa so v okolici Celja in Žalca istotako polje-

delskega značaja ter so izraz modernega agresivnega meščanskega kapitala, ki prodira iz Celja in Žalca v agrikulturno dolino. V nasprotju s temi veleposestvi, s to produktivno kmetjsko zemljo, ki se nahaja v rokah trškega ali mestnega trgovca in obrtnika, pa nosijo veleposestva, ki izvirajo iz fevdalnega upravnega sistema pred l. 1848., predvsem gozdarski značaj. Njih sedež je na velikih, pretežno gozdnih kompleksih diluvijalnih in tercijskih teras, odkoder se ne širijo toliko v poljedelsko dolino, ampak predvsem v gozdnato hribovje (Zaklošter, Žovnek, Ojstrica, Prebold i. dr.). Ker se na veleposestvih vrši strokovnotehnični obrat z različno uporabljenimi in plačanimi delovnimi silami, kar jim daje pečat latifundij, ne pridejo ona narodopisno v poštev.

Narodopisno pride v poštev samo savinjsko kmetjsko posestvo, savinjska kmetija, na kateri se živlensko udeleži poedina kmetjska rodbina. Socijalno in kulturno življenje savinjskega kmeta se je do začetka 20. stoletja razvijalo pod močnim vplivom veleposestnikovega vzgleda ter stoji danes pod izredno močnim gospodarskim in kulturnim vplivom mesta; vsled teh izrednih vplivov se kulturno savinjski kmet relativno malo samoniklo udeleži, temveč sledi veleposestvu, mestu in strokovno organizacijskemu vodstvu. In ravno tu, kjer so tuji vplivi na kmeta večji kot v katerikoli drugi pokrajini Slovenije, se je pred očmi zadnje generacije izvršil v literaturi še nezabeležen proces, ki je na podlagi hmeljske kulture in na podlagi dvignjenega življenjskega nivoja ustvaril iz gospodarskih kmetjskih poslopij nove tipe in nove oblike. To preoblikovanje in razvijanje se je izvršilo pod kulturnim in gospodarskim, torej geografskim vplivom Savinjske doline. Geografsko pa sledi iz tega, da imamo lahko kje drugje iste ali slične transformacije, da pa je njihov gospodarski vzrok drugi. V vseh takih slučajih lahko proučimo vzročnosti v eni ali drugi pokrajini in različne temelje za slične pojave z geografsko narodopisno metodo. Stilno si podobni pojavi pa imajo svoj izvor zunanjih oblik v široko na isti šolski bazi organiziranem današnjem stavbarstvu. Forme tvorijo zato del stavbarstva ali arhitekture kot tehnične discipline, narodopisno pa ugotovimo vzroke in presnavljanje v zvezi s preoblikovanjem samim. Te vrste študije, kjer je snov narodopisna, metoda pa geografska, vežejo geografijo z njeno pomožno vedo etnografijo.

V svoji pretežni večini in povprečnosti predstavlja v dolinskih vaseh savinjsko kmetjsko posestvo površinske enote od 10 do 30 oralov. Večja posestva začno prevladovati v zaselškem tipu selišč na terasah na črti Vransko—Celje, pod Dobrovrljem in na črti Založe—Ostrožno, odkoder se nadaljujejo v hribovja. V dolini imamo povprečno površinsko manjša, v hribovju pa večja posestva, kar izhaja iz precejšnje rodovitnosti tal — izvzemši loge na aluvijalnih prodih ob Savinji — v dolini in iz maj-

hne v hribovju. Radi morfoloških terenskih razmer je obdelovanje zemlje v dolini mnogo lažje kot v hribovju. Vsled tega tudi prevladuje v dolini poljedelstvo in pokrivajo travniki samo mokra, povodnim izpostavljena zemljišča, medtem ko je v hribovju najbolj produktivna živinoreja in gozdarstvo. V preteklih dobah pred hmeljarsvom, ki se je v Savinjski dolini razširilo koncem XIX. stoletja¹⁾, je dolino živilo žito in ji je nudila glavni izkupiček pšenica; isto vlogo je v hribovju igrala poleg gozdarstva živinoreja.

Posledica raznolike usmerjenosti gospodarstva, poljedelstva v dolini, živinoreje in gozdarstva — katero pa pride za nas manj v poštev — v hribovju, je bilo različno gospodarsko poslopje v dolini in različno v hribovju.

II.

Hribovje goji že od nekdanj pretežno govedo; ta živinoreja pa je terjala od kmeta velike enoprostorne hleve, v katerih so bili voli, krave, telice, deloma medsebojno ali ločeni po vhodih, ali pa navezani na gotove stene. Iz tega, da je bila živina ob vseh stenah, je sledila nujno prostornost hleva na vse strani. Govedo se živi od maja do novembra od »prelast« imenovane sveže trave in paše, od novembra do maja pa od suhe senene in otavine krme. Nimamo niti tradicije, niti pisanih poročil, niti stavbarskih znakov, da bi se v naših krajih nahajala živina, kot je to še danes slučaj na Balkanskem polotoku ali v Severni Ameriki, preko zime na prostem. Ker je v zgodovinski dobi pripravil človek živini prezimovališče, potem ko mu v gotovem ozemlju ni bilo več mogoče nomadsko premikanje, kot so ga do zadnjega časa vršili balkanski Aromuni, je moral preskrbeti tudi krmo za živino in zato tudi prostor za krmo. Medtem pa, ko imamo v podravske senenih in slamnatih kopah znake, da je človek pustil zimsko krmo za živino na prostem, podobni znaki v Savinjski dolini in obrobem hribovju popolnoma manjkajo. To je dokaz, da je Savinjec že davno prej zavaroval krmo za živino v poslopju. Najbolj praktično pa krmi gospodar živino, ako ima krmo shranjeno nad hlevom na prostoru, »nadhlev« imenovanem. Iz nadhleva se krma najlažje poklada živini v jasli skozi za to pripravljeno odprtino, na drugi strani pa greje sena in otave poln nadhlev v zimskem mrazu hlev in živino. Na ozemljih, kjer so kope nepoznane, prevladujejo enonadstropna gospodarska poslopja, kjer so kope običajne, pa pritlična. V prvem primeru, kot v Savinjski dolini, oziroma nad njo, mora kmet, da dobi mesto za krmo preko zime, podstrešje dvigniti, s čimer ravno nastane nadstropje, v drugem primeru, kot v Slovenskih goricah ali na Dravskem polju, kjer se del suhe krme ostavi na prostem in spravi sa-

¹⁾ Geografski vestnik 1925, p. 42. e. s.

mo drugi del pod streho, zadostuje za to podstrešje samo, ne da bi bilo potrebno dvigniti streho. Hlev se je naslonil na pobočje, kjer je na nadhlev najlažji dostop z vzpenjajočega se pobočja preko takozvanega mosta, preko katerega dospe na skedenj tudi težji vpreženi voz z živino. Poleg nadhleva in z njim se je razvil škedenj, ker je slama bistveni del živinske klaje. Na hribovju nad Savinjsko dolino se je razvil hlev, ki ima v pritličju hlev v ožjem smislu besede, v prvem nadstropju pa nadhlev, prostor za krmo in škedenj.

Mokra zgodnja poletja ne dovoljujejo v Savinjski dolini sušenja žita na prostem. V ozemlju s povprečnimi padavinami od 1200—1400 mm in pri tem še z maksimom padavin v juniju, torej v pozni pomladi in zgodnjem poletju, ter s splošno precej celinsko izraženim podnebjem sploli je sušenje in deloma shranjevanje pridelkov na prostem gospodarsko nemogoče in izključeno. Vsled tega, pozneje tudi vsled gnojenja kultur, n. pr. detelje, ki se ne morejo sušiti na prostem, ker se pri preobračanju listi preveč zdrobijo, je bil kmet primoran, da pripravi poslopje, kjer bo lahko sušil v prvi vrsti žito tudi v deževnem času. Ker pa je v vzpetem hribovitem terenu vedno težavno prevažati žito v snopih iz enega poslopja v drugo, je kmet lese za zlaganje žita postavil ob hlev in to ali pod zatrep ali pa, in to navadno, ob podolžno stran hleva. Nujna posledica tega je bila, da je moral kmet odmakniti kap dalje proč od les in podsek povečati. Tehnično to delo ni bilo težko, ker so veliki podseki pri slamnati strehi lahko delo. Lese, ki so dolge 4—5 m in visoke za eno nadstropje, so bile prvotno blizu sten. To pa, ker so imele dvoje nalog; poleg sušenja žita so bile zunanja opora zaopaživanja. Skozi lesene stene prodira mráz v hlev. Da se v zimskem času, ko so lese nezaposlene, to prepreči, je nabasal kmet med leso in leseno steno listja, praproti, vresja ter je s tem steno zaopažil. Zaopaživanje je bil pa tudi način shranjevanja stelje. Za hudo zimo je je bilo dovolj v hlevu samem ali pod pokritim mostom; po pustu pa je s pojenjajočim mrazom uporabljal kmet za pod živino zaopažilo, ki je tako do časa toplote in žetve izginilo, nakar so lese zopet prevzele svoje poletno delo.

Radi mraza in vetra v zimskem času je kmet kljub obilici lesa opuščal čisto leseno poslopje. Pa tudi drugi razlogi so ga silili k temu. Hlev stoji navadno radi dostopa na škedenj v pobočju. Proti zemlji ali hribini pa se radi preperevanja ni hotel in ni mogel zavarovati z lesom, temveč je to storil s kamenjem, s čimer je nastal hlev z zidanim pritličjem. To mu je omogočala tudi obilica apnenca. Potreba zaopaživanja je pri zidanem hlevu v ožjem smislu odpadla. Da pridobi z zidanim hlevom prostor za steljo, so bile lese postavljene dalje, 3 m in več proč od sten in streha raztegnjena preko les. Med lesami in hlevom je nastal širši prostor, ki je služil in še služi kot shramba za steljo in pa kot shramba za vozove, ki so

bili prej na mostu ali pa tudi pod njim. Kakšno vlogo igra strelja in kakšno zopet vozovi pri nastoju listnice sploh, je težko ugotoviti; sigurno je, da je predstavljalo oboje gonilno silo, ker dejstvo je, da pomenja v Savinjski dolini beseda kolar(n)ica isto kar listnica. Nadhlev ima v sredini škedenj; od njega se proti obema pročeljema hleva širita na eni strani prostor za slamo, na drugi pa prostor za črno krmo. Kot tak je škedenj pozimi najprikladnejši prostor za delanje rezanice, t. j. mešanice zrezane slame in črne krme.

Hlev v širšem smislu besede je v hribovju poleg hiše edini sestavni del kmetije. Zelo pogosto se je hlev raztegnil v dolžino vsled prizidave svinjakov, kar je pri lesenih hlevih bolj redko. Večinoma leže kmetije na policah ali ravnah, kjer se lega in medsebojno razmerje hiše in hleva ravna po morfologiji terena. Kozolec nastopa v hribovju kot samostojno gospodarsko poslopje samo tam, kjer leži kmetija na večji ravnini; kjer pa leži kmetija na pobočju ali na mali ravni, tvori kozolec vedno eno podolžno stran gospodarskega poslopja. Vzrok temu je v tem, da se je mogoče kretati z vozom okoli kozolca samo na kolikortoliko ravnem terenu; pri strmo ležečih kmetijah pa se snopje in drugo za zlaganje namenjeno podaja iz listnice med lesami in hlevom v ožjem smislu.

V hribovju so se obdržale vse vrste gospodarskih poslopij do danes v bistvu, kakršne so bile, radi tega, ker je gospodarstvo obdržalo precej stari značaj in ni hmelj gospodarskega ustroja posestva izpremenil tako revolucionarno kakor v dolini.

Drugačen je bil razvoj v dolini. Živine je bilo na tukajšnjem manjšem in predvsem poljedelskem posestvu prvič manj in drugič je ta živina različna: konji in govedo. Prostor za živino vsled tega ni bil v dolini tako obširen, prav tako pa tudi ne enoten; prostor za konje je bil ločen od prostora za govedo. Vsled tega je hlev v dolini manjši in dvoceličen. Razlika pa je tudi glede materiala. V dolini je bilo gradbeno kamenje precej od rok, pač pa je bilo na bližnjih diluvijalnih in terciarnih terasah ter v logih ob Savinji na razpolago dovolj lesa. Z izjemo kamenitega temelja, katerega so tvorili vogelni in vmesni kamni, je nastajal v dolini lesen hlev. Gozd na terasah pa se je krčil prav tako kot v logih ob Savinji; mesto njega so zrastle iz tal travniki in njive, proces, ki se zaključuje šele danes (Spodnje Gorče, Kamenče, Poljče), ko se gozd pridrži na najmanj produktivnih logih ob Savinji in na mestih s peščeno ilovico na obrobni terasah. V glavnem pa se je to krčenje²⁾ končalo že sredi XIX. stoletja. In sredi XIX. začne med lesene hleve prodirati podzidani hlev; kajti izvor stavbnega lesa se je odmaknil k vznožju gorovja in s tem je postalo apnenčasto kamenje kot gradbeni material enakovredno lesu.

²⁾ Po ustnem izročilu v Kamenčah, Kaplji, Vrbju, Gotovljah in Levcu.

Meteorološke in klimatske prilike sploh so v dolini podobne onim v gorovju in v zvezi s tem je bila tudi rešitev vprašanja, kako shranjevati vozove, poljsko orodje in sušiti žito, medsebojno slična. Da bi shranjeval in sušil savinjski kmet žito okoli hiše, kot vidimo to pri viničarijah in malih želarijah v Slovenskih goricah, ni mogoče, ker so podseki pri hiši služili za shranjevanje drv in posode, pri gospodarskem poslopju ali hlevu v širšem smislu pa za shrambo vozov in poljskega orodja.

Morfološke prilike omogočajo v dolini popolnoma drugačno, svobodno kretanje človeka z žitom kot v gorovju. Kmet radi tega ni bil primoran, da postavi lese k relativno majhnemu gospodarskemu poslopju, temveč je, ako je imel okoli hiše dovolj zemlje, postavil lese v bližino hiše in hleva, v drugem slučaju pa na polje na rob njiv. Prvotno se je tudi v Savinjski dolini zlagalo žito v ostrve in lese. To lahko s sigurnostjo sklepamo na temelju današnjih prilik na Dravskem polju in v Mežiški kotlini. Na Dravskem polju zлага še danes kmet žito v ostrve in lese, v Dravski in Mežiški dolini, kjer pa kozolec ni nepoznan, žito v ostrve, deteljo, repno zel pa v lese. In ravno današnji kmet ustvarja na Dravskem polju s tem, da daje lesi skromno streho iz lesa, kozolec, katerega označujem s savinjskim izrazom lesa. Da ni kozolec pri nas nekaj prastarega, kot meni Rhamm³⁾ glede Germanov, dokazuje tudi dejstvo, da savinjski kmet ne zлага enega najstarejših žit, prosa, v kozolce, ampak v stave, da zavaruje žito pred dežjem s stavami i. dr. Iz ostrv se je preko les razvil naš kozolec s tem, da je lesa dobila streho. Vsled morfologije tal je kozolec v hribovju postal sestavni del hleva, v dolini pa poleg hiše in hleva tretji sestavni del kmetije, ki je stal včasih v bližini hleva in hiše, večkrat pa na polju. Kmetija v hribovju je enota dveh, v dolini pa treh poslopij; hlev v hribovju je združen s kozolcem in predstavlja s tem drugačen tip kot v dolini. Mejo obeh tipov hleva kot tudi kmetij z dvema v hribovju in tremi sestavnimi poslopiji v dolini — ostale stavbe imajo značaj pritiklin — tvorijo terase na vznožju gorovja, tako da pade ta, deloma že historična meja skupaj z mejo ekstenzivnega in intenzivnega gospodarsko prevladujočega hmeljarstva.

Raznolikost poslopij sploh odvisi od geografskih, kulturnih in socialnih predpogojev. Geografske prilike so bistvene za raznolikost med hribovjem in dolino. Vsled pridelovanja gotovih kultur, prikroji človek poslopja pridelovanim kulturam. Svilarstvo stavi popolnoma druge zahteve na poslopja, pri katerih razvije nadstropja za shranjevanje bub, kot vinarstvo, ki razvije kletarstvo in s tem prizemski in podzemski del gospodarskih poslopij. Socialno trdno stoječi kmet bo zgradil po razvrstitvi in obliki popolnoma drugačno stavbo kot oni, ki se bori za golo

³⁾ Po Dachlerju v Ztsch. f. ö. VK. XX., p. 7.

življenje. Po l. 1886. se je začela v Savinjski dolini širiti in utrjevati kultura hmelja. Ž njim in pa vsled splošnega dviga kmetijske civilizacije v drugi polovici XIX. stoletja. se je izvršil preobrat tako v zunanosti kot v notranosti, v kompoziciji in konstrukciji gospodarskega poslopja v Savinjski dolini, pri čemer mislimo na dolino med Sotesko pod Mozirjem in Celjem.

Doba, ko prodira hmelj na kmetška posestva, je doba, ko se vsled razredčenih dolinskih gozdov kot gradbeni material vedno bolj uveljavlja kamen in v zvezi ž njim opeka, ki se žge na ilovnatih diluvijalnih in terciarnih terasah. Z zidano hišo se uveljavljajo tudi mestni stavbarski in arhitektonski vidiki. Pritlična zidana hiša z vežo in kuhinjo v sredini, s hišo in kamro na eni, malo hišo in kletjo na drugi strani, poriva v ozadje leseno, s slamo krito hišo, v kateri je zidana veža in visoko obokana kuhinja in v kateri imamo poleg veže in kuhinje samo še en sam prostor, to je hišo kot sobo. Vse kmetško gradbeno udejstvovanje je osredotočeno na hišo, hlev in kozolec stojita v ozadju zanimanja in se nanovo naredita samo pri bolj stojčih gruntarjih. Pri hlevu je kmet samo pridelal kako uto ali postavil manjše poslopje za drvarnico, svinjake, shrambo itd. Gospodarska poslopja se množijo, razbijajo, ker pač kmec večjih gradbenih investicij ne zmore. Kot ena prvih pritklin je nastala kot podaljšanje hleva ali kot preureditev govejega ali konjskega hleva listnica; v zadnjem slučaju se je hlev v ožjem smislu premestil v novi podaljšani del poslopja, tako da je listnica, ki je nastala za shranjevanje stelje, vozov in poljskega orodja, prišla v sredo med goveji in konjski hlev.

Ta proces je ob nastopu hmelja že končan, prav tako tudi pretvarjanje kozolca-lese v kozolec-plašivec. Plašivec (slika 1) je nastal istotako kot rešitev vprašanja, kam shraniti vozove in poljsko orodje. Dokler je bilo to orodje primitivno, ni predstavljalo nobene posebne vrednosti. Ko pa se začne v začetku XIX. stoletja med našim kmetom bolj in bolj definitivno uveljavljati železni okovi na vozovih, železni plugi itd., takrat je začelo to orodje vsled pomanjkanja denarja predstavljati vedno večjo vrednost, katera se ne sme vmes med zaopazilom izpostavljati padavinam. Po svojem bistvu pa spada poljsko orodje od hleva stran in to na mesto, kjer ni večnega prometa in s tem večne izpostavljenosti poškodbam, kar velja tudi za vozove. Vsled tega je kmet podaljšal na eni strani lese streho in jo v gotovi oddaljenosti (ca 4—5 m) podprl s polovično visoko leso. S tem je bil pridobljen pokrit prostor, v katerega je kmet shranjeval vozove in poljsko orodje; nastal je iz lese plašivec. Ta je, sklepajoč po imenu kolar(n)ica za listnico, mlajši od listnice, ki tvori ob prihodu hmelja že dolgo sestavni del hleva. Plašivec se je razvil najprej tam, kjer je tvoril sestavni del kmetije; sledila mu je lesa na polju, tako da moramo ob prihodu hmelja ugotoviti lego ko-

zolca deloma pri kmetiji, kjer je razvit kot plašivec, deloma pa zunaj na polju, kjer stoji kot lesa.

Slika 1. Rakovlje (Planka).

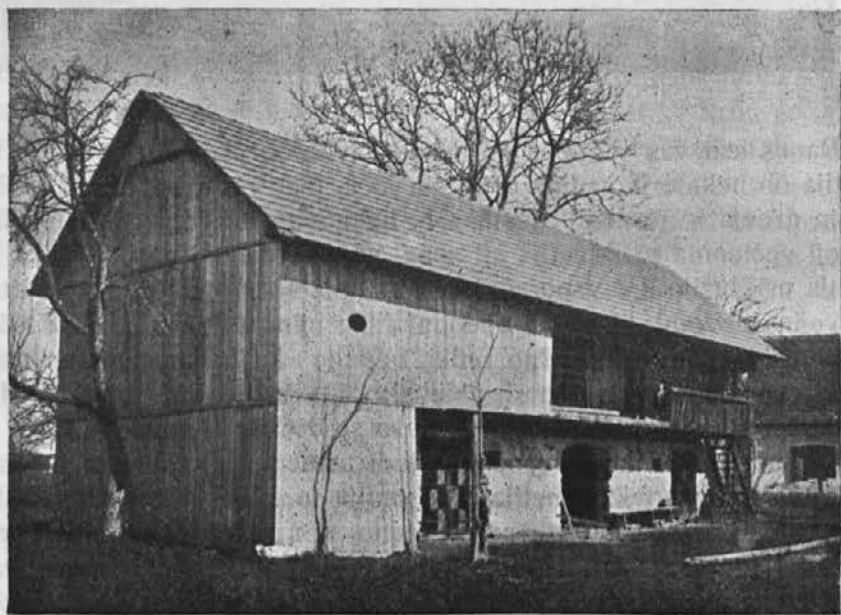
Foto: K. Vollmaier.

Danes leži vas v gozdu sadnega drevja, ob prihodu hmelja je stala kmetija ob nekaterih sadnih drevesih in je bila vas konglomerat ločenih skupin drevja in poslopij. K »marof« imenovanemu hlevu in k plašivcu, ki stoji večinoma pri kmetiji, ali zunaj na polju se v drugi polovici XIX. stoletja pridružijo kot vzporedni deli kmetije še svinjaki (doslej združeni z govejim hlevom), ki so bili podobni današnjim v Prlekiji in ki so danes v Savinjski dolini že izredno redki, nadalje »kašta« imenovano manjše leseno poslopje, kjer se je shranjevalo žito, sadje, železnina in pijača. Stiskalnice za sadje so bile redke in so se družile s kašto; pajštve so v dolini danes nepoznane, nepoznane tudi ustnemu izročilu ter se omejujejo samo na hribovje. Kmetija predstavlja torej ob prihodu hmelja skupino poslopij, izmed katerih pa so redno med seboj ločeni hiša, hlev in kozolec. Lega enega kot drugega izmed poslopij v kmetiji je negotova ter se ravna po morfologiji in produktivni kakovosti tal.

Na terasah za Savinjo in Ložnico kmet ni izpostavljen opasnostim povodnj: zato je lahko prosto postavil poslopja, pri čemer je upošteval samo površino svojega lastnega ozemlja. V tamkajšnjih obcestnih vaseh se je razvila kmetija, kjer stoje hiša in gospodarska poslopja eno poleg drugega v podolžnem podaljšanju hiše, ali pa eno ob drugem vzporedno. V vaseh pa, ki leže na vznožju hribovja na diluvijalnih in terci-

jarnih terasah, je bilo pri razvoju kmetije vedno upoštevati vodo, ki povzroča na teh terasah manjše močvare, poleg tega pa precejšnjo valovitost terena. Vsled tega je oblika kmetije tu v daleko večji meri amorfna kot na terasah v osrčju doline, ne glede na to, da je kmetija — izvzemši nekdanj kozolec — povsod kompaktna. Povsod je kmet z obliko in lego kmetije uravnaval poslopja po stanju vode v dobi suše in povodnji. Splošno pa se pojavlja povsod stremljenje in to danes kakor nekdanj, ko je bil kozolec deloma še na polju, postaviti gospodarsko poslopje tako, da leži s hišo ali vzporedno, ali v nadaljevanju njene dolžine, ali pa pravokotno na njen konec. Bistvena za obliko kmetije je lega hiše in hleva, medtem ko kozolec sistematičnost oblike kmetije ali podpira, ali pa dviga njeno amorfnost.

Osvoboditev kmeta od fevdalnih bremen l. 1848. je pokazala pozitiven sad predvsem pri večjem kmetu, ki producira za trg in ki ne uporabi svojih pridelkov za sebe. Tak večji kmet je bil nosilec gradbenega dela, ki je ustvarjalo nove sezidane hiše in podzidavalo hleve v drugi polovici XIX. stoletja. S podzidavo je postal hlev samo prostornejši, sicer pa je ostal kot je bil (slika 2).

Slika 2. Kamenče (Plavc).

Foto: K. Vollmaier.

Značilna je lega hlevov. Izredno redki so slučaji, kjer bi ležala fronta proti severu, torej v senci. Izmed solnčnih strani pa, ki nudijo prostorom svetlobo in toploto, od česar odvisi zdravje pri živini in možnost sušenja koruze ter poznih jesenskih pridelkov, prevladuje južna stran, kateri sle-

dijo vzhodna in zahodna. K svetli in solnčni nebesni strani odprt hlev je na enem koncu imel prostor za govedo, na drugem za konje, v sredi med konjskim in govejim hlevom pa je bila listnica. Na enem ali obeh pročeljih pa je nastala uta, ki je služila kot shramba za prelast, pri starih hlevih tudi za listnico, drvarnico in ki se kot z deskami obiti plašivec priljublja hlevu. Ker so se lesení hlevi v jeseni zaopažili, so bili ali brez oken, ali pa so imeli le majhne line (20×30 cm) v bližini vrat. To značilnost lesenih hlevov je prevzel na sebe tudi v pritličju zidani hlev (slika 2). Na lesenem prvem nadstropju so v bistvu zopet trije deli, in to parna ali prostor za slamo, ki leži nad hlevom za govedo, in pa prostor za črno krmo, za seno in otavo, ki se nahaja nad hlevom za konje; vmes pa je škedenj — prostor za mlačvo poleti in za delanje rezanice pozimi. Prostor nad uto stoji navadno v neposredni zvezi z bližnjim delom nadhleva ali pa s hodnikom in se v tem slučaju uporablja za kak specijelni namen, n. pr. kot shramba za svinjsko skuho. Med pritličjem in nadhlevom je hodnik, ki nikdar ne prekorači širine 2 m, temveč se obratno po navadi zadosti s širino 1 m; nanj vodijo na onem koncu, ki je bližji hiše, stopnjice. Hodnik je odprt pred škednjem na mestu, kjer se meče na nadhlev žitno snopje, seno in podobno.

Druga polovica XIX. stoletja je reformirala na večjih posestvih hlev s tem, da je podzidala pritličje in mu tako dala stalno obliko. Človek XX. stoletja iz pred- kot povojne dobe je moderniziral poslopje le s tem, da je nadomestil slamnato streho z opeko, obenem pa razširil prostor za črno krmo na ta način, da je streho podaljšal čez na pročelje naslonjeno uto in uto dvignil do hlevove strehe, obenem pa razdelil z lesenim tlom pritličje ute od nadute. Te vrste končni razvoj se je vršil na srednjih in večjih posestvih, ki so po značaju svojih gospodarjev konservativna ali pa tam, kjer je bilo z ozirom na nove potrebe hmelja dovolj drugih poslopij in prostorov na razpolago. Ta hlev predstavlja kmeta, ki ne postavlja iz temeljev novih gospodarskih poslopij, ampak vzporedno z razvojem lastnega gospodarstva popravlja, izboljšuje, nadomešča staro z novim in s tem vzdržuje in polagoma razvija svoja poslopja in svojo kmetijo. Splošno pa predstavlja ta hlev in ta razvoj življenje in delo večjega kmeta iz dobe pred hmeljarstvom.

III.

Vsled malih množin produciranega hmelja je lahko prvotno, do konca XIX. stoletja, sušil savinjski kmet hmelj na zraku tako, da ga je razgrnil po škednju in drugih prostorih, ali pa na solncu na takozvanih hmeljskih lesah. Ko je produkcijo hmelja dvignil, pa ta način sušenja ni zadestoval in mu je vsled tega grozila opasnost, da se hmelj pokvari, če se ne posuši pravočasno. Zato je prešel koncem XIX. in začetkom

XX. stoletja od sušenja hmelja na prostem k sušenju hmelja v hiši ali pa — redkeje — je pozidal za to primeren prostor k svinjakom ali k hlevu. V ta prostor je v eden kot postavil peč, ki se je kurila od zunaj. Iz peči pa je napeljal ob stenah pločevinaste cevi, ki so grele ves prostor in se končavale v krušni peči — v slučaju, da je bila sušilnica prirejena v hiši —, drugače pa v zidu in v dimniku. V tem prostoru je do stropa postavil stojala, na katerih so ležale hmeljske lese in na njih hmelj. Oba načina še predstavljata avtarktno samopomoč, vendar pa stavi drugi že kolikortolike zahteve po urejenem, smotrenem sušenju, ki se ne ozira na nobeno vreme. Suhi hmelj pa je shranjeval Savinjščan na škednju, pa tudi nad kašto, nad hišo, ali na kozolcu. Shranjevanje nad kašto, nad hišo, nad drvarnico, kakor so te pritikline obstojale koncem XIX. stoletja, predstavlja primitivno ravnanje s hmeljem, ne pa na zračnem škednju ali na še bolj zračnem širokem kozolcu, katerega pa so poznali samo večji posestniki. Z ozirom na ostalo gospodarstvo pa je sušenje in shranjevanje hmelja ostalo brez posledic, dokler je bila produkcija hmelja majhna.

Ko pa se je produkcija hmelja začetkom XX. stoletja vedno bolj stopnjevala, je nastalo vprašanje, kako sušiti hmelj, ker sušenje v sobah ni več zadostovalo. Še aktualnejše pa je postalo vprašanje, kje in kako ga shranjevati. Vprašanje shranjevanja hmelja je kmeta težilo še, ko je imel sušilnico za hmelj v sobah. Hmelj namreč leži v shrambi od obiranja, oziroma sušenja do časa prevzema po kupcu, to je od srede avgusta do konca (najmanj) septembra. V tem času pa se na škednju omleti s cepmi zadnje žito, žanje proso, kosi otava itd. Proso se po približno 14dnev- nem sušenju v stavah na polju spravi na škedenj, kjer čaka metve. Otava pa pride zopet ali na škedenj ali pa na nadhlev na vrh na seno. V teh primerih je škedenj zaprt za hmelj, ako pa se škedenj uporabi za hmelj, pa za poljske in travniške pridelke. Na drugih poslopjih pri naraščajoči produkciji za hmelj kmet enostavno ni imel prostora. Nujna potreba je nastala, da ali razširi prostore na nadhlevu, ali na kozolcu, to je na plašivcu, ali pa, da prikroji samo za hmelj, torej za sušenje in shranjevanje hmelja, kako pritiklino.

Radi velike produkcije hmelja je bilo sušenje po sobah prepočasno in vsled tega nezadostno. Če je hotel kmet s pridom posušiti svoj hmelj, je moral pripraviti tovarniške ali po vzorcu tovarniških po obrtnikih pri- krojene in izdelane sušilnice za hmelj. Te sušilnice sestoje iz dveh delov. Pri tleh je velika peč z močnimi, deloma litimi, deloma pa pločevina- stimi cevmi. Peč razvija toploto, ki se po posredovanju horizontalnih cevi dviga po pokončni prizmi navzgor. Prizma ima različne dimenzije od stranice kvadrata po 1 m do stranice pravokotnika ali običajno kva- drata s stranico 3 m ter ima v vrhnem delu dvojna obračala in spodaj

pod njimi iz prizme pregibljive predale. V tem trodelnem gornjem delu sušilnice, ki je v celoti izključno samo zidana, se hmelj suši od toplote, ki se dviga od peči preko cevi v višino. Ako je torej hotel kmet praktično uporabiti tovarniško ali obrtniško sušilnico, jo je moral vzdati, oziroma postaviti v zidano prizmo, kar ravno znači v savinjskem pojmovanju sušilnico. To prizmo je prizidal kaki pritiklini (slika 3) ali pa hlevu, ker samostojno ozka, a visoka stavba ni mogla obstojati; h kozolcu pa radi opasnosti ognja sušilnice ni mogel postaviti, pa tudi radi tega ne, ker so v dobi razvoja sušilnic prehajali plašivci v kozolce v ožjem in pravem pomenu besede, tako da kozolec v dobi razvoja sušilnic še daleko ni splošen. V zvezi s postavitvijo sušilnice pa je moral kmet rešiti tudi vprašanje shranjevanja hmelja, tako da je reševal večinoma na en mah dva problema.

Slika 3. Glinje (Marinc).

Foto: K. Vollmaier.

V slučaju, da se je sušilnica priključila kateri pritiklini, kašti, svinjakom ali drvarnici, je bila prva posledica prizidave povišanje poslopja.

Kajti sušilnica sama je normalno visoka do 10 m in hmeljar mora imeti pred vremenskimi neprilikami zavarovan prostor na vrhu, kjer se vsiplje sveži hmelj na sušilnico, kot tudi v višji sredini, kjer se jemlje iz sušilnice suhi hmelj. V zvezi z izvršitvijo teh potreb pa je bilo najbolj praktično, ako je hmeljar prizidal sušilnico kaki pritiklini, da je takoj dvignil celotno poslopje, s čimer je dobil takoj prostor za shranjevanje suhega hmelja (slika 3). Kar se tiče materiala, je dvignjeno poslopje deloma leseno, obito z deskami, deloma pa zidano. Jezikovno je zanimivo, da izgubi v tem trenutku pritiklina svoje dosedanje ime in se imenuje po pridelavi celo poslopje, pa tudi posamezni oddelki ali nadstropja poslopja z enotnim imenom sušilnica. Tako je iz pritlične kolibe nastalo solidno poslopje z geografsko in etnografsko važno obliko, in sicer s poslopju na enem pročelju prizidano prizmo, ki je danes ena najbolj bistvenih značilnosti Savinjske doline. Etnografsko zanimiva kot forma, geografsko kot pokrajinski izraz kulture hmelja predstavlja prizidana prizmatična sušilnica analogon značilnostim, kot so n. pr. viničarije za Slovenske gorice ali Haloze ali pa planšarske koče v visokih Alpah.

V slučajih, kjer je nastala iz pritikline sušilnica, se je hlev razvijal kot smo to že omenili. Pritikline kot take so se pa lahko razvile samo tam, kjer je bila posestna meja od hiše, oziroma od kmetije dovolj oddaljena. Tam pa, kjer je bila posestna meja tik za kapom hiše ali hleva, se radi pomanjkanja prostora pritikline naravno niso mogle razviti. Zadnji slučaj je bil tudi eden evidentnih razlogov, zakaj se ni pri vseh kmetijah razvil kozolec že z obliko lese na kmetiji sami. Kajti vsak kozolec, pa naj si bo že lesa, plašivec ali kozolec v ožjem pomenu, stremi za meridijonalno lego, s katero je vsaka stran izpostavljena solncu, ena dopoldne, druga pa popoldne. Ker je torej kozolec radi nujnosti svoje meridijonalne lege rabil obilo prostora, je ravno on preprečeval razvoj pritiklin. Vsled tega je v slučajih, kjer se je kozolec razvil kot sestavni del kmetije, razvoj pritiklin nadomestila koncentracija pritiklinskih prostorov k hlevu in k hiši. Kjer pa so se razvijale pri kmetiji pritikline, pa je moral kozolec ostati tudi še z razvojem plašivca zunaj na polju. Deloma navedeno dejstvo, v isti meri pa tudi praktično-gospodarski razlogi, da bodi n. pr. listnica kolikor mogoče blizu svinjaka ali pa shramba za žito kolikor mogoče blizu škednja itd., so rodili težnjo, da se združijo pod eno streho razne pritikline, ki bi se, kar je zopet praktično, enotno uporabljale in enotno popravljale.

In v zvezi z mislijo priključiti hlevu sušilnico, deloma pa tudi brez tega, ako je bila sušilnica samostojna, je ostala misel združiti vse pritikline — razen kozolca — skupaj s hlevom pod eno streho. Hmeljarstvo pa ni z zahtevami po prostoru valilo na kmeta samo novih težkoč. Hmeljarstvo je gospodarsko postavilo savinjskega kmeta na tako solidno gospodarsko bazo, da je bil s tem podan gmotni predpogoj za izvršitev

kmetskih gradbenih načrtov. Par let po nastopu XX. stoletja se začne v Savinjski dolini gradbeno udejstvovanje, ki je vso dolino popolnoma prenovilo, kar je zavrila šele velika vojna. In če je za drugo polovico XIX. stoletja značilna kot novo nastajajoče poslopje zidana hiša na mesto prejšnje lesene, je za začetek XX. stoletja poleg širokega kozolca značilno zidano gospodarsko poslopje, hlev, združen z drugimi pritiklinami pod eno streho.

Splošno je Savinjčan največkrat priključil sušilnico hlevu, s čimer je bila takoj podana nujnost ali vsaj potreba po koncentraciji vseh pritikin. Priključitev sušilnice hlevu se je izvršila na ta način, da je bila vzdana kot gradbena prostorna enota h kakemu drugemu prostoru, v eden vogelni del poslopja, ali pa, da se je priključila hlevu na pročelje kot v zgoraj navedenem slučaju kaki pritiklini. V zvezi s tem pa je bilo potrebno pripraviti prostore za shranjevanje hmelja. To pa je povzročilo isto kot poprej podzidavanje lesenih hlevov, namreč povečavo prostornosti. To se je izvršilo s tem, da se je s priključitvijo sušilnice hlevu hlev podaljšal vsaj za eno prostorninsko enoto in to prav tako v pritličju kot v nadhlevu. Dimenzije enega prostora starega podzidanega hleva se sučejo po stranicah okroglo med 4.5 m in 5 m v luči, pri novih pa 6—7 m, tako da se s prizidavo sušilnice in s koncentracijo pritikin podaljša hlev za 5—7 m, če pri tem tudi ne upoštevamo dejstva, da se je pri novih prostorih tudi širina povečala za 2—6 m. Koncentracija pritikin pod eno streho pa se je nanašala le na pritikline kot take, ne pa na sestavne dele kmetije, kot sta hiša in kozolec, ki se kot samostojni edinici razvijata pod vplivom hleva, a vendar samostojno. Z izvedbo koncentracije prostorov je postal hlev s sušilnico za hmelj centralno poslopje kmetije; poprej je bila to hiša v zvezi s kašto.

Izvedba koncentracije pritikin in hlevov je izredno zanimiva in preprosta. Dolžina celotnega poslopja se menjuje od 16 m do 30 m, širina pa od 6—10 m, h kateri se vključi še prostor pod hodnikom, imenovan veliki plat, ki zopet znaša 4—5 m. V slučaju velikega plata ali širšega hodnika sploh nimamo nikoli maksimalne, temveč srednje ali minimalne širinske dimenzije hleva v ožjem smislu. Posamezni prostori, kot hlevi, listnica, obsegajo večinoma kvadrate s stranicami od 4.5 m do 7 m. Za škedenj je najobičajnejša dimenzija kvadrat s stranico 6 m. Poleg razširjenja hleva v dolžino vsled dozidave sušilnice, je kmet iz stremljenja po razširjenju prostorov ustvaril novi razširjeni prostor s tem, da je povečal širino hodnika, oziroma pokritega prostora pred prednjo fronto hlevovega zida (slika 4). Ta prostor, ki predstavlja širinsko razširjeni hodnik, in prostor pod njim se zove veliki plat ter se uporablja kot pomoč kozolcu in pa za izvrševanje pomožnih kmetijskih del v deževnem času. Veliki plat je najznačilnejši del v dobi intenzivnega hmeljarstva v Savinjski dolini

razvitega hleva (slika 4) in tvori ekvivalent prostoru med lesami in hlevovo podolžno steno pri še s slamo kitem hlevu v obrobem hribovju. Razlika med obema obstoja bistveno v tem, da so v hribovju v lesah late in da niso lese zvezane po podu z nadhlevom kot takim, kakor pri novem poslopju v dolini, ki daje vsej prednji strani značaj hodnika. Značilna za novo blagostanje pa je zunanja impozantna, ponosna oblika poslopja, ki je v pritličju zidano iz kamnja, zgoraj pa iz opeke. Stene iz opeke karakterizirajo iz opeke izdelane in živo, a enotno barvane mreže; streha je redno pokrita z opeko. Ne glede na material in arhitektoniko in nje izvedbo, ki je različna, pa predstavlja hlev z velikim platom samô predstavitev hleva z lesami na solnčni podolžni strani iz hribovja v dolino. Kakor je terjala živinoreja v hribovju velike prostore in s tem ustvarila prostran širok hlev, je postavil iste zahteve v dolini hmelj ip ustvaril kot posledico isto, namreč hlev z velikim platom. S hlevom z velikim platom je oblikovna etnografska razlika med hlevom v hribovju in v dolini izginila, ostala je samo dekorativna raznolikost in raznolikost materiala. Geografsko pa je hribovje in dolina postala z istoličnim hlevom ena geografska enota; nekdanja fizijogeografsko in antropogeografsko utemeljena razlika je vsled kulture hmelja izginila, hribovje in dolina sta se po istem tipu hleva strnila tudi v etnografsko enoto.

Slika 4. Kamenče (Gregl).

Foto: K. Vollmaier.

Obenem s tem pa so izginile s kmetije razne pritikline, ki so se razen drvarnice združile pod eno streho s hlevom v eno enoto. Pa tudi

pri starih moderniziranih hlevih (slika 2) se je v najnovejši dobi pod vplivom razširjenja prostorov povečal del, ki predstavlja že priključeno pritiklino, n. pr. uto, in sicer s tem, da se dvigne v višino ter s tem razširi nadhlev. Koncentracija prostorov pod eno streho pa je šla pri novih poslopih tako daleč, da so nastali zlasti v bližini sušilnice tudi stanovanjski prostori; sobe predstavljajo višek stremjenja po koncentraciji prostorov, ki se je lažje izvedla z novimi hlevi kot pa z razširjanjem ali prenovljenjem starejših zidanih hiš. S tem pa, da so nastale na hlevih sobe, so se na zunaj mreže morale umakniti oknom.

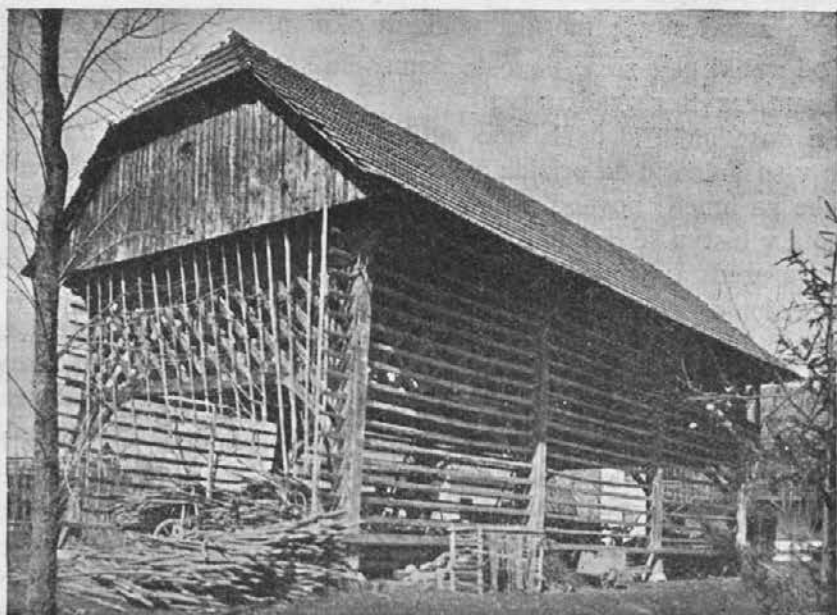
Pod veliki plat se je pogosto namestila stiskalnica, znak vzporedno s hmeljem razvitca sadjarstva.

Pri dosedanjih slučajih smo ugotovili dejstva, da razširi kmet pritiklino v sušilnico in da prizida sušilnico klevu in ga razširi s prireditvijo shrambe za hmelj; povsod pa obstoji težnja po koncentraciji prostorov. Ostaneta v bistvu še dve možnosti.

Prva predstavlja slučaj, da je kmet hlevu prizidal sušilnico, ne da bi s tem poslopje razširil. V tem slučaju je uporabil tisti del nadhleva, kjer se je shranjevala slama, kot prostor za manipuliranje s hmeljem in s sušilnico. Lahko je to storil vsled tega, ker je z naraščanjem produkcije hmelja produkcija žit, kot rži, ječmena, pšenice padala in s tem tudi množina pridelane slame. Seveda razmerje novonastalih potreb iz hmeljarstva še daleko ni bilo izenačeno vsled manjše množine pridelane slame. Praktično manjša produkcija slame ne pomeni nobenega dobička na prostorih sploh, ker se je v dobi razvoja hmeljarstva močno stopnjevala produkcija detelje vseh vrst. Vsled tega je bilo potrebno najti prostor, ki bi nadomeščal v poznem poletju in zgodnji jeseni za hmelj uporabljeni škedenj in nadhlev sploh, in zato je kmet razširil tisto gospodarsko poslopje, kjer se črna krma radi zračnosti najlepše suši in obvaruje, to je kozolec. Na drugi strani pa je Savinjecan do zadnjega časa prideloval več vrst kvalitativno različnega hmelja, od katerih sta najvažnejša zgodnji (golding) in pozni (tettmanški) hmelj. Radi očitne razlike je mešanje obeh vrst nemogoče in je vsled tega shranjeval eno vrsto hmelja na škednju ali na hlevu, za shranjevanje druge vrste pa je pripravil kozolec.

Iz teh dveh razlogov se je konkretno razvil iz plašivca kozolec v ožjem pomenu besede ali široki kozolec (sl. 5). Ta obsega dvoje vrst vzporednih les, med katerimi se je v višini plašivčevega podstrešja razvilo prvo nadstropje, zgoraj pod kozolčevo streho pa podstrešje. Podstrešje loči pod od nadstropja, tako da je nadstropje kot podstrešje enota za sebe. S tem pa, da je postal kozolec shramba za krmo in hmelj, je sedaj služil v isti meri trojnemu namenu: sušenju žita, kot shramba za poljsko orodje in vozove ter kot prvenstvena shramba za črno krmo in hmelj. Dosedanji kozolci so bili kot lesa samo za sušenje žita, detelje,

zeli in krme, kot plašivec poleg tega še shramba za orodje in vozove, tako da začne kozolec šele kot široki kozolec služiti kmetu kot vsestransko uporabljivo gospodarsko poslopje. In ako se je kozolec že z nastajanjem plašivca začel pomikati s polja h kmetiji in to ravno kot shramba za vozove in poljsko orodje, tako se je široki kozolec definitivno preselil kot shramba za črno krmo, hmelj, vozove in poljsko orodje ter kot vsestranska sušilnica za poljske pridelke s polja h kmetiji.

Slika 5. Kamenče (Baš).

Foto: K. Vollmaier.

Kar pa se tiče druge možnosti, so redki slučaji, ko se prizida sušilnica k širokemu kozolcu, ali pa — kar je ravno tako redko — k hiši.

Ako predstavlja kozolec poglavitno shrambo za hmelj, kar je precej pogosto, tedaj jo vrši kot široki kozolec, ki zamenja v razliko od zgoraj omenjenega slučaja svojo vlogo z vlogo škednja.

Končno pa moram poudariti še izredno važnost psihološkega položaja savinjskega kmeta. Savinjčan je efektist v svojem umetniškem, zlasti oblikujočem gledanju in premostrivanju. Njegovo estetsko doživljanje razvija predvsem to, kar je impozantno, torej veliko, masivno in prostorno. Vsled tega tudi izpremeni, če mu in v kolikor mu to dovoljuje socialno, oziroma gmotno stanje, svoja poslopja v duhu efektizma. To psihološko dejstvo pa je utemeljeno v ekstenzivnem gospodarskem stanju in stremljenju savinjskega kmeta, ki tako glede prostora, kot glede poslopij stremi in gleda, da ne bo »na tesnem«, ter da si ustanovi prostorno posestvo in na kmetiji prostorne stavbe. Tej prvotni, primarni

težnji po prostornih stavbah šele sledi naslednja, razširjene prostore tudi okrasiti. In ko je hmelj v zvezi z zahtevami po prostoru gospodarsko omogočil izvedbo tudi v kmetijski efektistični duševnosti zasidranega prostornega gospodarskega poslopja, takrat so se poslopja in prostori razširili ne samo z ozirom na faktično nujne potrebe, temveč pri manjših posestnikih enostavno po vzgledu večjih. Danes v Savinjski dolini izrazito prevladuje razen kozolca zidano, z opeko krito prostorno gospodarsko poslopje. Skoraj izginili so leseni hlevi in lese in v zvezi s tem podira danes veter zadnje plašivce.

IV.

Na osnovi prevladujočih velikih posestev in živinoreje se je v ob-savinjskem hribovju razvilo prostorno, v pritličju zidano in enonadstropno gospodarsko poslopje, ki je združevalo hlev in kozolec. Kot samostojna stavba se je kozolec razvil, kjer mu je to dopuščala morfologija terena. V dolini, z manjšimi posestvi s produktivnim poljedelstvom, se je razvil manj prostorni, leseni in enonadstropni hlev na kmetiji poleg hiše, kozolec pa kot lesa za sušenje žita na kmetiji ali zunaj na polju.

V Savinjski dolini je kozolec vsled obilnih padavin geografska nujnost.

V dobi, ko se uvaja v Savinjski dolini hmelj, se pritličja hlevov na večjih kmetijah podzidavajo in hlevi s tem širijo (sl. 2), lese pa se preoblikujejo kot sušilnice za žito in shramba za vozove v plašivec (sl. 1).

S kulturo hmelja se je z racijonalnim sušenjem hmelja pojavila potreba, razširiti prostore gospodarskih poslopij. Hmelj je to razširjanje gmotno tudi omogočil, tako da so nastali v dolini hlevi z velikim platom (sl. 4), ki so oblikovno združili tip hleva v hribovju s tipom hleva v dolini, obenem pa ustvaril koncentracijo pritliklin pod hlevovo streho. Hmelj je nadalje razširil in zgradil že obstoječe razširjene tipe hlevov (sl. 2) kot zidane. Kjer se je sušilnica združila s pritliklinami, se je ta razširila in dvignila v enonadstropno poslopje (sl. 3). Kozolec pa se je preko plašivca razvil vsled potreb po prostoru v široki kozolec (sl. 5), kateri se je kot sušilnica za poljske pridelke in shramba za vozove, črno krmo in hmelj preselil s polja na kmetijo.

R é s u m é.

Les bâtiments d'exploitation dans la vallée de la Savinja.

L' auteur a caractérisé d' abord en peu de mots les colonies de la vallée de la Savinja, ensuite il a montré le développement du hangar jusqu' à la forme que nous présente la fig. 1, et le développement de l' étable jusqu' à la forme présentée par la fig. 2. —

Par la suite l'auteur a ébauché l'influence que la culture du houblon a exercée sur l'architecture paysanne de la vallée de la Savinja. Comme on sait la culture du houblon a amélioré la situation économique de la population et engendré la nécessité de bâtiments d'exploitation plus amples. Sous l'influence de cette culture le séchoir à houblon a surgi comme un phénomène caractéristique de la région (fig. 3). En conséquence de la culture du houblon la vallée de la Savinja est devenue la région de la Slovénie où prédomine presque sans exception le hangar large (fig. 5) et, à côté de lui, l'ample étable en maçonnerie à deux étages (fig. 4).

Izvestja.

Dodatna pojasnila k vprašanju o poreklu vsobenjkov.

Ko sem poslal (jul. 1928) uredništvu ČZN svojo razpravo »Odkod — vsobenjki?«¹⁾, sem s a m opozoril, da utegne K a s p r e t o v a razlaga izraza »vsobenjki« naleteti na odpor pri jezikoslovcih. Gospod urednik pa mi je zagotavljal, da ne vidi v pričakovanem odporu jezikoslovcev nobene ovire, da članek izide, ker mu je na tem, da naj se stvar temeljito razbistri.

Kar se tiče pravnozgodovinske strani vprašanja, doslej še nisem slišal nobenega dvoma o pravilnosti svojih izvajanj glede postanka stalaža vsobenjkov. V tem pogledu je torej stvar menda v redu. Ker sem pa imel po priobčitvi že navedene razprave (v septembru 1928) priliko preštudirati še nekoliko stotin novih zapisnikov o vinogorskih zborih, namreč v Turjaškem (Auersperškem) arhivu v Losensteinleitetu na Zg. Avstrijskem shranjene Žužemperške zapisnike iz dobe 1693—1727 in pa Soteške iz dobe 1751—1804, morda ne bo odveč, če se povrnem še enkrat k zgodovinskemu izvoru vsobenjkov.

Dočim se je na eni strani iz zapisnikov vinogorskih zborov ob dolnji polovici Krke (počenši nekako od Novega mesta) prav jasno zrcalila želja vinogorskih posestnikov, da si obdržé v svojih vinogorskih hramih stalne delovne moči v osebi vsobenjkov in je borba med gorskimi gospodi ter vinogradniki dobila značilno kompromisno rešitev, da sme vsak vinogradnik obdržati po enega vsobenjka, na drugi strani v Ž u ž e m p e r š k i h zapisnikih o takšni borbi ni najti sledov. Vsaj »občne sodbe« (Gemein Urtl) je nikjer ne omenjajo. S o t e š k i zapisniki pa pač poročajo o taki borbi, toda stališče vinogradnikov se tukaj docela strinja z onim gorskega gospoda kneza Turjaškega (Auersperga): Vsi so složni

¹⁾ V razpravi so ostale sledeče tiskovne napake, ki naj se popravijo: Na str. 165 v 6. vrsti od zg. in v 3. vrsti od zd. čitaj drugič »osebenjke«, oziroma »vsobenjki«. Na str. 167 v 13. vrsti od zg. je izpadla med besedo »se« in »nahajajoče« nikalnica »ne«. Na str. 171 v zadnji vrsti čitaj »sabêjek« (ne »šabêjek«).

v tem, da se vsobenjki ne smejo trpeti po hramih ali kletih vinogradov. Dne 7. oktobra 1764, torej 20 let pred sklepom gori omenjenega kompromisa, so zborovali vsi vinogradniki na Soteški gori pod svojim gornikom kot starešino ob prisotnosti 24 sodnih prisednikov. Tu so sklenili sledečo občno sodbo: »Erstlich sollen die gesambten Mejaschen vermöge der Bergartikel keine Inwohner in dem Berg leiden, welche kein Steuer und keiner Contribution unterworfen sind«. Zadnji stavek daje pojasnilo, kakšni ljudje so se tudi vsiljevali kot vsobenjki v hrame vinogradov. Kdor pozna tiste vinske gorice ob levem bregu gornje Krke, vé, da so vinogradi zvečine na zelo majhne parcele razkosani. Gotovo je bilo od nekdaž tako, ko je bilo vinogradniškega sveta malo, želja po vinogradskem pridelku pa mnogo. Taki vinogradi gotovo niso mogli rediti svojega posestnika. Vinogradniki so prebivali stalno samo v vaseh ob vznožju vinskih goric, kjer so imeli svoje dolinske njive in travnike. Tisti, ki so se naseljevali v vinogradih, so bili torej zvečine priseljenci. Prihajali so bržčas iz okolice grada Mehovo, ki je bila prenapolnjena uskoških revnih rodbin²⁾. Ti Uskoki niso plačevali nobenih davkov ali davščin; bili so plačevanja le-teh izrečno oproščeni.³⁾ Uskoški priseljenci pa niso bili na najboljšem glasu. Bržčas so bili v gori navedenem sklepu vinogradnikov mišljeni baš takšni priseljenci, ko se jim je naselitev v vinogradskih hramih — zabranjevala.

To pa je imelo za posledico, da tudi druge vrste vsobenjkov, takšnih, ki so zapuščali svoje domove v dolini, pa so se naselili v vinogradu radi udobnejšega življenja, vinogradniki niso hoteli trpeti. Na vinogorskem zboru dne 16. septembra 1783 za Staro in Novo Stražo ter Sotesko, na katerem je predsedoval iudex delegatus »Herr Josef Ambrositsch« ob navzočnosti še drugega gosposkega asesorja »Herr Sigmund Lorentz Pikardi« in 20 sodnih prisednikov kmečkega stanu⁴⁾, se je zglašil tožnik-vinogradnik in obtožil svojo — nenavzočno sosedo, češ, ona si hoče v hiši poleg tožnikovega hrama napraviti peč in se tam naseliti (»einen Offen machen lassen und sodann bewohnen«). Sodniki niti niso hoteli poskrbeti za zaslišanje tožnikove nasprotnice, ampak so kar izdali sledeči odlok: »Nachdem die Inwohner im Weingebürge vermög den Berg-

²⁾ Glej Jos. Mal: Uskočke seobe i slovenske pokrajine, (18. knjiga: Naselja i poreklo stanovništva, izdaja srpske kralj. akademije) str. 112 nasl.

³⁾ Glej Jos. Mal, loc. cit. ibidem. Da se je od drugih vsobenjkov plačevala vsaj dimina (Rauchgulden), gl. Dolenc, Kmečko dedno nasledstvo za časa veljavnosti gorskih bukev, str. 41.

⁴⁾ Zapisniki vseskozi strogo razločujejo gospode od kmetov; za prve pišejo vedno »Herr«, oni so »ehrsamb, ehrenvest« itd., kmetje pa nimajo v zapisnikih nobenega pridevka in se v pisnih kličejo »arbeitsambe«.

artikel gänzlich verboten sind, als wird ihre Beklagter den Offen einrichten zu lassen, eingestellt«. Tu je torej veljala zabranitev naselitve domačinki, ne — tuji priseljenci.

Tako vidimo, da je tvorilo pri vinogradskih priseljencih spotko vprašanje ubikacijskega prostora. Ognjišče v hiši, koči, hramu ali kleti postavljeno, napravi po ljudskem pojmovanju šele stanovanje⁶⁾. Od l. 1543., ko so izšle gorske bukve, ki so odpravljale iz vinogradnikov ljudi, »die in Zimmern häuslich sitzen«, pa do konca 18. stoletja gre borba za to, da se ne nastanjajo po vinogradih ljudje, ki so že pokazali, da kot nemaniči občestvu vinogradnikov ne morejo biti koristni. Če se jim zabrani ognjišče, t. j. stanovanje v vinogradih, so seveda s tem — odpravljeni. Njih osebno podložništvo ni prišlo nikjer v poštev.

In sedaj pridemo do najzanimivejšega vprašanja, kako se je tisti prostor v hramu imenoval, ko je dobil svoje ognjišče kot kriterij stanovanja. Od strani uglednega jezikoslovca (Fr. Ramovš v ČSJKZ, 1928, str. 170) se ugovarja izrazu »soba«, češ ta izraz je uvedel šele Cigale pred 70 leti v knjižno slovenščino. (Pleteršnikov slovar navaja še Janežiča, ki vporablja ta izraz.) V resnici pa ne gre za knjižno slovenščino, ampak za preprosto ljudsko govorico in samo glede te sem zapisal v prvi razpravi, da ni razloga, da ne bi smeli misliti, da je bil izraz »soba« v 16. stoletju med Slovenci že udomačen (gl. opazko¹⁰⁾ pod črto). Mislim še danes tako in se sklicujem osobito na dejstvo, da so se v prvi tretjini 16. stoletja ob južnovzhodni meji slovenske govorice naselili Uskoki, ki so prišli iz Srbije. Srbi pa so imeli in imajo še izraz »soba« v pomenu, kakor ga ima današnja knjižna slovenščina. Še več! Baš iz dalmatinsko-cetinske krajine prišlo je l. 1531. okoli 1000 oseb v Belokrajino, odkoder so se kmalu razpršile na razne kraje med Žužemberkom in Krasom¹¹⁾. V нареčju Hercegovcev pa pomeni soba tudi — klet¹²⁾. Če se tudi ne oziramo še na nadaljna priseljevanja srbskih in drugih Uskokov, je vendar jasno, da so prinesli vsi Uskoki svoj jezik s seboj. Ko so pa iskali za sebe

⁶⁾ Izgon priseljencev-vsobenjkov se je vršil tako, da so se jim podrlle peči. Tako vinogorski zapisnik z dne 14. septembra 1735 v Starih vinih. Gl. Dolenc, Pravosodstvo klevevske in boštanske graščine, ZZR, V., 1926, str. 170. Ob kranjsko-hrvaški meji podirajo zadrage, ko se razdružijo, še dandanes hišno peč, kar naj znači, da nočejo več živeti ob skupnem kruhu.

⁷⁾ Gl. Jos. Mal, loc. cit., str. 21 nasl.

¹⁰⁾ Gl. V. S. Karadžić, Srpski rječnik, ad verb: »Klijet, f.: (u Herc.) eine Kammer cella, ct. izba, odaja, soba, komora, kamora, pojata, pojatak«; ad verb.: »soba* f.: das Zimmer, cubile, conclave, diaeta, thalanum (vide klijet)«. (*= zvezdica poleg besede pomenja Karadžiću, da utegne biti turškega porekla.)

in za svoje rodbine primerne bivališča, so ga mnogokrat našli v hramih vinogradnikov, napravili si ognjišče in s tem — »sobe«, a Slovenci so, naravno, za njimi enako govorili. Seveda so to le moja zaključevanja, ali stvarna upravičenost se jim ne bo mogla odrekati. Zato pa po mojem mnenju ne gre odklanjati za Slovence izraz »soba« baš za tisti čas, ko so se gorske bukve udejstvovale s svojimi predpisi in ko se je koval izraz za »Inwohner, die in den Zimmern häuslich sitzen« nemškega izvirnika. Naj se pogleda geografična karta v Malovem delu o uskoških naselbinah, pa se bo jasno videlo, da so baš tisti kraji najbolj naseljeni z uskoškimi ljudmi, kjer se izraz osobenjki ali vsobenjki še danes najbolj, morda celo izključno pozna: to je po Dolenjskem in južnem Štajerskem.

Seveda se še ugovarja, da je izraz »osebènik« v rabi že pri Trubarju in Dalmatinu in da jima pomenja tujca, kolonista. Mislim, da to, da Trubar in Dalmatin ne rabita izraza soba, ne pomenja ničesar drugega, nego da ona nista zasledila izraza v živi govorici. Če je Miklošič izvajal besedo »osebènik« iz debla »osebè«, je to tudi lepó, ali ni še dokaz, da bi morali biti tisti, ki so šli v svoj lastni vinogradski hram stanovat, da se izognejo težjim bremenom zemljiščnih posestnikov v dolini, — res »osebèniki« (tujci), in ne »vsobenjki«. Izvajanje vsobenjkov od »osobè« pač prav nič ne ustreza stvarnim okolnostim, v katerih so živeli vinogradski priseljenci. Niso živeli »ob sebi«, ampak imeli so svoje rodbine pri sebi. Tudi niso živeli za-se, ampak največ kot stalni delavci vinogradniškega posestnika in samo z izrečnim dovoljenjem le-tega v svoji »sobi«. Niso bili »osebujni«, kar bi bil iz hrvaščine izposojen izraz, ki bi pomenjal čudaka⁸⁾ ali pa samolastno-svojega, neomejenega lastnika, kar pa seveda vse skupaj nikakor ne velja⁹⁾. Mažuranić je našel izraz »osebinik« (ne pa »osobenjek« ali »osebènik«) samo enkrat in to značilno zopet v območju uskoškega priseljevanja, namreč v Vivodini pri Ozlju v neki listini iz 17. stoletja (Lop. urb. 239). Poznal je pač Miklošičevo razlago »osobènika«, pa navaja, osebinik bit će nespretno načinjena imenica od oseban adj., prema adv. »o sebi«, seorsum itd., a znači inquilinus¹⁰⁾. Zdi se pa, da narod nikdar ni nespretno ustanavljal svojih izrazov! **Stvarni** razlogi govore za

⁸⁾ Gl. T. Maretić, Rječnik hrv. ili srp. jezika (1924), str. 238, kjer je naveden samo »osobenak« v pomenu Sonderling; ni »osebinika«, pač pa je zapisan osebunak, ki znači »porodico, koja je izšla iz zadruge«.

⁹⁾ Gl. M. Mažuranić, Prinosi k pravnopovjes. rječ., str. 844.

¹⁰⁾ Gl. M. Mažuranić, ibid.; besedo »nespretno« v citatu podčrtal pisec teh vrstic.

to, da narod tiste ljudi, ki so se deloma kot priseljenci, deloma — in to v večji meri — kot nesrečni dolinski posestniki utaborili v hramih vinskih gor, pretvorivši dotične prostore v sobe, kar so slišali od uskoških priseljencev, imenovali vsobenjke baš po teh novih ubikacijah, ne pa zato, ker bi bili »o sebi« živeli, še manj zato, ker so tujci, kolonisti, čudaki ali samosvoji lastniki, kajti vse to ne bi bilo res. Kot pravni zgodovinar si ne prisvajam nobene sposobnosti za rešitev jezikoslovne strani vprašanja, niti nisem interesiran na tem, ali je vprašljivi izraz, ko se izvaja od besede »soba«, pravilno pisati »vsobenjek« ali »osobenjek«, ampak vem, da je take stvari največkrat uredil znani usus — tyrannus! Naj še navedem, da sem kot dolgoletni preiskovalni sodnik v Novem mestu slišal od preprostih ljudi, pri čem in ob dolžencev, vedno »sabêjek«, zapisati sem pa dal po usus-u knjižne slovenščine v protokol seveda vselej »osebenjek« ali pa »osebenjkar«. Znan mi je pa tudi še drug primer, v katerem je nekdanja živeča beseda za dolgo dobo postala žrtev pozabnosti, pa je v novejšem času zopet oživela. V brižinskem spomeniku I. se nahaja beseda — »pocazen«; po- slej se je umaknila »peni«, »strafengi«, »kaštigi«, pa se je zopet pojavila kot lepa slovenska beseda »kazen« šele v Ravnikarjevem svetem pismu iz l. 1815.¹¹⁾ Po mojem čvrstem prepričanju je imela isto usodo tudi beseda »soba«, samo da ni bila prodrla v vse slovenske kraje in da so se zato njeni derivati krivo razlagali. To je pač rajni K a s p r e t odkril, ko mi je »osobenjkarja« prekorignal v »vsobenjkarja«. (Prim. ČZN, 1928, str. 165.)

Prišel je še en ugovor od strani znanega lingvистa (prof. Koštial), namreč glede tolmačenja besede »aigen Rugh« ali »Roukhen«. Beseda »Rauch«, pravi ugovor, da se glasi v gornjenemških dialektih samo rauch ali rach, v dolnjenemških pa rok in rauk; torej bi »Roakhen« pomenil vendarle »hrbet«. Temu ugovoru nasproti postavljam vnovič mnenje Stowasserjevo, ne da bi šele preskuševal njegove vire, ki jih niti ne poznam, kot stvarno edino le mogoče in upravičeno. »Z lastnim hrbtom služiti« je grob nezmisel, ki ga nobenemu zakonodavcu ne moremo in ne smemo imputirati; z »lastnim dimom služiti«¹²⁾ pa je za dobo 15. in 16. stoletja zgodovinsko izpričano dejstvo, ne samo med Nemci, ampak tudi med južnimi in severnimi Slovani. To je tako gotovo, da bi bilo, če treba, veliko bolj upravičeno, uvrstiti dialektično obliko »Rugh« ali »Roukhen« v skupino »Rauch«, nego izpodbijati pravi zmisel navedenega pojma iz besednega zaklada pozno-srednjeveške zakonodaje.

Dr. Metod Dolenc, Ljubljana.

¹¹⁾ Gl. F. r. R a m o v š, Izvor slovenske besede »kazen«. Sl. Prav., l. 1920, str. 230.

¹²⁾ Tudi tu gre v bistvu — za vprašanje ognjišča.

Martinov násad.

Na Martinovo se spremeni vinski mošt v vino. Martinovo obhajajo slovesno. Boljši kmetje v Zavrču priredijo zvečer obilno večerjo, obstoječo iz različnega mesa, raznih pogač in vina. Vse naložijo na mizo, da se kar šibi in hočejo s tem pokazati, da je bila obilna letina in da je gospodarstvo dobro. To imenujejo Martinov násad. Muzikantje svirajo, gostje se veselijo in zabavajo do polnoči. Ko odhajajo, pustijo gostiteljice vse na mizi naloženo, da bi bilo tudi prihodnje leto obilno¹⁾.

Pri Sv. Barbari v Halozah obhajajo »Martin nasaja k« četrted pred Martinovim. Takrat spečejo »haloškega ptiča«, purana ter se veselijo dobre letine. Zadnji mošt pijejo ženske, moški pa pijejo že vino. Zato pravijo: »Ženske so mošt spile«²⁾.

V Lancovi vasi so nekoč imeli veliki kmetje o Martinovem »dómlatke«, domač praznik, ki so ga slovesno obhajali. Kar pride na mizo, imenujejo »Martin nasonjak«, ker je miza polna in zvrhana. Na mizo nanosijo vse žegne božje. Kmet se skaže s tem, kar je pridelal³⁾. Sv. Martin vino krščuje. S pomočjo prsne kosti Martinove goske ugibljuje o tem, kaka bo prihodnja zima. Če je prsna kost svetla in čista, je to znamenje ostre zime, če je pa bolj temna, bo dosti snega⁴⁾.

Na Martinje povabijo v Beli Krajini znance in prijatelje v zidanice. Na mizo nanosijo suhega svinjskega mesa, spečenega petelina ali kokoši, ajdove potice, proste potice in kvasne potice, pogače in vina. Pri tej priliki vino slovesno krstijo. Gospodar nagovori zbrane, nakar stojé izpijejo vino. Prej je bil mošt, od tega trenutka je vino. Tudi duhovnika na Martinje radi vabijo. »Boste ga vi krstili«, nato ga peljejo od soda do soda in mora od vsakega pokusiti. Istotako morajo tudi vsi drugi gostje od vsakega vina pokusiti. Reveži, ki nimajo zidanic, si doma kaj malega spečejo in kupijo vina ali pa ga jim sosedje dajo, ker so pomagali v vinogradu. Ko gostje odidejo, puste na mizi v zidnici majoliko, napolnjeno z vinom in kozarce, da bi tudi verne duše v vicah bile deležne martinovanja, če bi se oglasile slučajno v zidnici. Martinje je v Beli Krajini velik praznik⁵⁾.

Ponekod v Slov. goricah gredo fantje na Martinovo z rešetom vina iskat. Hodijo ob cesti in iščejo, dokler ne najdejo steklenic z vinom, ki so si jih prej nalašč nastavili⁶⁾.

¹⁾ Poročilo nadučitelja v p. Antona Križa, 67 let starega, ki je 45 let učiteljeval v Zavrču.

²⁾ Poročilo Janeza Petroviča, Cerkljane 25.

³⁾ Poročilo Antona Vogrinca, šestošolca v Lancovi vasi pri Ptuj.

⁴⁾ Pajek, Črtice str. 95 in 192.

⁵⁾ Poročilo M. Malešiča iz Črnomlja.

⁶⁾ Poročilo Janeza Ev. Gašpariča v Mariboru.

V Koprivnici na Hrvatskem se na Martinje krsti vino. Zberejo se v vinogradih, kjer pečejo gosko na ražnju in pijejo novo vino iz lesenih čaš.⁷⁾

V Konavljih v Dalmaciji so v stari dobi sv. Martina zelo slovesno obhajali, tako da so ta dan nazivali »prvi Božić«. O sv. Martinu so nadenjali sode z vinom, to je pokušali so prvo ali novo vino, zato: »O svetom Martinu navreću se bačvice«⁸⁾.

Kako je v meščanskih krogih v Varaždinu krstil predsednik varaždinske »Vile«, narodni zastopnik in javni beležnik dr. Oskar Kiš z zdravico vino, je opisal Ivan Milčetić⁹⁾. Za obed spečejo gosko. Njeno drobovje jedo takoj za juho z mlinci. Med obedom so pili staro vino, ko pa so na koncu obeda prinesli pečeni kostanj, mu je domačin predal kupico mošta v roke, nakar ga je z dolgim nagovorom krstil, kumi pa so odgo-varjali.

Martinovanje je posebno razširjeno v vinskih krajih, a tudi društva po mestih in trgih prirejajo Martinove večere.

Sv. Martina častijo Zagorci in drugi kajkavci kot zaščitnika imetja, sadnega drevja in goric. Saj pravi že Gasparotti¹⁰⁾: »Hočeš imati obilnost vu imetku, pri sadu, u goricah? Zazovi sv. Martina; ar vu dohodku njegovom na biskupiju svoju iz Burgundie po zimi, vse drevje sadoveno je k mestu precvelo proti naturi, i obilen sad doprineslo. Z vodom pako od groba Sv. Martina donešenum vino zalejano, dvakrat je vu peharu povekšano«.

Kat. cerkev je posvetila 11. november sv. Martinu, ki je bil sprva bojevit bojevnik pod rimskima cesarjema Konstantinom in Julijanom, nato pa postal kristjan in mašnik ter vsled svoje verske gorečnosti škof tourski. Ko bi moral biti izvoljen za škofa — tako pripoveduje legenda — je baje zbežal iz ponižnosti v gosji hlev, kjer pa so gosi zagagale in ga izdale. Nato so ga poklicali iz skrivališča. Vsled tega je baje postal zaščitnik teh ptic; saj je v pratiki naslikan z gosjo. S časoma se je baje vsled tega razvila navada, da na njegov god jedo gosjo pečenko¹¹⁾. Umrl je okoli l. 400. Sulpicius Severus je opisal njegovo življenje v knjigi »Vita S. Martini« in Gregor Tourski je spisal »Libri IV de

⁷⁾ Narodna vjerovanja s bajanjem. 1.) Što narod priča o božanstvu i o svecima; što baje i što radi u ovo ili ono doba godine (nar. koledar). a) Koprivnica u Hrvatskoj. Priobćio R. Horvat. Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena. I. Zagreb 1896, str. 240.

⁸⁾ P. Bogdan Bijelić: Koledar. Zbornik XXIII., str. 318.

⁹⁾ Krštenje mošta. (Grad Varaždin). Zbornik XXIV (1919), str. 319—322.

¹⁰⁾ P. Hilarion Gasparotti, Cvet sveteh ali življenje i čini svetcev itd. IV. knjiga. Beč 1761., str. 355.

¹¹⁾ Dr. Georg Buschan, Die Sitten der Völker. IV. Bd. Das deutsche Volk. Stuttgart, Berlin, Leipzig. Union. Deutsche Verlagsgesellschaft. Str. 114—116.

virtutibus S. Martini«. Ti dve nabožni deli so ljudje radi čitali, vsled česar je razumljivo, da se je češčenje sv. Martina že v zgodnjem srednjem veku močno razširilo. Upodabljajo pa svetnika, kako sedi na konju in razdeli plašč z mečem ter en del nudi beraču, ki pred njim kleči ali stoji, ali pa kot škofa, ki ima poleg sebe gos. Toda zadnji slučaji so redki. Künstle¹²⁾ navaja samo tri lesene podobe iz Bavarske.

Kako pa je prišel sv. Martin do atributa gosi? Tudi v Nemčiji in Skandinaviji stoji na Martinovo dne 11. novembra pečena gos na mizi bogatina in reveža, če si jo le more kupiti. Tudi med avstrijskimi Nemci je Martinova gos in Martinovo vino običajno (Martini-trunk¹³⁾). Stiki te živali z Martinom so stari. Že kronist iz leta 1171. nam poroča, da je Othelrich von Swalenburg (Ulrich von Schwalenburg) opatiije Korvei na ta dan daroval srebrno gos »za fraterniteto«, to se pravi, da so ga menihi vključili v svoje molitve¹⁴⁾. Toda ti stiki so še starejši, razlaga Buschan. Gos, ptič boginje Freye, je igrala pri daritveni pojedini starih Germanov važno vlogo. Darovali so jo bogovom za dobro letino. V deželah pa, kjer je bilo vinogradništvo razvito, je obstojala daritev v vinu (moštu) uprav končane trgatve. Cerkev pa, da je razširila vsled tega legendo, da je sv. Martin na isti način ko Kristus spremenil vodo v vino. Kajkavski pridigar Gasparotti tega ne pripoveduje, pač pa pravi, da »z vodom pako od groba sv. Martina donešenum vino zalejano, dvakrat je vu peharu povekšano«. Ostanek te poganske daritve najdemo na Württemberškem, kjer menihi 11. novembra vino delijo, in pa ob spodnjem Renu, kjer ta dan prvič mošt pokušajo. Ponekod pečejo Martinove rožičke (Martinshörnchen) in preste (Trollbrezeln). Tudi kresijo ponekod (Martinsfeuer), da z lučjo in ognjem odpode demone. Cerkev je uporabila splošno priljubljenega svetnika, da je odpravila paganske šege. To razvidimo iz tega, da so se zgodaj združili z Martinovim ljudski običaji, na katerih se baje pozna starogermanski Wodanov kult. Martinov in Wodanov kult pa seveda nista identična. Običaj z Martinovim vinom in gosjo je bil starodaven. Cerkev, ki ga ni mogla odstraniti, ga je preložila na priljubljen ljudski praznik, na Martinovo in mu je odvzela poganski značaj¹⁵⁾.

Grki so darovali bogovom ob raznih prilikah tudi pijačo. To je bila loibé (libatio), daritev pijače, tudi ko so končali pojedine, so darovali bogovom pijačo. Rimljani so take daritve manj uporabljali. Pri Germanih pa so bile libationes bistveni del daritev. O teh pripovedujejo še

¹²⁾ Dr. Karl Künstle, *Ikonographie der Heiligen*. Freiburg im Breisgau 1926, str. 439.

¹³⁾ Geramb Viktor, *Deutsches Brauchtum in Oesterreich*. Graz 1924. Str. 91.

¹⁴⁾ Buschan IV. l. c.

¹⁵⁾ Künstle str. 440.

življenjepisci nekaterih blagovestnikov. Sveti Kolumban je pri Švabih, bivajočih pod Bodenskim jezerom, naletel na poganski daritveni zbor. Na sredi je stal velik sod piva, ki so ga hoteli darovati svojemu bogu Wotanu. Kolumban je dihnil v sod, ki je takoj počil.¹⁶⁾ Tudi Vita Emmerani govori o daritvah pijače, ki so jih že pokristjaneni Bavarci darovali demonom.¹⁷⁾ Severni narodi so imeli iste običaje, kar izpričuje Grimm. Med latinskimi narodi so se dolgo ohranile daritve pijač, posvečene mrtvim. Saj so naše sedmine tudi še paganski ostanek. Pokristjanjeni Germani pa niso več pili na Wotanovo ime in na imena drugih božanstev, ampak na imena angelov in svetnikov. Tako so izgubljali polagoma običaji svoje pagansko lice.¹⁸⁾ Misijonarji in škofje so navajali narod, naj pri pitju na spomin bogov časti namesto njih svetnike, ki so se mu posebno prikupili. Ti svetniki so bili nadangelj Mihael, Štefan, Janez Evangelist, Janez Krstnik, Martin, Jerca in Ulrik. To napivanje so imenovali minne, stvn. minnija, minna, prvotno spomin, ljubezen. In tak običaj je tudi napivanje sv. Martinu (Martinsminne), kakor je tudi šentjanževanje star in častit običaj.

Že tekom razprave smo videli, da razlagajo Martinov običaj različno. Buschan pravi, da so darovali Germani gos boginji Freyi za dobro letino, Künstle pa trdi, da je ostanek Wodanovega kulta. Toda niti eno niti drugo se ne da dokazati. Martinovanje je pač ostanek paganskega običaja, paganske daritve, ko so vsi pridelki spravljani in je mošt zavrel v vino, je daritev po končani žetvi bogovom, ki jim pa danes ne vemo več imen. Saj je običaj znan tudi Čehom in Jugoslovanom, Slovencem in Hrvatoma doli v Dalmacijo. In če bi trdil, da je nastopil pri nas na mesto Radegosta Martin, bi bila to smela trditev, kakor je smela, da je stopil pri Germanih na mesto Wotana ali Freye. Pač pa bi trdil, da je Martinovo tudi pri nas predzimski praznik, ker se je začelo v starih časih novo leto že v pozni jeseni. Zato prorokujejo po goskini kosti, kaka bo zima¹⁹⁾, zato pustijo v Zavrču jedi na mizi, da bi bilo tudi prihodnje leto obilno. Martinovo je praznik po žetvi, ko Haložan z Martinovim násadom s hvaležnostjo pokaže in postavi na mizo, kar je leto dobrega rodilo. Martinovo je pastirski praznik, ker smejo pastirji od Martinovega črez in črez pasti in jim ni treba več živine zavračati.²⁰⁾ Gos, druge jedi in pijača pa

¹⁶⁾ Adolph Franz, Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter. I. Bd. Freiburg im Breisgau 1909, str. 287 cit. Ionaie vita Columbani I, 27 M. G. SS. rer. Merov. IV. 102.

¹⁷⁾ Ibid. Prim. tudi Sepp Anal. Bolland. VIII. (1898). 226.

¹⁸⁾ O prehodu gl. Adolph Franz, Benediktionen I., str. 289.

¹⁹⁾ Tudi Čehi tako prorokujejo; Prim. K. Macháček: Husy Martinské. Český Lid XXI. (1912), str. 152 in pa Navrátil, Slov. narodne vraže in prazne vere. Ltp. M. Sl. 1892, str. 140. Navrátilov članek obsega precej gradiva o sv. Martinu (str. 139—142).

²⁰⁾ Prim. Fr. Kotnik, Narodopisne črtice. Šmarčica, pastirski praznik. Mladika 1923, str. 238.

so mogoče simboli različnih žitnih in plodovitostnih duhov ali božanstev, ki so se pri Slovanih imenovala tako, pri Germanih drugače. Kako pa, tega ne vemo in je vse ugibanje v tem pravcu blede teorija. Gotovo pa je martinovanje ostanek paganske pojedinje ob jesenski dobri letini in ostanek paganske libacije.²¹

Dr. Fr. Kotnik.

Varstvo spomenikov.

Referat na proslavi 25letnice »Zgodovinskega društva« v Mariboru, dne 2. septembra 1928. leta.

Z razvojem slovenskega zgodovinarstva po vojni je ozko zvezano delovanje Spomeniškega urada v Ljubljani, ki predstavlja vodilno centralo za varstvo spomenikov za Mariborsko in Ljubljansko oblast. Kljub lepim uspehom posebno na polju raziskovanja naše umetnostne preteklosti, na podlagi katerih je danes mogoče že napisati cela nova poglavja v kulturni zgodovini Slovenije, pa se to delovanje ravno v svojem najvažnejšem, praktičnem delu ne more tako razviti, kakor bi bilo želeli. Posebno praktični strani stremljenj spomeniškega varstva, ki teži za ohranitvijo in nepopačeno izročitvijo svojih objektov bodočemu rodu, se namreč ravno v povojni dobi stavi na pot nebroj pogosto prav zares nepremostljivih nasprotstev. Važno ulogo igra v tem oziru pomanjkanje materialnih sredstev, a so še drugi vzroki, ki bi jih tudi zadostna sredstva, ki bi bila uradu na razpolago, ne mogla odstraniti.

Nepremagljiv nasprotnik cele velike in kulturno zgodovinsko veljavne skupine spomenikov so povojne, za nekatere sloje temeljito spre-

²¹) Gostovanje ob Martinovem se po mnenju prof. dr. Fr. Kovačiča lahko tudi drugače razlaga. Bližnji povod, da se je Martinovo gostovanje tako splošno razširilo, je pač ta, da se je ob tem času začel adventni postni čas. Kakor marsikaj drugo, je tudi to pripisovati frankovskemu vplivu na naše dežele v dobi pokristjanjevanja. Da je bila tu in tam v paganski dobi običajna kaka jesenska pojedina, je mogoče, a pozitivnih dokazov in razlogov za splošnost tega običaja — tudi med Slovenci — ni. Mesto ugibanj in domnev imamo pozitivno poročilo o cerkvenem izvoru Martinove gostitve. Gregor Tourski (*Historia Francorum*, I. X., Migne, P. L. LXXI, str. 530.) poroča, da je škof tourski Perpetuus okoli l. 480. naročil, naj se verniki od Martinovega do Božiča postijo vsak teden trikrat. Iz tourske škofije se je ta običaj razširil po drugih galskih škofijah ter je proti koncu 6. stoletja bil adventni čas sprejet tudi v rimski koledar, a se je pozneje skrčil v rimski cerkvi na 4 nedelje, dočim grška cerkev še danes začinja adventni čas s 14. novembrom. L. 481. je določila maconska sinoda, da se treba od Martinovega do Božiča postiti vsak teden v ponedeljek, sredo in petek. V tem času so gosi najokusnejše in mlado vino med tem že prevre, zato je naravno, da so se pred začetkom adventnega posta ljudje mastili baš z gosjo in jo zalivali z novim vinom. Martinov večer je tedaj nekak jesenski pust, nalik onemu pred 40-danskim postom. Adventni post je bil uveden iz ascetično-moralnih motivov in celo naravno je, da so se ljudje pred tem postom hoteli gostiti.

menjene socialne razmere. Mislim na tisti sloj, ki je vzdrževal par stotin razkošnih gradov po Sloveniji. Navadno se vsa krivda pripisuje agrarni reformi, vendar pa premnogi konkretni slučajji uče, da je vsaj toliko kriva na neštetihi polomih trdovratna neprilagodljivost posestnikov novim gospodarskim razmeram in življenje v okviru, ki je že zdavnaj neostvarljiv. S stališča sedanjosti in bodočnosti je brezpomembna tragika teh pojavov, tragično pa je obenem, da ni nikogar, ki bi bil voljan in zmožen prevzeti njihovo dediščino, ker nova gorenja družabna plast s povečanimi premoženjskimi sredstvi še daleč ni dozorela do tistega življenjskega okvira, v katerem bi vedela z gradom kaj začeti. Tudi sodobne demokratične samouprave, naj si bodo oblastne ali občinske, še daleč niso dozorele do razumevanja, da je pravzaprav njihova dolžnost, da se za take dediščine zavzemajo in tako rešijo nacionalno premoženje, ki ga s smotreno porabo lahko tudi kolikor toliko plodonosno upravljajo (važnost razvalin, gradov in drugih zanimivosti za tujski promet). Posebno v Mariborski oblasti, kjer je bilo blagostanje posestnikov gradov razmeroma večje kakor v Ljubljanski, se leto za letom opaža hitrejše propadanje mnogokrat arhitektonsko odličnih in z dragocenim pohištvom in zbirkami natrpanih gradov. Naj omenim samo, da je gradova Vurberg in Hrastovec rešil samo srečen slučaj, da so ju vzeli v najem ruski begunci. Zgodovinsko važni Branék pri Ljutomeru je pogorel in nato razpadel pred našimi očmi, grad Legen pri Slovenjem Gradcu je dal lastnik razkriti in je danes že popolna ruina. Opozarjam na usodo enega najlepših gradov Slovenije, Borla ob Dravi niže Ptuja, ki mu grozi razpad in se ljubitelju spomenikov kulturne preteklosti in naravnih krasot srce krči, ko pričakuje, kedaj se bo začela vdirati streha in se bo propad pokazal tudi na zunaj. Grad v Zgornji Radgoni, ki je bil po vojni restavriran in napolnjen na novo z dragocenim starim pohištvom, je pred razprodajo in evidentno je, da se goli zidovi velikega gradu ne bodo mogli dolgo sami vzdrževati. In biser med slovenskimi gradovi, Statenberg, ki je najbolj odličen po plemeniti arhitekturi, in po svojih štukaturah in freskah, visi že par let med življenjem in smrtjo.

Gospoda! Zavedam se z vami in tudi s tistimi, ki o vsaki priliki povdarjajo, da je prav tako, ker so ta poslopja znaniki nekdanje naše narodne sužnosti, in naj le propadajo, da je sedanji položaj za ohranjevanje teh objektov skrajno neugoden, toda vseeno ponovno dvigam svoj glas in pribijam, da smo svobodni in demokratični dediči nedemokratičnih vladajočih stanov kljub temu obvezani, da čuvamo narodno premoženje, ki je zakopano v zidinah in opremai teh stavb. Povdarjam nasproti vsem, ki tega ne marajo ali ne morejo razumeti, da kolikor so ti gradovi, ki so značilna posebnost severo-zapadnega dela naše države, danes še balast, prav toliko bodo v nedaleki bodočnosti, ko se razmere, posebno soci-

alne, ustalijo, zaželjena posest. Kot poletne rezidence dobro situiranih predstavnikov jugoslovanske družbe ali kot sedeži občekoristnih ustanov, bodo ti gradovi zopet vstali ne več kot simboli suženjstva, ampak kot znaniki blagostanja dežele, v kateri tvorijo umetno dopolnilo njenih naravnih lepot. Prepričan sem, da jih bodo, če bodo v razvalinah, bodoče generacije kakor v Nemčiji druge polovice 19. stol., iz razvalin na novo pozidavale.

S propadanjem gradov sta pa zvezani še dve drugi stvari:

Propadanje smotreno nasajenih vrtnih nasadov in propadanje gosposkih arhivov. Prvo je važno bolj z lokalnega stališča in je navadno nepopravljiva škoda, ako se tak po privatni inicijativi v dobi baroka ali rokokoja ustanovljen dekorativni in zabavni nasad uniči. Posebno kričeč slučaj smo imeli v Sloveniji v ogromnem parku pri gradu Mokrice, o katerega usodi smo razpravljali na našem sestanku v Varaždinu. Takratni protest je imel začasen uspeh, pokazalo pa se je, da takih spomenikov, kjer ni trajnega zanimanja in sistematične nege zanje, ni mogoče trajno rešiti.

Še hujša kakor ta, pa je zadeva ohranitve arhivov. Tak arhiv je namreč organizem, ki je stalno in določno reagiral na življenje svojega področja, in idealno bi bilo, da bi ga trajno hranili na mestu njegovega postanka. Dejanski položaj pa je navadno ta, da se arhiv nedotaknjen hrani, dokler je v posesti stare rodbine, ki ga čuva kot nekako svetinjo, kakor hitro pa preide lastništvo v nove roke, izgine nele vsaka skrb zanj, ampak tudi vsako dostojno čuvanje. Še najmilejše je, če ga vržejo v kak zaprašen kot, pogosto pa roma k trgovcu kot papir za zavijanje. Z uničenjem arhivov se pa ne uničujejo samo vidni dokumenti nekdanjih kultur kakor z uničenjem starih stavb, ampak važen del pisanih virov za domačo zgodovino.

Drugi stalni sovražnik spomeniških vrednot, ki je posebno še po vojni pridobil na veljavi, je pohlep po denarju. Trgovina s starinami nudi dober in lahek zaslužek. Pohlep po denarju je prevzel vse sloje in vse stanove tako, da lahko rečemo, da je danes vse na prodaj in je postalo predmet spekulacije tudi tisto, kar so celi rodovi pietetno čuvali. Da prodajajo obubožani plemiči in veljaki predvojne dobe tudi tisto, kar jim je bilo nekdanj najdražje, je razumljivo in odpustljivo — življenje je pač prvo. Po večini padajo pa ti predmeti v roke prekupcev, ki služijo neizmerne procenete. Hujše je da prodajajo dobro situirani podeželski ljudje vse, kar se v hišah nahaja starega in tako rapidno ginejo spomini na življenje prejšnjih rodov. Še hujše pa je, da se ta pohlep po denarju ne ustavlja niti pred posvečenimi pragi cerkva, ki so nekdanj tako ljubo-

sumno čuvala svoje zgodovinske vrednote in da prav pogosto kupčujejo s cerkvenim inventarjem prav tisti, ki jim je poverjen v oskrbo, cerkovniki, ključarji, da, celo duhovniki. Prav pogosto se dogaja tudi, da po smrti župnikovi izgine iz župnišča vse, celo to, kar spada v podedovan inventar. Doslovno se je že zgodilo po vojni, da so cerkovnik in ključarji ponudili interesentu na izbiro vse, kar je v cerkvi.

Ljubezen do mamona je tudi, ki vodi tiste neštete, ki danes iz spekulativnih namenov kupujejo vse, kar mislijo, da jim bo neslo kak dobiček, cele gradove z vsem inventarjem, da ga razprodaajo na vse vetrove in nazadnje še zidovom samim ne prizaneso, ter prodajo opeko raz strehe, les oken in vrat, zidovje samo pa nazadnje za navadno malo vreden stavbinski material.

Sem spada tudi razvada, ki se vedno bolj širi, da vsak, kdor ima priliko, brska nekontrolirano po zemlji in izkopava stare grobove itd. z edinim namenom, da bi se obogatil. Tu se posebno občuti pomanjkanje spomeniškega zakona.

Hud nasprotnik varstva spomenikov so pa dalje napačni nazori o njem in pa mešanje njegovih interesov z raznimi drugimi, posebno z interesi dnevne politike. Tako javnost pod restavriranjem in ohranitvijo kakega spomenika še vedno razume njegovo prenovitev in moderniziranje in vrednost ali nevrednost spomenikov presoja samo iz slučajnega dnevnega interesa. Kot izrazit primer napačnega pojmovanja spomeniških vprašanj navajam argument, ki se z vso resnostjo porablja v Ljubljani proti rimskemu zidu, češ da se z njegovo ohranitvijo daje Mussoliniju in sploh Italiji v roke material, s katerim lahko dokazuje opravičenost svojih aspiracij na slovensko zemljo. To bi bilo smešno trditi celo takrat, če bi uloga Emone v rimski državi in zgodovini ne bila itak znana iz vsake malo večje zgodovine. Ta stran vprašanja se mi zdi važna ravno v Mariboru, kjer se od časa do časa pojavljajo vprašanja, kakor zopetna postavitev Tegetthoffovega spomenika, vprašanje odstranitve kakega nemškega napisa itd. in se pri tem kliče za ali proti na pomoč spomeniško varstvo. Pri takih vprašanjih je treba vselej dobro premisliti, da se pravo zadene. Stališče spomeniškega varstva do Tegetthoffovega spomenika more biti samo to-le: Če se mariborski upravi zdi primerno, da ga postavi iz teh ali onih razlogov, ga radi spomeniškega varstva prav lahko postavi ali pa tudi ne postavi. Kajti danes je to vprašanje bolj nacionalno-politično kot pa spomeniško. Vpoštevati je treba tudi motive, iz katerih je bil ta ali sličen spomenik svoj čas postavljen. Prav tako je s spomeniki nadvojvode Ivana, — nenadomestljivih umetnin ž njimi niso nikjer odstranili; ako jih javno mnenje ne prenese, je boljše, da počivajo na dopustih po muzejskih dvoriščih in kletih.

Precej drugače je z nemškimi napisi. Kakor je smešno boriti se z zgoraj navedenimi argumenti proti Rimskemu zidu, prav tako je nekulturno, odstranjevati ali uničevati nemške ali sploh tujejezične napise kulturnozgodovinskega ali zgodovinskega značaja, če tudi so iz novejšje dobe. Kdor bi n. pr. uničil napis na portalu hiše, kjer se tiska »Marburger Zeitung«, bi napravil težek kulturni greh. Ako je kje napis, da se je tu ali tu mudil kak vladar ali da je stavba nastala pod njegovim vladanjem, bi bilo brisanje vladarjevega imena prenapetost. Drugo je sevé, če se nahaja nemški napis o posetu cesarice Zite na najvidnejšem mestu ob velikem oltarju, kakor n. pr. v kapeli ljubljanskega gradu — takrat pa ga z upravičenjem odstranimo in vzdiamo na kakem malo dostopnem kraju, smešno pa bi bilo uničevati ga. Posebej je treba odsvetovati nadomeščanje nemških zgodovinskih napisov s slovenskimi prevodi. Taki prevodi, če original ni ohranjen, nimajo prav nobene vrednosti. Prav neprijeten je slučaj v lepi cerkvi sv. Roka v Šmarju pri Jelšah, kjer so bili svoj čas pod vplivom pesnika Aškerca nemški napisi uničeni in nadomeščeni s slovenskimi. Ime slikarja Gessorja, ki ga ti napisi vsebujejo, bi bilo, če bi bilo dokumentarično predano, velevažno, tako pa se vznjua sum, da je le posledica nepravilnega čitanja originala.

Gospoda, slika, ki Vam jo nudi moj referat, pač ni posebno razveseljiva; res je sicer, da sem se namenoma omejil samo na negativne strani, da bi vas opozoril na važnost mnogih prezrtih momentov, res je pa tudi, da vseh teh slabih strani razmeroma lepi uspehi spomeniškega varstva po vojni niti od daleč ne odtehtajo.

K opisanim pomanjkljivostim se namreč pri nas pridružuje še zadnja in glavna, da je Spomeniški urad samo inicijator, da pa razen v naredbi, ki prepoveduje izvoz spomenikov in starin iz države, nima niti ene zakonite opore. Ko bi imel za seboj zakon o varstvu spomenikov, kakršne imajo že vse moderne države, bi bilo mnogo boljše. Tako pa obsega sedanja spomeniška uprava v Jugoslaviji samo urada v Ljubljani za Slovenijo in v Splitu za Dalmacijo, ki sta bila podedovana od Avstrije, vse druge dežele naše države pa so v tem oziru popolnoma neoskrbljene. Izdelan je sicer že več let zakonski predlog o varstvu spomenikov in ureditvi nadzorstvene službe, toda še vedno moramo čakati na njegovo uzakonitev in polovičariti naprej. Ta zakon je tak, da bi za dolgo dobo lahko popolno zadovoljeval naše potrebe. Predvideva sicer velika okrožja, tako da bi cela Slovenija tvorila eno samo spomeniško oblast, dopušča pa možnost zasedbe uradov z zadostnim osebjem, kar je glavno, in uvaja, kakor se s prav dobrim uspehom izvaja v Avstriji, tudi tehnične konservatorje, brez katerih se spomeniška uprava ne more povzpeti nad teorijo. Zakon predvideva tudi vse potrebne mere za zadostno kontrolo nad premičnimi in nepremičnimi

spomeniki in proglašajo varstvo vseh premičnih in nepremičnih spomenikov zgodovinskega, kulturno-zgodovinskega, umetniškega in prirodoslovnega značaja in vseh objektov, ki imajo posebno znanstveno ali estetsko vrednost.

Ker je spomeniški zakon bistven predpogoj za res uspešno spomeniško varstvo in so ravno v novi državi nevarnosti mnogo večje kot so bile pred vojno ter je interes celokupne zgodovinske vede, da se spomeniki vseh vrst čim popolneje zaščitijo, prosim slavni zbor, da vzame v pretres, odobri in sporoči gospodu ministru prosvete sledečo resolucijo:

»Jugoslovanski zgodovinarji zbrani v Mariboru na proslavi petindvajsetletnice »Zgodovinskega društva«, ugotavljajo, po zaslišanju referata o stanju zaščite zgodovinskih in umetnostnih spomenikov, za narodno premoženje in znanost kvarno stanje, ki ga povzroča neuzakonjenost v vseh sodobnih kulturnih državah veljavnih načel spomeniškega varstva in prosijo gospoda ministra prosvete, da čimprej predloži Narodni skupščini Načrt zakona o muzejih in varstvu spomenikov, ki so ga izdelali strokovnjaki iz cele države na kongresu v Beogradu v januariju l. 1928 ter s tem prekine zmešnjavo, ki jo povzroča neuzakonjenost načel spomeniškega varstva.«

France Stelè.

Miklošičev prevod »Lipe« Jana Kochanovskega.

V »Slovenskem berilu za peti gimnazijalni razred« (izdal dr. Fr. Miklošič, 1853), je Miklošič priobčil na str. 22. svoj prevod pesmi poljskega pesnika Jana Kochanowskega:¹⁾ »Lipa«.

Prevod se glasi:

Prijatelj, sedi se pod mene, in oddahni si,
Ne bo te tukaj gorko peklo solnce, veruj mi,
Naj lih stoji nad nama; naj vse dreva senčico
Ljudem, živalim potnim, zevajočim kratijo;
Prijetno hladni vetri tukaj zmirom vejejo,
Slaviči tukaj in škerjanci vedno pojejo,
Marljive bčele s cvetja mojega dišečega
Med zbirajo za mizo ljubega mi soseda,
In s tihim svojim šumom delam dostikrat tako,
Da v mili moji senci potniki zadremlejo;
Res jabolk sladkih ne rodim, vendar me gospodar
Časti kot verta hesperidskega naj lepši dar.

¹⁾ »Po J. Kochanovskemu poslovenil Fr. Miklošič« — Omenja prevod prof. Nahitigal v »Ljublj. Zvonu« 1926, 566 in R. Kolarič v »Ljublj. Zvonu« 1928, str. 308.

Poljski pesnik Jan Kochanowski (1530—1584) je lipi posvetil dve izmed svojih »frašek« (knj. II, 6²) in III, 6,³) a sedenje pod lipo v njeni senci riše tudi v »Piesniach« II. 7.).

Prva izmed teh dveh frašek, ona, ki jo je Miklošič prevedel, se glasi:⁴)

Na lipe.

Gościu, siadź pod mym liściem, a odpocznij sobie,
Nie dojdzie cię tu słońce, przyrzekam ja tobie,
Choć się nawyżej wzbije, a proste promienie
Ściągną pod swoje drzewa rozstrzelane cienie.
Tu zawsze chłodne wiatry z pola zawiewają,
Tu słowicy, tu szpacy wdziecznie narzekają.
Z mego wonnego kwiatu pracowite pszczoły
Biora miód, który potem szlachci panskie stoły.
A ja swym cichym szeptem sprawić umiem snadnie,
Że człowiekowi łatwo słodki sen przypadnie.
Jabłek wprawdzie nie rodzę, lecz mię pan tak kładnie,
Jako szczep najpłodniejszy w Hesperyjskim sadzie.

Primerjajmo prevod z originalom!

Miklošič je izpremenil naslov (postavil je nominativ), in sicer ne na škodo stvari. — Mesto »sedi (se) pod mojim listjem« je Miklošič rekel: »sedi se pod mene«, z enega stališča bolj nego je v izvirniku. — Besede: »ne doide te tu solnce« (ne doseže te) je Miklošič zamenil z drugimi, ni videti zakaj. — Kochanowskega lipa obljublja, a Miklošičeva poziva prijatelja, naj ji verjame. — Poljski »nawyżej« je lahko: najvišje, zato je Miklošič mogel govoriti o solncu, stoječem »nad nama«. — Poljsko misel o »naravnost padajočih žarkih«, ki »bodo zvlekli pod svoja drevesa razstreljevane sence« (sence se bodo, umikajoč se pred streliami solnčnih žarkov, skoncentrirale pod drevesi, čisto blizu okoli njih) je Miklošič zamenil z drugačno mislijo; poljska slika je dosti baročna, Miklošičeva je bolj realistična. V 5. verzu je Miklošič izpustil »s polja«, zato pa vstavil »prijetno«. — Kochanowskemu »škorci milo tožijo (tarnajo)«, a Miklošiču »škrjanci vedno pojejo«; more biti se je Miklošiču zdelo, da škorci ne pojejo »milo« in da ne »tožijo«? Mesto škorcev je uvedel škrjance; ali pa so škrjanci kdaj v lipi? — Šlahčiču Kochanowskemu med »plemeniti (= kiti) gospodske mize«, a kmetskemu Miklošiču »mizo ljubega mu soseda«. — Kochanowskega lipa »zna napraviti z lahkoto, da človeku lahko sladek sen pripade«, a Miklošičeva »dela dostikrat tako«; morda se je Miklošiču zdelo, da se v poljski pesmi pojem »lahko« ponavlja (če tudi ne beseda), vsekakor ga je on izpustil ter vstavil nezna-

²) »Dzieła wszystkie«, II (1884), p. 364.

³) Ta »fraška« se začenja: »Uczony gościu, jeśli sprawą mego cienia — uchodzisz

⁴) Ortografijo Kochanowskega sem zamenil z današnjo poljsko ortografijo. gorącego letnich dni promienia . . . »

čilno besedo »dostikrat«; iz »človeka«, ki lahko zaspi v šumenju lipe, je Miklošič napravil popotnika (Kochanowski je sam počival pod lipo in o sebi je mislil, ne o kakšnem popotniku). — Kochanowski ceni lipo »kakor najrodovitnejšo mladiko (deblo) na Hesperidskem vrtu«, a Miklošič kot »najlepši dar« tega vrta (pač manj dobro, ker ne gre za sad drevesa).

Kochanowskega lipa ogovarja »gosta« svojega, Miklošičeva pa »prijatelja« (menda popotnika).

Morda bi mogli Miklošiča kot prevajalca pesmi, ozir. njegov prevod tako-le označiti: Prevodu manjka pesniške pile. Zabrisana je v njem osebna nota izvirnikova. Vidi se pa Miklošič tudi v tem prevodu kot realist, jasno misleč človek.

Da prevodu manjka zadnje »pile«, se vidi tudi iz tega, kako je uvaževana rima.

Pri Kochanowskem se rimata po dve vrstici zaporedoma (ženska rima, kakor je v poljščini naravno: »sobie — tobie« [—č]), Miklošič pa prav za prav rime nima (1. in 2. vrstica: »oddahni si — veruj mi« ? — 5. in 6. ? — v 3. in 4. nekakšna asonanca (»senčico — kratijo«) ?; ravno tako v 7. in 8. vrstici (»dišečega — soseda«) ? — v 9. in 10. moška rima (»tako — zadremlejo« ?, kakor v 11. in 12.: »gospodar — dar«). Mislim, da je Miklošič hotel rimo nekako urediti; s tem bi si lahko tolmačili, da je v zadnji vrstici vstavil besedo »dar«, ki se stvarno baš ne prilega.

Končno bi še opozoril na eno malenkost: pod naslovom »Lipa« stoji: »Po J. Kohanovskomu poslovenil . . .«, a v »Kazalu« je pravilno: »Po J. Kohanowskem«; to je izrecno zabeleženo na koncu »Berila« med »Popravki«, ki jih je za šolsko knjigo precej mnogo. Enako je pod naslovom odstavka (str. 20.) »Delo in lenoba«: »Po J. Šniadeckomu poslovenil . . .«, a v »Kazalu« in v »Popravkih« je: »Šniadeckem«. To dvoje ne more biti čisto slučaj.⁵⁾

Kaj je bil Miklošiču povod, da je prevedel baš to pesem Kochanowskega?⁶⁾ Ali je bil vzrok notranji ali pa samo vnanji »slučaj«?

Pri Kochanowskem je motiv lipe v tesni zvezi z načinom njegovega življenja one dobe. Ko se je Kochanowski naveličal dejanja in nehanja na kraljevskem dvoru v Krakovu, se je umaknil (1567?, 1569?) v idilsko

⁵⁾ Oboje se nahaja bolj v začetku »Berila«; pozneje imamo pravilno (na str. 50): »Po talijanskem«; — (str. 75) »Po Brodzinskem«; — (str. 116) »Po Karpinskem«.

⁶⁾ V istem Berilu je Miklošič priobčil še »Nekoliko poljskih pregovorov« (str. 6), ki jih je on tudi »zbral«. So pa v tem »Berilu« še tudi druge poljske stvari, namreč: »Trije prijatelji. Po Brodzinskem« (str. 75), »Mladi knez in slavič. Po Karpinskem« (str. 116); ali ni tudi to Miklošičevo? Sestavek »Delo in lenoba« (str. 20.) je »po J. Šniadeckomu poslovenil J. Navratil«. — Poljske prošlosti se tiče sestavek »Piast, iz kmeta kralj«, ki ga je »spisal J. Navratil« (str. 113.). — Spisi Jana Šnjadeckega so izšli v Vilnu 1818.

zatišje svojega skromnega dvorca v Črnem Lesu (Czarnolasu) — južno-vzhodno od Varšave — ter tam užival »selanko« (idilo) kresov, čebel, plesov in ljubezni, »procul negotiis«. Njegova črnoleška lipa ga je mileje gostila nego prej kraljevska dvorana.

Poljski literati-romantiki iz prve polovice 19. stoletja, torej Mikloščevi vrstniki, so cenili Kochanowskega. Posebe je njegova lipa ostala v duši Slowackemu. Želeč bivati, kakor je bival Kochanowski v Črnem Lesu, je Slovacki l. 1834. pisal: »Kako je ta Kochanowski bil miren in srečen v svoji kolibi z ženo, z otroki! Pod visokoraslo lipo Črnega Lesa je po obedu mogel nemoteno zaspavati in tej lipi je pisal tako lepe verze! Zares zavidam mu radi njegove bajte, lipe, žene, otrok in srečnih časov, v katerih je živel . . .⁷⁾ Iz enakega dušnega nastroja je istega leta pisal rodbini Januszewskih, ko se je odpravljala »na vas« (na kmete): »Kako Vam ne zavidati, da že z eno nogo stopata v vaška vrata; že Vam je videti golobnjak Vaše hiše, že je čutiti⁸⁾ (?) vonj lip Vašega drevoreda. Naj Vam sadonosniki rode, naj čebele med dajo — kakor govori Kochanowski⁹⁾ — skačite kakor gozdni favni, a če bo treba, Vam bom na flavti sviral preproste pesmi.¹⁰⁾ Želel si je s Shakespearejem in Dantejem, »tema dvema umrlima«, sesti pod kakšno lipo ali dob, pred svojo lastno bajto, v svoji domači zemlji . . . — bilo je to takrat, ko se je Prešernu tožilo po »Vrbi, srečni, dragi vasi domači.«¹¹⁾

Tako se je lipa — ne brez spominov na Kochanowskega — nastanila v duši Slowackega in njegovi poeziji.

Sploh je slovanska romantika ljubila lipo. Poljskemu romantiku A. Malčevskemu je v njegovi »Mariji« stari Mječnik »dumal« pod starimi lipami. Tudi našim jugoslovenskim pesnikom iz sredine prejšnjega stoletja je lipa rada zelenela in šumela »tam v dišečem gaju«. Prim. še nacionalno-politične »Lipe Slovanske« v letih 1848-49!

Ali je torej tudi Miklošiča, ko je v mladih letih pač čul pesem svojega rojaka Volkmera »Lipa ali slatka krčma«,¹²⁾ zganila srečna črno-

⁷⁾ Mieczysław Hartleb v »Pamiętniku Literackim« XXII—XXIII. 254, Lwów.

⁸⁾ »Juž slychać zapach lip Waszej alei«.

⁹⁾ V 12. pesmi »Sobótke«, idilске pesnitve, in sicer v kitici VI.

¹⁰⁾ V isti idilski pesnitvi, v kit. 11.

¹¹⁾ Tudi v svojem »Potovanju na vzhod«, v pesmi VIII., pošilja Slowacki pozdrave »od dišeče lipe klasičnega Jana« (t. j. Kochanowskega), a v pesmi VI. posvečuje več ko dve kitici tej lipi, in sicer govori o njej baš z izrazi, vzetimi iz fraške Kochanowskega, ki jo je prevedel Miklošič (Hartleben, op. cit. 255), češ, ljubil sem lipo, ki je nad slavnim Janom senco razstreljeno zbirala pod sebe in vsako leto obdarila z vrčem meda . . .

¹²⁾ »Pusti, lipa, da zapoje — tvoj prijatelj pesme svoje« — tako se začenja Volkmerova pesem. Opozarjam na »prijatnika«; Miklošič ima v svojem prevodu tudi »prijatelja« (mesto poljskega »gosta«).

leška slovanska idila, da je Kochanowskega »Lipo« prestavil v šolo? Ali pa je pri tem deloval v glavnem le slučaj, n. pr. slučaj, da je imel morda pri sebi dela Kochanowskega? Brž po smrti Kochanowskega je njegova dela izdal (1585) Januszewski, a potem je bilo prvo popolno izdanje njegovih pesmi ono, ki je izšlo l. 1803.¹³⁾ (zopet 1825) in ki je Kochanowskega med poljskimi romantiki zelo spopuliziralo. Ali ga je dobil v roke morda tudi Miklošič (morda po Ostrovskem)? Seveda mogla mu je služiti tudi kaka antologija¹⁴⁾.

Morebiti pa je Miklošič v roke dobil ono izdanje Kochanowskega, ki je izšlo v Lipsku l. 1835 v priredbi Jana Nep. Bobrowicza. V založbi knjigarne Breitkopf i Haertel je namreč l. 1834 v Lipsku začela izhajati »Biblioteka kieszonkowa klassyków polskich« (Žepna Biblijoteka poljskih klasikov), v majhnem formatu, namenjena pred vsem »lepemu spolu«. Izšlo je je 37 zvezkov. Prvi je izšel Ignacij Krasicki (zv. 1—10) l. 1834, drugi Naruszewicz (zv. 11—13), a tretji Kochanowski, in sicer 1835 v 3 zvezkih (zv. 14—16). Ta »Biblijoteka« je našim preporoditeljem vsekar prihajala v roke. Stanko Vraz je imel n. pr. Krasickega v tem izdanju, kakor kaže primerek zagrebške univerzitetne biblijoteke, in je čisto mogoče, da se je v Vrazovem - Miklošičevem krogu nahajal tudi Kochanowski v izdanju takrat nove in po mestu, kjer je izhajala, našim Gradčanom bolj pristopne »Žepne Biblijoteke«. Da so okoli l. 1835 imele tudi dunajske knjigarne slovanske in med njimi poljske knjige in da je Vrazov - Miklošičev Gradec o teh knjigah korespondiral z Dunajem, to že vemo (»Časopis« XXIII, 51). L. 1838 je Miklošič imel n. pr. ti-le poljski knjigi: 1. »Wyprawa Igora na Połowców« (Biowski, Lvov, 1833) in 2. Poezye Aleksandra Grozy, (Wilno, 1836¹⁵⁾).

Dr. Fr. Ilešič.

¹³⁾ Bohomolec je 1767 izdal Kochanowskega, ali to izdanje ni bilo popolno.

¹⁴⁾ Gl. o tem mojo razpravo: »Nekoe poljske knjige u univerzitetnoj biblijoteci u Zagrebu« v »Przewodniku Bibliograficznym«, serija II., tam VII, zv. 6, 1926 (Lvov), str. 250/251.

¹⁵⁾ L. 1834. je izšla (Lešno in Glogów) antologija poezije in proze »Nowe wypisy polskie itd.« za šolsko mladino, in sicer I. del. Autor ji je bil Jan Poplinski (r. 1796, † 1839). L. 1841. je izšel ta del že v 2. izdanju (Lešno in Gnježno). Ta prvi del antologije (izdanje 1841) se nahaja v zagrebški univerzitetni biblioteki; bil je last V. Babukića, kakor kaže njegov lastnoročni podpis iz l. 1850. V tem I. delu je Kochanowski sicer dobro zastopan (str. 319 sl., prim. tudi str. 40), ali pesmi »Na lipo« ni v njem. Drugi del antologije je izšel (Lešno in Gnježno) l. 1838.; tega dela ne poznam, ali po Estreicherju (»Bibliografia polska XIX. stólecia«, tom. III.) je ta del obsegal »zgodovino poljske proze z izvadki«, torej ne pesmi. — Neka krestomatija iz Kochanowskega za mladino (v 2 zvezkih) je izšla l. 1816.

Ivan Vrban Zadravski, prvi slovenski prevajalec Shakespeare-ja.

I.

L. 1864. je izšla v Mariboru sedaj že malo znana, 127 strani broječa knjižica z naslovom: *Lada. Almanah za leto 1864*. Vredil in izdal J. V. Zadravski.

Vsebina te knjige je precej pestra: Uvodna pesem, življenjepis ruske pesnice Elizabete Kulmanove, nekaj izvirnih in ena prevedena novelica, odlomek iz »*Romeo in Julija*«, vmes pesmi, ob koncu pa še spominek prezgodaj umrlemu uredniku Ivanu Urbanu-Zadravskemu. Torej prav čeden književni pojav za tedanjo dobo. Med sotrudniki je imenovati v prvi vrsti urednika Ivana Urbana (Urbana), ki je prispeval iz nemščine prevedeno novelico »*Ljubezen in domovina*«, izvorno novelo »*Angelj miru*« ter prevod Shakespeare-jeve žaloigre »*Romeo in Julija*« (II. 2.). Prejkone je tudi »*Životopis Elizabete Kulmanove*«, ki je brez podpisa, izšel izpod peresa urednikovega. Ostali sotrudniki so bili iz večine dijaki višjih razredov mariborske gimnazije. S polnim imenom sta podpisana le dva, in sicer Flegerič, ki pa je l. 1863. odšel v Varaždin, ter sedmošolec Krajnc, o katerem beleži uredništvo almanaha pod črto naslednje: »G. Krajnc bil je sedmošolec mariborske gimnazije, umrl je letošnjo pomlad za jetiko. V spomin njegov smo vzeli iz njegove zbirke ti dve pesmici (V mraku, Serenada).« Drugi sotrudniki so označeni le z začetnicami, n. pr. J. G., P(a)k in J. Z(adravski) ali pa s psevdonimi: S. Pohorski, Podgorjanski, Rogački in Ločki.

Pobuda za mariborski almanah je potekla bržkone iz Zagreba. Novice iz l. 1862. prinašajo na 27. str. med slovanskimi novicami to-le novost: »*Lada* — Gospod Krešič, izdavatelj priljubljenega nam časnika »*Naše gore list*« v Zagrebu na svetlo je dal k novemu letu malo ali prav priležno knjižico pod imenom *Lada*, to je slovanska Venera, tedaj kot malen dar za ženski spol. Kratke, večidel zanimavajoče povesti izmenjujejo se s pesmimi, semtertja prav mičnimi; proti koncu je večja pripoved in v poslednjem sestavku dano nekaj iz povestnice«.

Iz pravkar navedenega citata sledi, da je mariborska *Lada* — udi ime je isto — po vsebini precej slična zagrebški. Zagrebška *Lada* je bila mišljena kot »malen dar za ženski spol«. Prav istemu namenu naj bi služil tudi mariborski almanah, kar nam jasno izpričuje zadnja kitica uvodne pesmi, ki se glasi:

Vzemi toraj cvetke male,
boginja prekrasnih lic,
vnemaj zanje srca zale
naših milih lepotic!

Isto potrjujejo tudi Novice z dne 27. julija 1864. l., str. 242., ko javljajo, da je izšla Lada, »ki ima tudi v roke priti našim domoljubnim Slovenkam«.

II.

Urednik mariborske Lade, Ivan Vrbčan (v zrelostnem izpričevalu Urbčan), se je rodil v Vuhredu, v Dravski dolini, dne 4. aprila 1841. l. Oče Ivan mu je bil gostilničar istotam. Deček je bil zelo bistre glave, kar dokazujejo njegova odlična izpričevala. Posebno se je odlikoval v jezikih tako v klasičnih kakor tudi v slovenščini in nemščini. Maturiral je l. 1862. z vseskozi odličnim uspehom. Bil je primus, prvi med odličnjaki, da si ga je v zadnjem letu bolezen (jetika) že hudo stiskala. Nato se je posvetil filologiji, a že 17. aprila 1864. l. je moral v prezgodnji grob. Pokopali so ga v Vuhredu ob zelo lepi udeležbi. Čeprav ni bil več dijak mariborske gimnazije, so se pogreba udeležili odposlanci profesorskega zbora in učencev višjih razredov, kakor poroča letno izvestje mariborske gimnazije iz l. 1864., katero obenem tudi omenja izredno talentiranost bivšega učenca tega zavoda. Tudi Novice z dne 20. aprila istega leta javljajo njegovo smrt. V spominku pa, ki ga je napisal ob koncu almanaha P(a)jk, čitamo med drugim o Zadravskem te-le vrstice: »Bogate zmožnosti so mu bile dane. Razen jezikov, ki se v šolah rabijo in učijo, je govoril lepo laški in francoski in prestavljal umno Šekspirove igre. Enajst jezikov mu je bilo znanih. Prebiral je radostno časnike slovenske, poezije St. Vraza in srbske narodne pesmi so ga posebno navduševale. Njegova pisava, nemška kakor slovenska, je bila gladka, posebno krasno so donele njegove milonežne pesmice. Koliko smo ž njim gubili, naj dokazuje prva njegova slovenska novela, katero je še kot dijak spisal pod naslovom »Angelj miru«.

Pred »Spominkom« je v almanahu še priobčena elegija umrlemu uredniku, ki jo je zložil M. Flegerič, posnemajoč obliko Prešernove elegije »V spomin Andreja Smoleta«. V zadnji kitici podčrtava zlasti dejstvo, da je prevajal Shakespeare-ja in pisal lepo slovenščino:

»Ljubil si umno Šekspirjevo Vilo,
večih jezikov sladkost si poznal,
cenil najbolj si slovenščino milo,
mlado življenje si Slavi podal.«

III.

V Ladi se nahaja med ostalimi pesnitvami tudi prevod drugega dejanja (2. prizora) Shakespeare-jeve tragedije Romeo in Julija. Kolikor je dozdej znano, je to prvi poizkus te vrste. Slovenski jezik v tedanji dobi pač še ni bil dovolj razvit, da bi se kdo mogel uspešno lotiti prevaja-

nja nesmrtnih Shakespeare-jevih del. Zato se je tembolj čuditi, da se je spravil nad tega velikana dvaindvajsetletni mladenič, ki je jedva zapustil gimnazijske klopi. Ni nam znano, ali je Vrban-Zadravski prevedel samo odlomek, ki je natiskan v almanahu, ali pa je morda imel v rokopisu še kaj več. Po Flegeričevi žalostinki in pičlih življenjepisnih podatkih pa bi se dalo sklepati, da se je intenzivneje bavil s Shakespeare-jem. Koliko važnost so polagali takrat prav na ta prevod, sledi iz dejstva, da so za nekako vabo objavili ta odlomek še pred izidom almanaha tudi v dveh številkah Novic 1864 (str. 87. in 93.).

Zakaj se je odločil Zadravski baš za ta prizor? Bržčas zato, ker je pač idilični prizor v Kapuletovem vrtu najbolj ugajal »našim milim lepoticam«, katerim je bila Lada v prvi vrsti namenjena.

Zanimivo je, da so tudi drugi prevajalci Shakespeare-ja začeli z Romeom in Julijo. Tako je n. pr. Schlegel najprej prevedel za poskušnjo iz Romea in Julije nekatere prizore v II. dejanju in jih objavil v Schillerjevih »Horah«. Med Slovenci je prevajal to delo J. P a j k v Zori 1875 in sicer iz II. dejanja 2. prizor in iz III. dejanja 2. prizor. Nadalje je kot prvi poizkus svojih prevodov objavil K. G l a s e r v »Ljublj. Zvonu« 5. prizor iz III. dejanja te drame. Dva prevoda Romea in Julije pa hrani v rokopisu ljubljansko gledališče. Tudi Cankar se je takoj za Hamletom lotil te velike tragedije ljubezni.

Zadravski je po vsej verjetnosti prevajal iz angleškega originala. Za tedanjo dobo je ta prevod še dosti gladek in točen. Navesti hočem poleg izvirnika kratek primer iz Vrbanova, Pajkovega in Cankarjevega prevoda, da bo vidna razlika zlasti med prvim in poslednjim, ki sloni na nemškem prevodu.

Shakespeare:

Romeo:

She speaks: —

O, speak again, bright angel! for thou art
As glorious to this night, being o'er my head,
As a winged messenger of heaven
Unto the white — upturned wondering eyes
of mortals that fall back to gaze on him
When he bestrides the lazy-pacing clouds
And sails upon the bosom of the air.

Juliet:

O Romeo, Romeo! wherefore art thou Romeo?
Deny thy father, and refuse thy name;
Or, if thou wilt not, be but sworn my love,
And I'll no longer be a Capulet.

Vrban-Zadavski (1864):

Romeo:

Zdaj govori!

Govori dalje, sladki angelj moj,
 Ker veličastno mi to noč bleščiš,
 Kot krilat posel iz višin nebeških
 Vmrjočemu, ki kviško svoj pogled,
 Strmé nasproti mu povzdigne in
 Opazi, kot skoz lene zdaj oblake
 Odtod vesla po zračnem polokrožji.

Julija:

O Romeo, zakaj li Romeo?!
 Odreci rodu se, odvrzi ime;
 Če ne, prisezi večno mi ljubezen
 In dalje nisem Kapuletova.

Pajk (1875):

Romeo:

Govori!

Govori dalje, angeljček, bliščeč
 Tak' blaženo to noč sim dol' na mé,
 Kak' sel krilati dol' z nebes oboka
 Na strme, v vis obrnene oči
 Človeka, z glavo sklonjenega v zad,
 Da zre za njim, kak' po oblakih lenih
 Se spina skoz zrakovje bočno.

Julija:

O Romeo! zakaj pak Romeo?
 Zataji rod svoj, zavrzi to imé!
 Če nočeš ti, prisezi pa ljubav mi,
 In jaz ne bom več Kapuletova.

Cankar (1904):

Romeo:

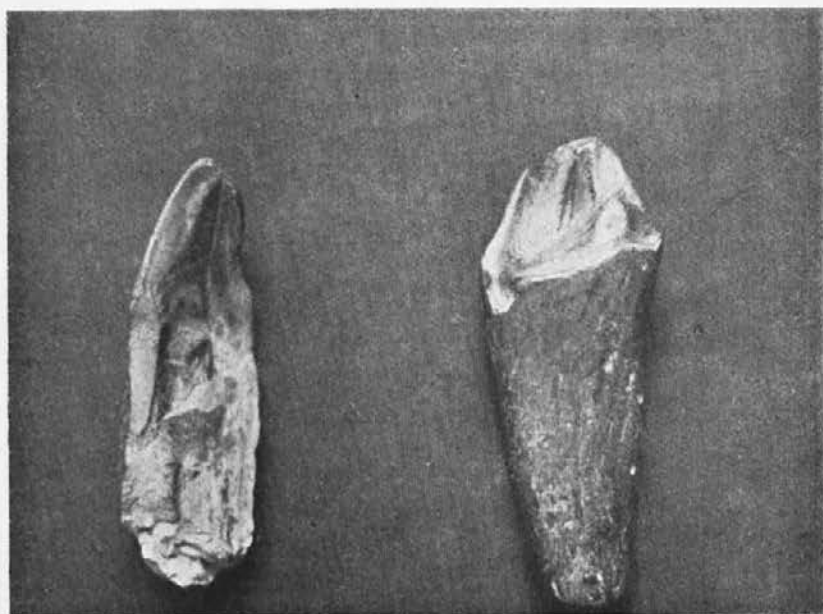
Poslušaj — ona govori! Še enkrat
 govori, angelj! Ti, ki svetiš se
 nad mano v noči, ko krilat poslanec
 nebeški, ki prikaže se očem
 začudenim sinu človeškega,
 strmečega v nebo, ko na oblakih,
 na zraka nedrijih kipečih plava
 nebeško čudo.

Julija:

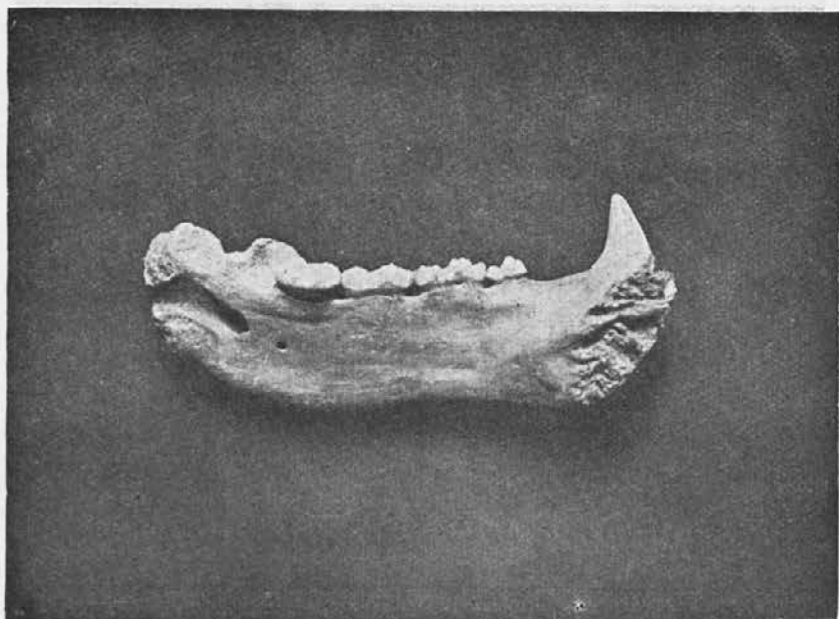
O Romeo, zakaj li Romeo?
 Roditelje zataji in imé!
 Če ne, pa reci, da si ljubček moj
 in jaz ne bom več Capuletova!

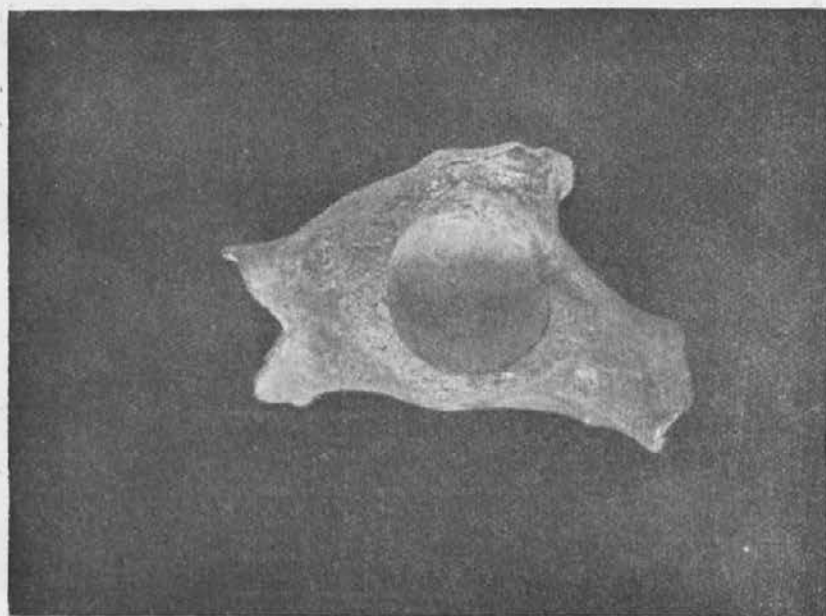
Sl. 1. Lobanja jamskega medveda. (Bazalna dolžina 46 cm; spodnja čeljust pripada drugi živali približno iste velikosti.)

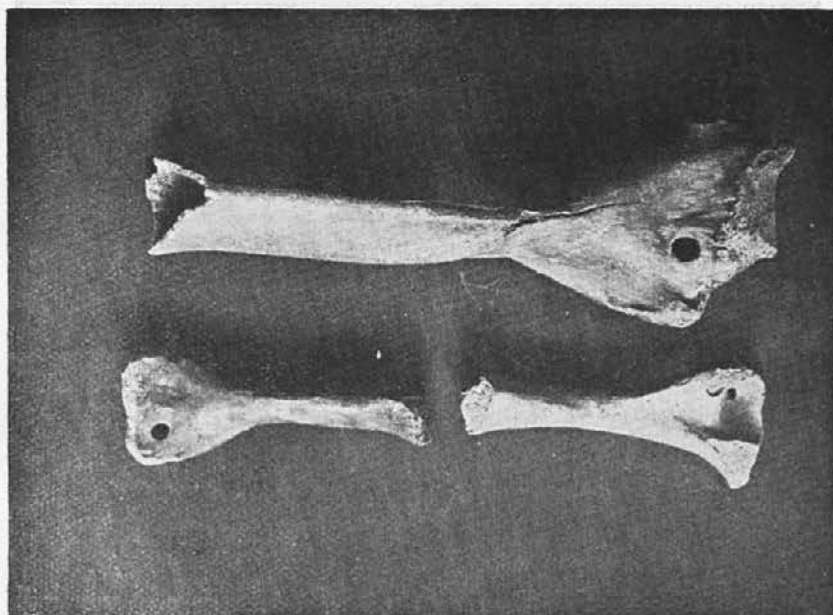
Sl. 2. Podočnjaka jamskega medveda. (Skoro nar. velikost.)

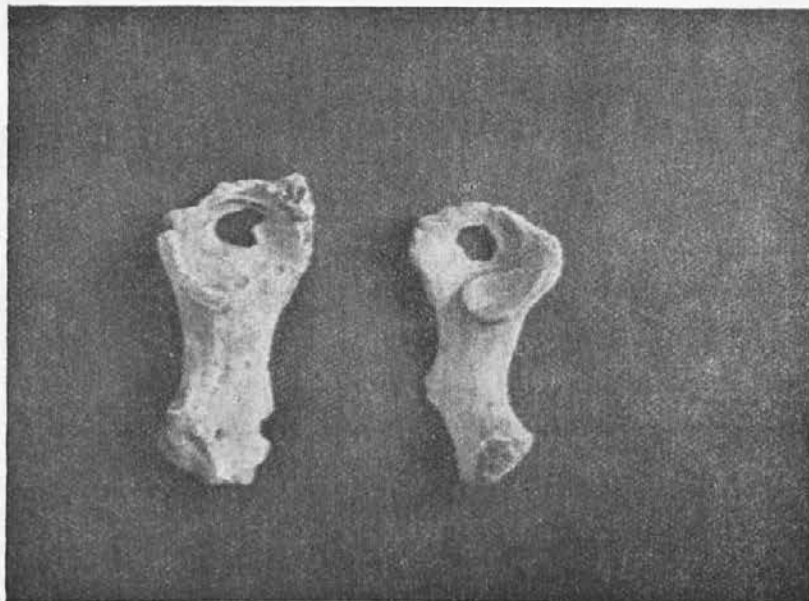
Sl. 3. Spodnja čeljust z umetno izvrtano luknjo poleg živčevega vhoda.

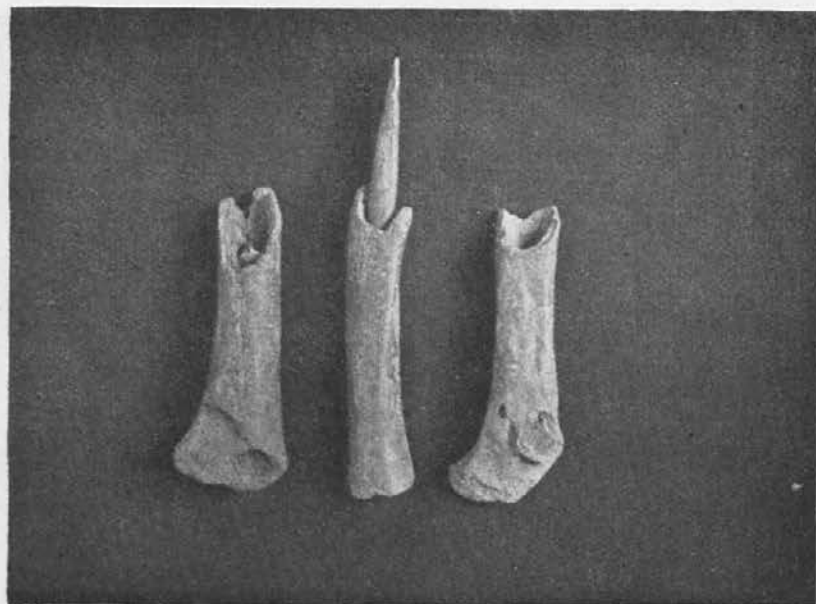
Sl. 4. Kolčna skledica, ki je služila za posodo. ($\frac{1}{3}$ nar. velikosti.)

Sl. 5. 3 nadlahtnice (humerus) z umetno izdolbenimi luknjami.
($\frac{1}{3}$ nar. velikosti.)

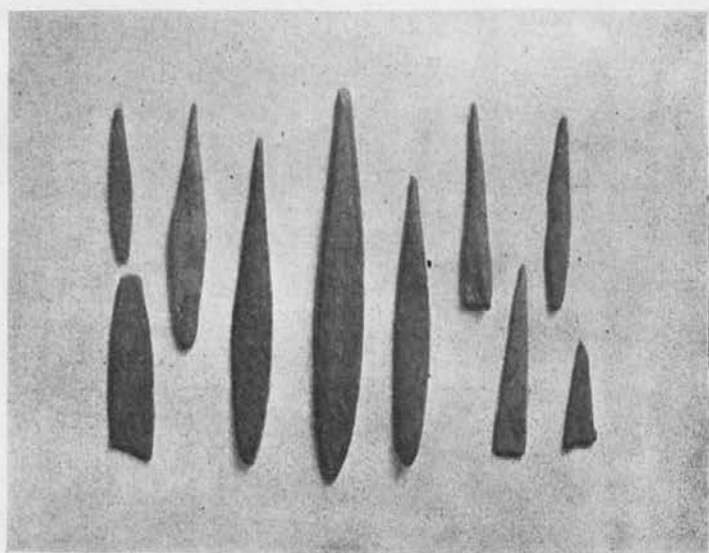

Sl. 6. 2 preluknjani kolčni skledici. ($\frac{1}{3}$ nar. velikosti.)

Sl. 7. 3 prečno prelomljene cevaste kosti, ki so služile najbrž kot ročaj.

V levi še trdno tiči odlomek, v srednji se nahaja najdeno šilo, ki naj ponazorjuje uporabo, desna kaže izvotleno sredino.

Sl. 8. 10 artefaktov iz kostenine. ($\frac{1}{3}$ nar. velikosti.)

Če primerjamo navedene odlomke z angleškim besedilom, oziroma med seboj, opazimo na prvi pogled, da je med vsemi najbolj okoren Pajkov prevod, dasi je izšel 11 let pozneje kot Vrbanov, najbolj gladko se seveda čita Cankarjev, a pomisliti je, da je med Vrbanom-Zadravskim in Cankarjem preteklo ravno štirideset let. Vsekako pa je treba priznati, da je ta prvi poizkus, presaditi velikega Britanca na slovenska tla, precej posrečen in je le obžalovati, da Zadravskemu ni bilo sodeljeno daljše življenje, ker bi bili temu prvemu poizkusu sledili gotovo še drugi, popolnejši.

* *

*

Ob koncu še nekaj. Ivan Vrban-Zadravski je izšel iz mariborske gimnazije. Na tem zavodu je študirala takrat cela vrsta znanih mož, ki so se vsi bavili s Shakespeare-jem, oziroma z angleško literaturo. Navažam le imena Janko Pajk, Dragotin Šauperl, dr. K. Glaser, Flegerič in Turner. Slednji je po maturi celo odšel v London, kjer je prebil štiri leta. Zdi se, da je moral biti nekdo v Mariboru, ki je vse te dijake učil angleščine ali jih vsaj navduševal zanj. Po zatrdilu edine žive priče iz takratnih časov, v Mariboru živečega notarja g. Firbasa, na gimnaziji sami ni bilo takega učitelja. Tudi letna poročila mariborske gimnazije o tem nič ne govore. Biti je moral tedaj nekdo izven šole. Več kaj o imenovanih prevajavcih pa v posebnem članku »Shakespeare v slovenščini«.

Janko Kotnik, Maribor.

Potočka zijalka, višinska postaja aurignaškega človeka.

(Začasno poročilo.)

Radi kratko odmerjenega časa do izida te številke in ker vse gradivo še dolgo ne bo popolnoma pregledano in raziskano, se hočem omejiti v sledečem začasnem poročilu le na najnujnejša dejstva, ki se tičijo gori omenjenega odkritja.

Potočka zijalka je že dolgo znana in v literaturi že večkrat omenjena jama. Nahaja se v višini približno 1700 m ob zaznamovanem potu iz Solčave preko Sv. Duha (1250 m) na goro Olševo, katere glavni vrh dosega 1930 m. Najdemo jo imenovano tudi v specialni karti tik ob nekdanji deželni koroški, a sedaj državni avstrijski meji. (Z 20, K XI). Olševa pripada vzhodnemu delu Karavank, njena gmota, v kateri se nahaja tudi zijalka, je iz dachsteinskega apnika, a leži na mnogo starejših plasteh. Južno jo obkrožajo karbonski in silurski skladi, katerim sledi v dolini werfenske plasti, severno pa je obdana od eruptivnih kamenin in kristalastih škrljavcev.

Smer zijalke je jug-sever. Vhod zaokrožen, do 15 metrov širok in 5 metrov visok. Dolžina jame približno 140—150 m, širina do 20 m in

višina 4 do 7 m. Vse te navedbe so zaenkrat seveda samo približne. Sprednji del je svetel in precej raven, v drugi tretjini se tla naglo in strmo za več metrov dvignejo in tvorijo nekak hrib v jami. Ob obeh straneh tega skalovitega in peščenega stožca je mogoč dostop k zadnjemu delu jame, ki je popolnoma temen, zopet malce nižji ter omejen od skalnatega oboda.

Natančna zgodovina odkritja v jami je za to poročilo preobsežna; zato le kratko: 1. avgusta t. l. sem bil prvič v jami. Blizu vhoda, a že v notranjosti, sem ugledal veliko v skalo uklesano skledo, v kateri se zbira s stropa kapljajoča voda. Skala je popolnoma počrnela, kar priča, da mora biti skleda že zelo stara; edino na dnu je morala biti v novejšem času nekoliko poglobljena. Ogledoval sem še nadalje po jami in našel bolj v sredini še drugo podobno skledo, ki je gotovo mnogo mlajša od prve. Tako sem torej moral sklepati, da so v davni preteklosti nekoč dalj časa prebivali v tej jami ljudje. Ob isti priliki sem ugotovil v jami diluvijalne plasti in izrazil mnenje, da se nahajajo v njih tudi ostanki tedanjega živalstva in morda celo sledovi človeka. Drugič sem preiskoval jamo 6. septembra t. l. v družbi s prof. Stantejem iz Celja in s pomočjo sredstev, ki mi jih je dal na razpolago celjski župan g. dr. A. Goričan. Ugotovila sva tedaj, da se nahajajo v zadnjem delu jame v ilovki ostanki jamskega medveda (*ursus spelaeus* R.). Istočasno pa sva tudi ugotovila, da ropa v tej jami tuj državljani. Rop se je vršil že dalj časa in v precejšnjem obsegu, kar seveda dejansko sliko položaja in presojo kvari in deloma popolnoma onemogočuje. Da se reši, kolikor se še rešiti da, sem stopil v stik z Muzejskim društvom v Celju. Izposloval sem si dopust in organiziral s sredstvi, ki sta jih stavila na razpolago Muzejsko društvo v Celju in oblastni odbor v Mariboru, majhno ekspedicijo, ki se je 16. septembra t. l. napotila iz Celja v Solčavo. Pridobil sem akademika Diehla Vladimirja in Ravbarja Rudolfa, ki sta se pri delu prav dobro izkazala. V Solčavi sem najel dva inteligentnejša domačina, cerkovnika Ikovica Matevža in njegovega sina organista Ikovica Silvestra. Pridružil se nam je g. kaplan Kolman Vinko iz Solčave, ki je več dni pri delu tudi sam sodeloval, sicer pa vsestransko pomagal z nasveti. Vsa družba se je nastanila pri Sv. Duhu (1250 m) pri kmetu Strelcu. Od Sv. Duha do zijalke je bilo treba napraviti vsak dan dobro uro hoda. Vreme je bilo ves čas izredno slabo in so nekaj dni grozili celo snežni plazovi. Izkopavanje je trajalo tri tedne ter se je s povratkom v Celje 6. oktobra zaključilo. Gradiva smo nakopali 9 velikih zabojev. Vse je last Muzejskega društva v Celju in se nahaja začasno v prirodopisnem oddelku celjske drž. realne gimnazije.

Kopali smo v zadnjem, t. j. višjem delu jame, kjer so nakopičene debele plasti jamske ilovice in se jama dejansko konča. Najprej smo se

lotili dela na mestu, kjer je bil rov že začel. Gornje plasti se niso nahajale več v prvotni legi, skoro pol metra v globini smo naleteli na ostanke sveč. Natančno presoditi tu lego plasti je bilo nemogoče, šele v globini nad $\frac{1}{2}$ m so izgledale plasti nedotaknjene. Sledilo je druga drugi 4—5 plasti s kostmi jamskega medveda; deloma so bile s sigo ločene med seboj, vse pa v rjavi jamski ilovici, ki vsebuje tudi mnogo večjih in manjših apnenčevih skal, padlih očividno s stropa. Na tem mestu smo našli poleg velikega števila drugih kosti tudi nekaj razmeroma prav dobro ohranjenih lobanj. Toda čim bolj smo kopali v globino, tem bolj je postajalo stanje kosti slabše. V globini preko 2 metrov so bile kosti že tako slabo ohranjene, da so se drobile pri izkopu. Prekopali smo kakih 20 m² in globlje nismo segli. Naleteli smo sicer tudi tu na kosti, ki jih je v pradednosti imel človek v svojih rokah, vendar je v tem oziru važnejše drugo mesto, ležeče le nekaj metrov od prvega. To mesto je bilo še nedotaknjeno in je bilo mogoče določiti razpored plasti:

apneno mleko (siga) ca. 2—7 cm,

rjava jamska ilovica ca. 40—80 cm,

črna kulturna plast do 10 cm,

rdeča jamska ilovica, ki ji nismo prišli do dna.

Apneno mleko in rjava ilovica sta bila prazna in brez kosti. Le ob steni jame, kjer je bilo nakopičenih mnogo velikih kamnov, smo našli med njimi par medvedjih lobanj (n. pr. sprednji del glave z zgornjo čeljustjo, v kateri tiče še vsi zobje; slika 1). V sledeči črni kulturni plasti je ležalo nebroj kosti, ena na drugi, brez reda, kot bi jih kdo namenoma razmetal. Le v dveh primerih smo naleteli po 5, ozir. 6 vretenc skupaj. Vse kosti v tej plasti kažejo znake človeške roke. Na njih se poznajo udarci in zareze, so deloma prečno, deloma (vendar v manjšem številu) podolžno prelomljene. Tu smo našli več nadlahtnic (sl. 5.) in nekaj kolčnih skledic (sl. 4. in 6.) z umetno izvrtanimi luknjami ali pa z udarci, ki izvirajo od podočnjaka medvedje spodnje čeljusti. Nadalje prelukujana vretenca, obdelane kolke in lopatice ter kot orodje rabljene podočnjake (sl. 2.). Zelo značilni in zanimivi sta dve spodnje čeljusti, od katerih ima ena tri, druga (sl. 3.) pa eno poleg živčevega vstopa umetno izvrtano luknjo. Popolnoma zanesljiv dokaz človeške navzočnosti pa je 26 šil (prim. sliko 7.), izdelanih iz kosti in izborno ohranjenih. Na njih spoznamo še z lahkoto način obdelave in vidimo ob robih vzporedne, v enakih presledkih si sledeče drobne zareze. Na nekaterih mestih smo naleteli tudi na delce lesnega oglja; s posebno opreznostjo smo pazili, da ne bi oglje s površja zašlo v kulturno plast. Oglje je smrekovo (*picea excelsa*) in dognano prazgodovinsko. Kake plasti pepela ni bilo mogoče zaslediti. Kresilnika ali njegovih sledov nismo našli, dasi smo pazili na

to. Pač pa sem zasledil v ilovici drobce rjavega premoga in nekega škrljavca, kar je bilo gotovo prineseno od drugod. Prinesel sem s seboj tudi nekaj kosov močno patiniranega apnenca, ki bi po svoji obliki morda prišli v poštev kot artefakti. Prav tako tudi nismo našli nobenih človeških kosti. V splošnem dela kulturna plast vtis smetišča prazgodovinskega lovca. Njej sledeča plast rdeče ilovice je bila zopet prazna in je nismo zasledovali do dna.

Od živalstva prevladuje jamski medved (brlogar, *Ursus spelaeus* R). Izkopana okostja pripadajo približno 50 posameznim živalim najrazličnejše starosti in obeh spolov. Našli smo nekaj precej popolnih in dobro ohranjenih zarodkov, mnogo poedincev s še mlečnimi zobmi, a tudi nekaj velikanov prav častitljive starosti, sodeč po popolnoma obrabljenih zobeh. Da razne bolezni medvedom niso prizanašale, nam pričajo sledovi na posameznih kosteh. Zanimiva je tudi variabilnost živali, ki se izraža zlasti v obliki čela in tvorbi spodnje čeljusti. Statistične podatke priobčim kasneje. Nad kulturno plastjo v rjavi ilovici smo našli tudi lobanjo svizca (*arctomys marmota*), ki ga dandanes v vzhodnih Alpah nikjer več ni, in okostje še drugega malega glodalca, kateri pa še ni določen.

Poskusno kopanje sem odredil še na tretjem mestu, toda v sredini jame, preden se tla dvignejo. Kopalo se je tu poldrugi meter globoko v samem grušču, pomešanem prav malo z jamsko ilovico. Naleteli smo tudi tu na nekaj dobro ohranjenih kosti jamskega medveda. A tudi na površju prav do vhoda v jamo sem sledil drobnejše kostne dele in posamezne zobe; vse to pa je popolnoma prepojeno z apnencem in v drugotni legi. Končno naj omenim, da smo dalj časa zaman poskušali priti po zasutem rovu v neko sosednjo jamo, o kateri so pravili stari domačini, da je v zvezi s Potočko.

Nobenega dvoma ni, da so omenjene najdbe paleolitične. Po vsej priliki pripadajo poznejšemu paleolitiku. Ako primerjamo artefakte (sl. 8.) z onimi, ki so jih našli v Badelhöhle pri Peggau-u, jim ne moremo odrekati izredne sličnosti.*) Po tem takem bi jih morali uvrstiti v aurignaško dobo. Z ozirom na to pa, da se Potočka zijalka nahaja tako visoko in na ozemlju nekdanje poledenitve, pomeni to neki novum za znanost in je najdba izredne važnosti. Razen tega nimamo na našem državnem ozemlju poleg Krapine ničesar iz starejše kamenene dobe.

Celje, 31. decembra 1928.

Srečko Brodar.

*) V. Hilber, *Urgeschichte Steiermarks*, Graz 1922., tab. I.

Znamenit keltski novc kneza Nonnosa.

Med mnogimi in dragocenimi novci, ki jih je v jeseni l. 1928. poklonil mariborskemu muzeju tukajšnji urar g. Franjo Bureš, je numizmatično najvažnejši in zgodovinsko najznamenitejši srebrni novc donavsko-keltskega kneza Nonnosa iz 1. stoletja po Kr.

Novc (tetrahma) je izvrstno ohranjen, posebn, ker se je posrečilo odstraniti debelo plast bakrene patine, ki je deloma zakrivala obe podobi na sprednji in zadnji strani, in napis. Novc tehta 17,2 g; njegov premer znaša 23 mm. Na sprednji strani se nahaja na desno obrnjena doprsna podoba solnčnega boga Apolonovega tipa z dolgimi in gostimi kodri, ki padajo bogu preko tilnika. Rob novca krasi številni veni obrnjeni polkrogi, v katerih se nahajajo pike. Na zadnji strani je upodobljen jezdec z ostrogo, ki hiti v divjem diru na desno. Levico dviga visoko navzgor. Kaj drži v roki, se ne da ugotoviti, ker se ta predmet (sulica?) ni dal več na novcu upodobiti. Pod jezdecem se nahaja na širokem polju jasno čitljiv napis NONNO(S). Podoba solnčnega boga spominja na rimske rodbinske (republikanske) denarije iz prvega stoletja pred Kristom. Podoba jezdec na zadnji strani pa je posneta po tetradrahmi macedonskega kralja Filipa II. (356—336 pr. Kr.). Slog in kov sta sicer barska, vendar se pozna vpliv rimskih novcev Avgustove dobe.

Kje in kako se je novc našel, se ne da več ugotoviti. G. Bureš ga je dobil od nekega neznanega Slovaka. Brezdvomno pa je domovina novca južna okolica današnje Bratislave ob Donavi. Ta novc spada namreč v takozvano Biatic-skupino ali — kakor jo označuje v delu »Keltische Numismatik der Rhein- und Donauländer« numizmatik Forrer — v skupino panonske lige. Na teh novcih so se nam ohranila imena nekaterih knezov raznih keltskih plemen, ki so prebivala ob Kristusovem rojstvu okoli Nežiderskega jezera (Bojici) ter ob panonsko-noriški meji (Azalijci in Araviski). Severna meja tega ozemlja, ki je ne moremo natančno označiti, je bila vsekakor Donava. Najbolj pogosto ime, ki ga čitamo na teh novcih, je ime kneza BIATEC, po katerem se vsled tega skupina tudi imenuje in ki je poleg srebrnih novcev koval tudi zlatnike. Ime kneza NONNOS je bolj redko. Še bolj redka so imena ostalih knezov, kakor n. pr. COBROVORAMVS, BVSU, BVSVMARVS, FABIARIX, AMIORIX in dr., ki so se nam ohranila le na nekaterih redkih in vsled tega zelo dragocenih eksemplarjih.

Zelo interesantna — tudi za našo ožjo domovino — je zgodovina novcev panonske lige ali zveze. Ko so si osvojili Rimljani okoli Kristusovega rojstva naše pokrajine do Drave, so začeli zmagovalci s kruto brezobzirnostjo pobirati moško mladino iz naših krajev za vojaško službo v pomožnih četah (auxiliarii) ter izterjevati med prebivalstvom davke. Kmalu so spoznali izčrpani Panonci, kako dragocena je bila nji-

hova nekdanja neodvisnost. Zato so se sporazumeli s sosednimi Kelti in drugimi narodi, ki so prebivali med Donavo in Jadranom, in ustanovili zvezo (panonska liga), katere geslo je bilo: Proč od Rima za vsako ceno! Kelti ob Donavi so se naravno bali rimske nadvlade, saj so lahko slutili, da hoče mogočni Rim doseči donavsko mejo, ki je bila najbolj varna. Zato so se sporazumeli še tudi s tedaj najmogočnejšim in najodličnejšim germanskim kraljem Marbodom, ki je ravno v tem času ustanovil v današnji Češki veliko markomansko državo ter začel kot izurjen in bojaželen vojskovodja na lastno pest napadati rimsko ozemlje. Ta zveza s podonavskimi Kelti in Panonci mu je bila posebno všeč, ker je vodila preko tega ozemlja čez Karnuntum prastara »jantrova cesta«, ki je bila najbližja pot v Italijo. Zdi se, da so bili pri tej zvezi udeleženi tudi Sarmati, ki so bivali med Donavo in Tiso, kakor tudi nekatera dacijska plemena. Rimski vojskovodja in poznejši cesar Tiberius se je nahajal takrat v Karnuntumu, od koder je nameraval s svojimi ilirskimi četami z mogočnim sunkom na mah zrušiti markomansko državo. Njegov legat Sentius Saturnius pa naj bi prodiral s svojimi četami preko Hercinskega gozda tako, da bi se oba združila v Marbodovi državi, od koder bi prodirala skupno dalje. Ko pa sta bili obe rimski armadi komaj par dni hoda oddaljeni od mesta, kjer bi se združili, je izbruhnil nenadoma za hrbtom Rimljanov že dolgo in skrbno pripravljeni upor. Tako je bil Tiberius prisiljen skleniti z Marbodom mir in odriniti s svojimi legijami nazaj, da uduši ta silno nevarni upor. Tako se je začela leta 6. po Kr. na ozemlju med Donavo in Jadranom velika vojna, ki je trajala tri leta in ki se imenuje običajno po glavnem ustaškem vodji Batonu Batonska vojna (*bellum Batonianum*). Ti boji so znani tudi širšim slojem po Aškerčevi pesnitvi »Ilirska tragedija«. Kako nevaren je bil ta upor za Rim, dokazuje najbolje dejstvo, da so primerjali Rimljani te boje s Hanibalovo vojno. Velleius Paterculus, ki se je udeležil bojev kot višji častnik v Tiberijevem štabu, nam poroča kot očitavec, da so se vršili ti boji deloma tudi v naših krajih, posebno okoli Ptuja in okoli Varaždina. Slednjič se je posrečilo žilavi vztrajnosti Tiberija, katerega je podpiral tudi Germanicus — sprva z 10, pozneje s 15 legijami — udušiti upor junaških, z divjim obupom se borečih plemen. Šele sedaj je postala Donava za Rim trdna in stanovitna meja. Te pomembne dogodke omenja tudi Augustus v svoji poslednji volji. (*Mon. Anc.* 5, 44).

V tej dobi — najbrž v letih 6 do 7 po Kr. — so nastali tudi novci panonske lige. Povod niso bile toliko gospodarske in prometne potrebe, temveč solidarnost upornikov. Ti novci naj bi bili nekak viden simbol skupnega nastopa vseh zaveznikov proti zemljelačnemu Rimu. Ti novci imajo torej predvsem svoj nacionalni in politični pomen. To izraža tudi simbolika novcev. Solnčni bog naj predstavlja germanski, dirjajoči jez-

dec pa keltski element. (Dr. Fried. Kenner v »Wiener Numismat. Zeitschrift«, Bd. 27, str. 76.). Objednem naj bi ta novce spominjal na slavno in veliko preteklost celega keltskega plemena. Knez Nonnos nam je v ostalem popolnoma neznan, ker se je ohranil njegov spomin edinole na novcih, ki nosijo njegovo ime.

Tako živi v teh novcih tudi spomin na preteklost naše zemlje.

Slednjič omenimo še nekatere znamenitnejše najdbe teh novcev, ki se omenjajo v numizmatični literaturi: L. 1776. se je našlo v Bratislavi 44 novcev panonske lige z imeni Biatec, Nonnos in Cobrevoramus. En novce je bil brez imena. L. 1855. so našli v Deutsch-Jarendorfu (Gradiščansko) 27 zlatnikov in 102 srebrnika, med njimi 43 z imenom Nonnos; l. 1880. pa v Simmeringu 26 velikih srebrnih novcev, med katerimi se je nahajalo 8 novcev kneza Nonnosa. Večino teh novcev hranijo dunajski muzeji. Razventega poseduje numizmatik Miller v. Eichholz en Nonnosov novce iz Siebenbrunna. Forrer pa ima 2 Nonnosa, enega iz Deutsch-Jarendorfa, drugega z retrogradnim napisom neznan od kod. Skupno število doslej znanih Nonnos-novcev je okoli 60—70. Iz tega izhaja, da ima novce tudi za naš muzej veliko numizmatično vrednost.

Egon Baumgartner in dr. V. Travner.

Slovstvo.

Karlošek Jože: Slovenska hiša. Ljubljana 1927—1928. 4°. 2 zv. — I.: str. 2+XIII. — II.: str. 15+IV+XXXVIII+I.

Hrvatski inženjerji in arhitekti so pred vojno izdajali bogato gradivo, ki bi naj omogočilo hrvatskemu stavbeniku praktično uporabljati domače motive. Enako stremjenje je rodilo l. 1927. in 1928. svoj sad tudi pri nas z izdajo dveh (najbrž) zaključnih delov »Slovenske hiše«, od katerih obravnava prvi stavbne motive, drugi pa stavbe in pohištvo.

Prvi del ima 13 listov arhitektonskih motivov in poldrugo stran uvoda. Iz tega nam jasno stopi pred oči dejstvo, da ni imel avtor pri celem delu etnografske ali znanstvene ambicije, ampak izrazito tehniško-informativno. Podal je našim tehnikom obilico motivov, katere lahko praktično uporabljajo. Vprašanje pa je, ali so ti motivi res narodni, to je, ali so oni idejno in praktično duševna last našega človeka, ali so ponarodeli in ali so mogoče obrtnega ali industrijskega izvora. Radi tega bi bil nujno na mestu znanstveno zasnovan daljši tekst. Naš stavbenik in arhitekt mora s sigurnostjo znati, ali ima opraviti z narodnimi ali ponarodelimi motivi, ali pa s takimi, katere je smotrno rodila obrt ali industrija. Avtor je n. pr. naslovil str. 11. in 12.: Umetna ključavničarska dela na Slovenskem. Vprašanje za nas bo, odkod izvirajo ta dela, pod čegavimi vplivi so se razvila. Saj so vendar v Sloveniji do nedavnih časov nadomeščali po deželi kovinaste ključavnice leseni zapahi. Kombinacija zapaha in ključavnice na naših kmetijskih poslopih iz prehoda osemnajstega v devetnajsto stoletje šele vodi h kovinasti ključavnici. Ta je izraz novega tovarniškega vpliva na našega kmeta in tako prav vse razen tečajev in kar je z njimi v zvezi; samo to je ustvarjal naš človek. Mreže v oknih so v najboljšem slučaju ponarodele, svoj izvor in raz-

vaj pa imajo v mestih. Križi izvirajo iz baročne, manj iz gotske cerkve. Iz cerkve izvirajo tudi razni zidarski motivi, v kolikor niso profanega mestnega izvora; iz mesta in iz cerkve izvirajo tudi mnogi tesarski motivi. Če dodamo cerkvi in mestu še grad, imamo takoj podan izvor naših stavbnih ali bolje arhitektonskih motivov.

S tem pa nikakor ne trdim — analogno nekaterim našim glasbenikom — da narodnega stavbarstva in narodne arhitektonike pri nas ni. Temeljni problem je tu v materialu, ostali so bolj ali manj vzporedni. Eliminiram hišo sredozemskega tipa, katere se tudi avtor ne dotakne. Našo slovensko hišo je gradil naš človek v alpskem tozemlju v toliko, v kolikor je lesena ali mešana; v srednjepodonavskem ozemlju pa, kolikor je nabita, in v njenih raznih variantah. Zidano hišo pa je na Slovenskem gradil strokovni obrtnik, ki je prinesel svoje znanje v našo vas iz prakse, iz mesta itd. V leseni hiši se je naš kmet izživiljal stavbarsko v konstruktivnih oblikah večjega obsega. Dekoracija se pojavlja v izrazitih minijaturah, ki se osredotočajo na gotove točke hiše, na gotove dele pohištva in na orodja; in to na tisto, s čimer ima ali največ ali najmanj opravka. Kompozicija stopa v ozadje. Pri nabiti hiši pa se umetnostno izživilja naš človek v plastiki preprostih stukatur, v zunanosti pa v enotnem barvnem dekoriranju hiše. Arhitektonike, dekoracije itd. zidane hiše pa ni reševal naš kmet, ampak pod strokovnimi in to redno tujimi vplivi stoječi obrtnik, ki pa v njej ni oblikoval lastnih, ampak mestne motive. Slovenski obrtnik se je ustavil pred ustvarjanjem samoniklih motivov na zidani hiši prav tako, kot ne ve danes moderni arhitekt z betonom v naši provinci ne kod ne kam. Delna izjema obstoji samo v ozemlju nabite hiše.

Narodnega motiva prav gotovo ne predstavlja sporadično se nahajajoča, pred par sto leti po mestni mreži povzeta mreža na oknu kmetijske hiše ali maskirana herma, četudi se je v pokrajini vzdržala in od tam izrinila na korist tovarniškim izdelkom mnoge stare primitivno preproste motive. Narodni motivi so oni, ki sami, kot tudi v kompoziciji ustvarjajo harmonično in sestavno enoto s pokrajino in ljudskim značajem. Pokrajina in ljudski značaj pa se po kulturnih vidikih razvijata; tako se razvijajo tudi v narodu porojeni ali po narodu prevzeti motivi in vsled tega je kljub vsej narodni kmetijski konservativnosti ugotovitev razvoja nujno potrebna stvar in šele na podlagi razvoja bi se lahko ugotovil pojem narodnega motiva. Ravno radi kulturnega razvoja tako pokrajine, kot ljudskega značaja ni predstavljalo narodnega motiva pred sto leti ono, kar ga predstavlja danes; tu pa nastopi vprašanje, ali sploh še lahko danes govorimo o narodnih motivih. Kajti ali imamo še sploh naš stavbarski narodni okus in ali ga ni pregnala obenem s patrijarhalnostjo iz naše vasi moda z moderno reklamo? Brez odgovora na vprašanje glede našega narodnega okusa pa ne moremo rešiti vprašanja obstoja in lastnosti naših narodnih motivov in obratno. Efektivizem pa, katerega opažamo zlasti na lesenih poslopih, je znak splošnega preprostejšega okusa. Stavbarska narodna umetnost se zato zelo težko primerja z narodno pesmijo. Narodni pesnik je ugodil svoji duševni potrebi in svojemu čustvu, ko je izrekel in zapel pesem. Narodni umetnik pa je najprej ugodil praktični potrebi in je postavil hišo ter jo pod vplivom kulturnega stanja uredil in okrasil. Gospodarsko stanje in kulturni razvoj pa sta usmerjala umetnostni razvoj hiše, orodja, pohištva itd. Gospodarske potrebe hmeljarstva so povzročile v Savinjski dolini nastoj velikih, masivnih gospodarskih poslopih in kozolcev; vsa dekoracija poslopja je odvisna od gospodarskega stanja našega kmeta. Tako ni dekoracija izraz umetnostnih čutov našega človeka, ampak predvsem posledica njegovega gospodarskega stanja. Izjemo dela v tem oziru ozemlje nabitih hiš, kjer pa ravno novodobni obrtniki zidarji v zidanih hišah, n. pr. na Murskem polju, uničujejo stare preproste barvane in plastične

motive; isti obrtniki povzročajo tudi na Bizeljskem nazadovanje barvnih pestrosti v zunanosti hiše.

Ker je zanimanje za ljudsko umetnost vedno intenzivnejše, bi želeli, da bi se takšna in podobna vprašanja, ker je njih rešitev brez podrobnega analitičnega raziskavanja nemogoča, v uvodu k ekstenzivnemu splošnemu delu, kot je Karlovškova Slovenska hiša, vsaj malo pretehtala.

Drugi del obravnava stavbe in pohištvo in obsega 15 strani uvoda in 26 listov slik. Vprašanje, ali so motivi narodni ali narejeni po obrtnih vzorcih, je posebno odprto pri umetnem mizarstvu. Naše starejše pohištvo je deloma tesarskega izvora; stari mizarji pa so, predno so se definitivno ustalili, delali dolga pomočniška potovanja, na podlagi katerih bi lahko z isto pravico trdili, da so ti stari obrtniki prinesli motive domov iz tujine, kot da so ti motivi narodni. To pa še posebno, ker se ti mizarski motivi, kot tudi oni, ki predstavljajo na slikah notranost hiše, niso nikjer globlje vsidrali. Kar se tiče sloga, lahko prenesemo te mizarske motive, pravtako kot večino poljskih znamenj in kapelic ali pa sobi št. 37 in 38 v mnoge druge alpske zemlje. Veliko vrednost pa predstavljajo slike hiš, katere spremlja v uvodu kot tekst kratek splošen očrt. Radi tehnične usmeritve dela, ki vsebuje mnogo truda in energije, a premalo globine in zmisla za vsebino problema se pa pokaže tudi tu pomanjkljivost teksta. Nedavno je izdal docent Melik v »Slovenački« slike tipične gorenjske hiše. Karlovšek jo podaja drugače, kar bi nujno moral v tekstu opravičiti in utrditi. Podobno je tudi z umetno konstruiranimi narodnimi stavbami. Ponosna hiša v Domžalah (št. 10) ali pa efektivistično in sentimentalno globoka leva (lesena) stran kmetске hiše št. 11. ne najdejo v nobeni moderni narodni stavbi svojih elementov. Načrti št. 5, 8, 9, 12, 14, 17, 18, 19, 27 hočejo z lesenimi hodniki in lesenimi ložami izsiliti človeku priznanje narodnega izvora. Pripominjam, da je renesansa splošno uporabljala rustiko, a vendar ni bila in tudi ni hotela predstavljati narodnega sloga. Dva elementa še ne ustvarita narodnega sloga, če je material, konstrukcija, kompozicija, dekoracija itd. drugačna. In končno nas pa spravi Valvasor zlasti po zadnji tretjini tretjega zvezka v dvom, ali je hodnik ab origine naš. Ali ni naš večji kmet povzel po naših samostanih in gradovih, in naš meščan po tujem mestu, od koder se je priselil k nam? In ali je hodnik res tako splošen, ali ni to samo značilnost večjih kmetij? Razlika pa med tem slogom, kakor je zasnovan v zgoraj imenovanih številkah, in med dozdevnim narodnim ali recimo restavracijskim slogom je kot med vasjo in provincijalnim mestom, oziroma med povprečno hišo v vasi in v provincijalnem mestu. Popolnoma drugo sliko pa predstavljajo št. 4, 7, 16; tudi »Kmečke stavbe na Dolenjskem« so dobre, slabša pa je št. 28. Prve slike naravnost kličejo po vaškem ambijentu in spadajo v našo prirodno kmetško pokrajino, v kateri bi bile še precej blizu trpljenju hiše v Beli Krajini, ekspresionizmu hiše v ljubljanski okolici, zunanji romantiki hiše št. 13 in konservativnosti št. 6. Slike so dobre, škoda samo, da sta Primorje in Korošica ter naše Podravje zapostavljeni in da sili Gorenjska preveč v ospredje.

Sicer je samo na sebi opravičeno, da tvori gorenjska hiša temelj gradiva na katerega se avtor opira s popolno sigurnostjo. V tako splošnem delu, kot je naše, bi gorenjsko gradivo moralo služiti za osvetljavo gradiva iz drugih slovenskih pokrajin. Radi gorenjski hiši analognega, vzporednega prikaza primorske hiše bi bil na mestu jasnejši prikaz diferenciacij hiše sredozemskega ali mediteranskega tipa, posebno še, ker so za to pripravili mnogo materiala Trinko, Rutar in Tuma. Naše jugoslovansko Podravje pa je važno radi nabite, ali da rabim Cvijičev izraz, nabojne hiše in njenih diferenciacij. Tako se v Sloveniji in s tem v slovenski hiši stikajo kamenita sredozemska, pretežno lesena alpska in prvotno nabita srednjepodonavska

hiša. Iz teh razlogov bi si še posebno želeli tako Primorja kot Prlekije poleg tipične zastopnice alpske hiše Gorenjske.

Kakor moramo v materialu ločiti dobre in originalne slike od večine idealizirano izumetničenih, tako moramo tudi v tekstu ločiti opis posameznih tipov hiš od postanka in razvoja hiše. Zanima nas tudi metoda, po kateri je avtor delal, zlasti pa viri, odkoder je črpal tako motive kot hiše z navedbo lokalizacije. Na izredni nepopolnosti literature temelji žal skrajno slabo, nestrokovno prvo in drugo poglavje, ki govorita o postanku in razvoju hiše, v katerih človek pogreša marsikje temeljnega šolskega znanja.

Kot poročevalec se omejim samo na nekatere ugotovitve. Stavbarstvo in arhitektura sta dva pojma. Vprašanje naše narodne umetnosti se ni rodilo šele po svetovni vojni, ampak zanimanje za to je rodilo že davno romantika z M. Majarjem. M. Murko je pred svetovno vojno izdal izčrpno delo o razvoju kmetske hiše pri Jugoslovanih, o katerem sta med Slovenci poročala v samostojnih razpravah F. Kotnik in J. Wester. Murko navaja v svojem delu tudi vso literaturo, ki je pa sicer zabeležena tudi v Dachlerjevih delih, za najstarejšo dobo pa v Jirečkovih. Doba renesanse je doba okoli 1500. Smoter etnografskega in tehniškega proučavanja je podan naivno, ker Karlovšek ravno ne pozna etnografske literature. Baš etnografija je bila, ki je tudi pri nas, da omenim samo Cvijića in »Naselja«, proučavala našo hišo z ozirom na »vremenske, krajeve in življenske razmere«. In neglede na nejasne pojme o prazgodovinskih dobah moram poudariti, da je racionalistična zgodovinska teorija v lovsko-živinorejsko-poljedelskem socialnem razvoju človeka na podlagi Hahnovih epohalnih življenjskih del opuščena, ker je geografsko proučavanje arheoloških in etnografskih ugotovitev pokazalo drugačne konkretne rezultate. Istotako je arheologija po Schmidu pokazala precej drugačen razvoj hiše, kot nam ga prikazuje Karlovšek po analogiji današnjih socialnih prilik. Vprašanje gospodarskega poslopja je reševal Rhamm, poleg njega pa tudi Dachler, ki je postavil danes prevladujoče naziranje, da se je ono razvilo šele v toku zgodovinskega razvoja. Še danes imamo v naši državi pokrajino, kjer prezimi živina na prostem ob kopah slame in krme. Gradišča predstavljajo selišča upravnih in vojaških slojev v bronasti in železni dobi ter odgovarjajo socialno tipu današnjih mest in ne vasi. Antropologija je ugotovila v naših krajih za čas do vključene bronzaste dobe alpsko raso, ki predstavlja prvotnega prebivalca naših krajev, katerega šele s hallstattsko dobo nadomesti Ilir. Pradomovina Slovanov ni vzhodna in južna Rusija, temveč zahodna. V novi domovini niso Slovenci prevzeli hiše od Frankov, temveč »vremenu, krajevnim in življenjskim razmeram« geografsko odgovarjajoče lesene (alpske), ilovnate (srednjepodonavske) in kamenite (sredozemske) prejšnjih prebivalcev. Takozvana frankovska hiša se je razširila po alpskem svetu s srednjeveško frankovsko kolonizacijo, kar sta ugotovila Frischauf in Dachler. Da so stanovali Slovenci po višinah, Obri po nižinah, to po Kronesovih, Levčevih in Hauptmanovih raziskavanjih ne drži. Vas (Haufendorf) je izraz načina zgodovinskega nastojanja vasi in morfologije terena, na katerem stoji. Pri taborih je vprašanje, ali so oni sploh kaj vplivali na razvoj slovenske vasi, oziroma slovenske hiše. Po dose-danem znanju tega vpliva ni, vsled česar niso tabori omenbe vredni. Odrešitev Slovencev izpod obrske oblasti prekine z dotedanjimi rimskimi, italjskimi vplivi, katere nadomestijo zahodni frankovski, pozneje nemški. Kakor je škoda, da ni Karlovšek uporabljal že omenjenih virov za razvoj hiše na Slovenskem, tako je škoda, da ni uporabil študij Bancalarija, Schukowitza, Mella, Krauza, Hacqueta, Haberlandta in da si ni vzel za podlago pri razdelitvi tipov slovenskih hiš Dachlerja, čigar rezultate naj bi kritično ponovno obdelal, specijelno za dimnico pa Geramba. Z izčrpno uporabo lite-

rature bi se nivo sistematičnega dela v uvodu zelo dvignil in knjiga bi postala osnovni vir za vsakega, kdor bi se bavil s slovensko hišo. Nazorno risani tipi so splošni, znak, da pri študiju naše hiše ne postopamo analitično, kakor je to začel Lokar. Pročitati hočemo našo hišo naenkrat, in sicer celotno, namesto da zbiramo material iz posameznih delov naše domovine in s tem omogočimo v nadaljnji bodočnosti s sukcesivno nabranim materialom znanstvenim in praktičnim potrebam zadovoljujoče delo. Ker Karlovšek ni imel dovolj predel in ker ni uporabil že obstoječe literature, ni mogel podati o slovenski hiši več kot splošne in nepopolne slike.

V najboljšem delu teksta, v splošnem opisu hiše, je najboljša gorenjska hiša. Tip balkanske hiše spada v naše bratsko ozemlje in ker je prilično raziskan, bi lahko podal avtor tudi specijalne oblike balkanske hiše, katero primerja z dolensko. Slike ne potrjujejo navedb v tekstu, da je dolenska hiša enonadstropna; zelo dvomljiva je njena enonadstropnost v ravninah. Tudi ne obstoja enotna dolenska hiša; kakor Dachler pride Karlovšek končno sam do trodelitve dolenske, kočevske in belokranjske hiše. V mariborskem ozemlju, ali bolje rečeno, v našem Podravju je kovačnica kot na Tolminskem, Koroškem in tudi na Gorenjskem značilna le za visoke samotne kmetije, oziroma za mesta, kjer so se obdržale kot ostanek domače železne obrti, n. pr. v Dravski dolini. Prekmurska hiša je samosvoj izraz istega tipa, kot ga predstavljajo Prlekija in Dravsko polje, namreč nabite hiše. Dimnica na Kobanskem in na Pohorju bi radi svoje originalnosti zaslužila samostojno poglavje. Razlika med kraško hišo in dimnico je, potem ko so jo drugi, kot Murko, Geramb nazorneje ugotovili, preozka. Potrebne pa bi bile tudi tu diferenciacije, kot hiša v Reziji, na Tolminskem, v Brdih in na Krasu, ter v prehodni Čičariji.

Knjiga je zanimiva, ker nam kaže prehitro postavljene in rešene probleme, s katerimi se je predstavila javnosti ona struja v naši gradbeni tehniki, ki hoče po domačih motivih ustvariti restavratorski slog nasproti importu geometrične betonske arhitektonike in vzporednega stavbarstva. Kot pozitiven poizkus, ustvariti nekaj lastnega, jo moramo pozdraviti; kot prenapet korak, katerega bo treba v bodočnosti še osigurati, pa zahteva od onih, ki so ga storili, da delajo na tem polju smoteno še naprej ter da se v slovensko hišo analitično poglobijo.

Franjo Baš.

Morocutti Camillo: Großdeutschland—Großsüdslawien. Wien 1928. — 103 str.

Nobena manjšinska literatura ne sme nositi pečata lastnega vprašanja, kajti kot taka bo večini onih, katerim je namenjena, neprebavljiva. Manjšinska vprašanja se morajo vtelesiti višjim političnim koncepcijam, idejam človečanstva in planetarnih kultur. Manjšinski problemi se še niso nikdar rešili radi manjšin, ampak vedno radi višjih kulturnih in političnih stremeljenj, katerim so bila manjšinska vprašanja ravno vključena. Po filhelenizmu je bila z Alzacijo in Loreno v borbi za premoč Zahodne Evrope nad nemškim militarizmom, v borbi, ki je bila bojovana kot borba pravice nad silo, misel samoodločbe in svobode narodov združena s pojmi pravice in kulture, za katere se je na zunaj bila ravno Zahodna Evropa. Pod vplivom ruske revolucije je bila večina srednjeevropskih narodov politično osvobodjena; manjšinska vprašanja pa so še ostala in to deloma kot izraz kapitalističnega imperijalizma, deloma pa kot ostanek fevdalizma in socialne nadvlade prejšnjih časov. Seveda danes ta vprašanja daleko ne dosežajo težkoč in ostrin predvojnih narodnostnih problemov.

Morocutti je v svoji knjigi spojil vprašanje manjšine Nemcev v Sloveniji, ki jo je zapustil pri nas fevdalizem in pomanjkljivost socialne osvoboditve, z vprašanjem bodočnosti Evrope. Po njegovem naziranju bo Srednjo Evropo in s tem Evropo sploh rešila iz vseh mogočih kriz Nemčija, združena z Avstrijo; to pa vsled nemškega zmis-

la za delo, red in pravo. Politično pa bo vsled svojega geopolitičnega položaja poleg Velike Nemčije z Bolgarijo uedinjena Jugoslavija podlaga bodoči Evropi. Da pa se omogoči nemško-jugoslovansko zblizanje, morajo dobiti Nemci v Sloveniji kulturno avtonomijo. S kulturno avtonomijo Macedonije je omogočeno jugoslovansko-bolgarsko zblizanje in Velika Jugoslavija sploh. Kulturna naloga Slovencev je, posredovati med zapadno in vzhodno kulturo. To svojo misijo pa lahko vršijo samo v prijateljsstvu z Nemci, v nasprotnem slučaju pa postanejo — in to že postajajo — Balkanci. Z Veliko Nemčijo in Veliko Jugoslavijo prenehajo vsa nasprotstva med Nemci in posameznimi južnimi Slovani in vsi skupaj začno delovati za procvit in razvoj evropske kulture.

Ta miselnost je edina pozitivna stran knjige, to je plašč, v katerega je Morocutti na popolnoma neznanstven način, potvarjajoč dejstva, navajajoč netočne in napačne podatke, zavil ves svoj gnev in preziranje do Slovencev in Jugoslovancev sploh. Edina vsebina knjige, proti kateri stopi politična koncepcija popolnoma v ozadje, je v tem, kako prikazati Slovence kot nekulturne in hujše raznarodovalce kot fašiste in slovenske Nemce kot večje narodne in kulturne trpine od Tirolcev v Italiji.

Podrobno se z delom radi znanstvenega značaja ČZN in diletantske Morocuttijeve metode ne bomo bavili. Poudarim samo, da vsled načina predstavljanja koncepcija »Großdeutschland—Großsüdslowien« ne pomeni ničesar novega, ampak prvi povojni korak stare nemške Berlin—Bagdad-politike v novi izdaji. Kot kulturni narod zahtevamo Slovenci neodvisnost, nudimo prijateljstvo vsem svojim sosedom in kot prvim Nemcem. Pri tem pa absolutno vztrajamo na lastni kulturni individualnosti in za vedno odklanjamo vsako germanizacijsko akcijo med Slovenci, kot jo s svojo avtonomijo Morocutti uveljavlja med slovenskimi Korošci in pripravlja med Slovenci v Jugoslaviji. Kot manjšinski politik mora Morocutti najprej izjaviti, kaj nam on priznava, in to narodnostno in politično. Kajti kot kulturna individualnost imamo pravico, da se nas prizna kot narod in — to terjamo že od l. 1848. — to z vsemi posledicami. Razen v St. Germainu še dosedaj tega ni priznal niti eden nemških meščanskih politikov; igrajo torej isto vlogo kot italijanski. Ravno z ozirom na to pa ne moremo iti preko že obrabljene in ovržene Morocuttijeve trditve, da je govor o tlačenju Slovencev po Nemcih samo »Ausdruck eines wirren seelischen Entlastungsbedürfnisses derjenigen, die so sinnlos und kulturlos dem Deutschtum der Untersteiermark Gewalt und Unrecht antun, als Undank . . . für die Entwicklungsförderung«, ne da bi je ponovno z novimi dokazi ovrgli.

»Enakopravnost« in »pravice« Slovencev, katere so uživali na lastnih tleh, nam kažejo v najlepši luči poleg borbe za C. M. šolo v Studencih, katero je očrtal dr. P. Strmšek v lanskem ČZN (p. 71 ss.) nekateri sklepi mariborskega občinskega sveta. L. 1897. je mariborski magistrat vrnil državni tiskarni na Dunaju slovenski izvod državnega zakonika, kljub temu da je bilo takrat v Mariboru 2653 Slovencev. (Akt Z 1233,35 z dne 12. aprila 1897). Na sejah 14. decembra 1904 in 2. maja 1905 je sklenil občinski svet, da so dovoljeni v mestu samo nemški napisi, ter je kmalu nato dal s silo odstraniti dvojezični napis Tiskarne sv. Cirila. 9. decembra 1908 je bilo prepovedano izobešanje slovenskih zastav, ker je to »eine unerhörte Herausforderung der Bewohner« (Z 296, praes. 14. decembra 1908). Strokovna organizacija »Slovensko trgovsko društvo« je prosilo za svoj ples za vojaško godbo, proti čemur pa zopet iz nacionalnih razlogov takoj nastopi mestni svet 4. decembra 1908. Dne 17. junija 1909 trga mariborska policija z voza nabornikov in nabornikom slovenske zastave in trakove pri gostilni Rapoc (Trst) na Tržaški cesti. In še preden so l. 1909. slovenske občine Limbuš, Bi-

strica in Ruše zahtevale dvojezične napise na železniških postajah v svojih občinah, že se je oglasil pri Južni železnici mestni svet in nastopil proti temu, češ, »diese Bestrebungen entspringen absolut keinem wirklichen Bedürfnisse und sind nur dazu angetan, den nationalen Hader . . . in immer weitere Kreise zu tragen, und zwischen der Stadtgemeinde Marburg und ihrer nächsten Umgebung eine künstliche Scheidewand aufzurichten«, vsled česar naj ostane vse pri starem. (Z 291 praes. 5. novembra 1909). In ko je kmetska občina Partinje l. 1906. odklonila nemške dopise, je ves državni aparat skočil na noge, da prisili na osnovi čl. 19. kmetsko občino, da se ukloni volji izobraženega Maribora (Z 38.540 od 9. decembra 1906). Razmerje med narodnostnim in socialnim čutom, ki je imel vedno obrnjeno ost proti podeželskemu študentu, pa nam kaže izredno lepo št. 43 z dne 12. avgusta 1902. Iz tega akta tudi razvidimo, kako so uporabljali zlasti ptujski gospodje mestni denar. Ko je bil takratni odgovorni urednik »Slovenskega Gospodarja« dr. A. Korošec obsojen in je plačal globo 1000 K, je bila po zakonu ta vsota namenjena mestnim ubožcem. Ali Ornig je takoj pisмено posredoval pri svojem mariborskem kolegu, da se ta vsota nakaže v katerikoli obliki »Štajercu«. V posebnem, s 13. avgustom 1902 datiranim pismu razlaga Ornig Mariborčanom pomen in denarne težkoče »Štajerca«, ki so izredno težke kljub temu, da je Ptuj podprl »Štajerca« z brezplačnimi lokali ter s podporo 800 K v denarju, ptujska mestna hranilnica pa s 600 kronami. Globo 1000 K naj dobi »Štajerc«! In zaupno je »Štajerc« dobil od ubožcem namenjenega denarja 200 K; kaj pa je dobil »Volksrat«, ostane vprašanje, sigurno pa vemo, da je dobival od l. 1908. dalje vsako leto 500 K (sklep seje l. julija 1908). Redno pa intervenira pri vsakem izpraznjenem uradniškem mestu mariborski občinski svet proti Slovincu in za Nemca. Tako po premestitvi prof. Murauerja (št. 29, od 24. junija 1903), po izpraznjenju mesta vodje kolodvorske pošte (42 praes. od 11. oktobra 1905), pri zasedbi mest postajevodij obeh mariborskih kolodvorov l. 1913., po smrti prof. Lavtarja na moškem učiteljskišču l. 1915., da omenim samo nekatere. Ni pa mariborski občinski svet samo interveniral za Nemce, ampak deloval je za premestitev Slovencev iz Maribora. Dne 17. februarja 1915 je stavil politični odsek predlog, ki je bil sprejet in odposlan na pristojno mesto, da se radi »nacionalnega miru« premesti l. Kejžar. Uspeh je vsem znan. Pri preganjanju Slovencev začetkom vojne so spodnještajerska mesta v prvi vrsti sodelovala: Po aktu 370 od 30. januarja 1915 zaupno denuncira slovenjgraški mestni svet v Mariboru stanujočega Jakoba Vrečka kot srbofila etc. In ko je spomladi 1914 parkrat zahteval dr. Koderman v slovenščini telefonsko zvezo, je nastala iz tega afera, v kateri nastopa mestni svet proti vsaki rabi slovenščine na pošti in za premestitev uradnika, ki se je za slovenščino zavzel.

Če nam ta dejstva kažejo Maribor kot mesto, odkoder se širi sistematsko germanizacija po deželi, kot kraj, kjer ni enakopravnosti za Slovence, niti gmotnega obznanja, tako nam prikažejo naslednja dejstva v izredni luči politično, narodnostno in psihološko orientacijo spodnještajerskih Nemcev. Začetek zaupnega dopisa na merodajne činitelje na Dunaju Z 160 z dne 19. junija 1907 se glasi: »Durch die Reichsratswahlreform und die damit im Zusammenhange stehende Wahlkreiseinteilung wurden die Städte und Märkte des steirischen Unterlandes als zum deutschen Besitzstande gehörig seitens der Regierung anerkannt und es ist Pflicht dieser Siedelungen dahin zu wirken, daß von diesem Besitzstande nichts weggenommen wird oder verloren geht.

Dazu gehört in erster Linie dem Standpunkte Geltung zu verschaffen, daß bei der Ernennung von Beamten und Lehrern aller Art seitens der Regierung nur deutsche Bewerber Berücksichtigung finden, und nicht durch eine allmähliche Slavisierung der Aemter eine Verwischung des deutschen Charakters der angeführten Orte herbeizuführen.

Die Gemeindevertretung der alten deutschen Stadt Marburg erklärt mit allem Nachdrucke, daß sie gewillt ist, diesen Standpunkt mit allen Mitteln zu verteidigen und jeden wie immer gearteten Versuch, daran zu rütteln auf das rücksichtsloseste zu bekämpfen«. Etc.

Kmalu nato načne občinski svet to vprašanje, ko je interveniral Verstovšek za slovenskega kompetenta, vsled česar bi se po mnenju občinskega sveta mariborskega »stopnjevalo razburjenje nemškega meščanstva do skrajnosti«. (Z. 81 praes. od 10. maja 1908). Ptuijske dogodke l. 1908. lahko razumemo, samo če poznamo to nemško stališče. Saj piše Ornig Schmidererju dne 8. septembra 1908, da se 13. septembra 1908 vršijo v Ptuj »festliche Veranstaltungen verschiedener slovenischer Vereine Es handelt sich augenscheinlich um einen Einbruch in die deutsche Stadt Pettau In ko so ptujskim dogodkom sledili ljubljanski in tem mariborski, pri katerih so razbili Nemci Narodni dom pred očmi župana Schmidererja, ki je kegljal tedaj v gostilni vis-a-vis Narodnega doma, je nastal problem povrnitve škode. Mariborska občina je odklanjala vsako povrnitev škode. Po mnenju mariborske občine so bili mariborski dogodki samo psihološka posledica ljubljanskih in so toraj za škodo v Mariboru odgovorni Ljubljanci. Obratno pa niso povzročili ptujski dogodki ljubljanskih, kajti »dort (t. j. v Ptuj) handelte es sich um eine maßvolle Abwehr eines aufreizenden Einbruches in geschlossenes deutsches Gebiet, während die Ereignisse in Laibach als die reife Frucht einer lange vorbereiteten, planmäßig betriebenen Hetze gegen friedliche Bürger, als das Ergebnis künstlich bis zur Tollheit geschürten Deutschenhasses mit Recht zu kennzeichnen sind«. (Z 21 praes. od 4. oktobra 1908).

Ozemlje spodnještajerskih trgov in mest je bilo prvotno že s Schmerlingovim volilnim redom dekretirano kot nemško narodno ozemlje. Radi tega je bil, kot je iz citiranega jasno, vsak razvoj Slovencev v teh krajih izključen in nemogoč. Kulturni kakor gospodarski razvoj Slovencev je bil radi germanizacijske tendence spodnještajerskih mest otežkočen tudi na deželi, zlasti potem, ko so ta mesta po volilni reformi l. 1907. prešla v izrazito narodnostno ofenzivo na deželo. Onemogočati pa pripadniku ene narodnosti, da vsestransko uporablja svoj idiom, namenoma mu gospodarsko škodovati ter si dati uzakoniti gotov teritorij, radi česar se ta ne more razvijati drugače kot v dekretiranem pravcu, in sicer v nacionalno škodo, se pravi dotičnika nacionalno tlačiti. Podobno kot v Mariboru pa je bilo povsod, kjer je na slovenskem Štajerskem ali na Koroškem vlada dekretirala razvoj potom volilnega reda v nemškem smislu in tako že v naprej preprečila politično udejstvovanje Slovencev.

Naša želja je, da bi g. Morocutti v svojem nadaljnjem delu poizkusil nas Slovence in Jugoslovane razumeti, in ne nas in naših del samo s kolom pobijati. Mi smo bili hlapci, Nemci naši gospodje, in to politično, socialno in kulturno; danes pa smo enakopravni — razen socialno — brez hlapcev in gospodov.

F r a n j o B a š.

Die Landformung der Steiermark. Von Dr. Joh. Sölch. Graz 1928. 8°. 221. str. Graško naravoslovno društvo je izdalo poljudno pisano morfologijo Štajerske. Akoravno je delo pisano za povprečno javnost, odgovarja vsem zahtevam znanstvene metode, tako da so lahko avstrijski Štajerci ponosni na pregledno, točno in vsestransko izčrpno podano sliko svoje dežele in njenih mejnih ozemelj. Knjiga obsega tri dele; prvi obravnava endogene in eksogene sile kot uvod v splošno pojmovanje zgradbe in izoblike zemeljske površine, drugi sistematično morfologijo, tretji pa posamezne morfološke enote Štajerske. Prvi in drugi del podpirajo primeri in dokazi iz domače dežele, tako da je lajku še posebno lahko umljiv splošen razvoj oblik naše zemlje.

Za nas je delo važno radi tretjega dela, v katerem Sölch kot strokovnjak v geografiji Alp opisuje Slovenske gorice (p. 103—107), Kóbanksko gorovje in Pohorje (p. 126—135). Kratki očrt poda jasno sliko morfoloških in paleogeografskih prilik teh slovenskoštajerskih pokrajin.

Številne priloge ponazorjujejo tekst in dvigajo z izčrpno podano literaturo vred visoko vrednost vzorne poljudne knjige.

Franjo Baš.

Jagdgeschichte Steiermarks von Baron Reinhart Bachofen von Echt und Wilhelm Hoffer. II. Band: Geschichte der steirischen Jagdgebiete, 1928, Leykam-Verlag, Graz. XXIX + 1061 strani, 3 karte, 8°.

V XXII. letniku »Časopisa« (str. 204/5) sem opozoril zgodovinarje in lovce na I. del »Štajerske lovske zgodovine« in obenem sporočil, da bodo sledile še 3 knjige. Začetkom novembra (1928) je izšel II. del tega temeljitega dela, čeprav je bilo, kakor razvidimo iz predgovora (str. XIV.), popolnoma gotovo že oktobra 1927.

Pisatelja objavljata vse njima znano oz. dostopno gradivo na 820 straneh ter sta ga razdelila na 3 oddelke, namreč: 1. deželno-knežji lovi (ca. 1500), 2. lovi posameznih vlastelinov in 3. današnji kataster lastnih lovov. V prvem oddelku pride za naše kraje v poštev edinole »Grafschaft Cilli« (stran 12—15) in pa »Forstamt Cilli« s slovenjgraškim in slovenjebistriškim gozd. uradom (str. 155—166). V drugem oddelku, ki je urejen alfabetsko, pa nahajamo zastopano skoro vsako občino bivše Spodnje Štajerske, četudi pri nekaterih bolj pomanjkljivo. Tretji oddelek prinaša na straneh 803—820 celoten današnji kataster lastnih lovov za vse sreze, ki so nekdanj tvorili Sp. Štajersko.

Pisatelja sama pravita (predgovor str. VIII.), da je gradivo zlasti za jugoslovnski del dosti nepopolno ter navajata tehtne vzroke za to. Opazil sem tudi nekoliko netočnosti, katere hočem tu popraviti in še dostaviti, kar mi je v tej stvari prišlo pod roko. Na strani 182 (Altenmarkt) se v 6. vrsti v oklepaju ne sme glasiti »LA, Sonderarchiv Altenmarkt«, temveč se isto nahaja v arhivu v Starem trgu, istotam tudi pod Hartenstein str. 337 navedeni odstavek »Reisgeiadt und leimbpuhl etc.« K prvemu delu (»Materialien . . .«) bi dodal iz starotrškega urbarja 1647, fol. 175/A glede župnije Stari trg to-le: »volgt, wie vill ein yedtweder Altenmarkscher Unterthon Geiadt gelt jährlich dienen muss, welches von Hasen und Fuchsgeiadt zue verstehen, das Rot undt Schwarzwildt predttsgeiadt bleibet vohr sich und mussen solches die Underthonen dennoch verrichten«, (se je plačevalo deloma po 1 fl deloma po 45 kr.). Puhenštajnski urbar iz l. 1593 (v dež. arh. v Gradcu, Landrecht Amman von Amansegg) pravi na koncu: »Auch was sie ein herr des winters wegen des Jagens erlassen thuet, gibt ein yeder Castraun zwen«. Pri Puhenštajnu (šte. 271 stran 519) bi mogel pisatelj, ki omenja v 3. vrsti od spodaj, da je grad pogorel l. 1595, vsaj omeniti tudi, da je pogorel do tal tudi l. 1706 (glej Zahn: Steir. Miscellen str. 58; ali pa je morda samo letnica 1595 napačna?). Brez vsakega dvoma je tudi, da je imel marenberški samostan svoj lov, čeprav ne najdem o tem na strani 445 nič; bo treba v deželnem arhivu, odd. Marenberg točneje prebrskati. Tudi glede Vuzenice vidim celo vrsto netočnosti. Od 17. vrste naprej se mora glasiti, da sta prodala l. 1588 (ne 1688) Windischgrätz in G. Khisl kot zastopnika Kolnitzevih dedičev vuz. graščino Ammanu. Da je H. K. Kometer prodal l. 1663 graščino marenb. samostanu, to bi bil mogel pisatelju povedati prof. Pirchegger, in v prodajnih aktih, ki so tudi v dež. arh. v Gradcu (Marenberg!) bi bil našel tudi urbar, iz katerega hočem pozneje navesti točke, učiče se lova. Maggis je sicer vuz. graščino l. 1782 res kupil, pa jo tudi takoj razparceliral in prodal, je tudi že pred 1824 umrl, torej je nikakor ni mogel

imeti 1828—1864!! Tudi naslednji trije posestniki F. Schmitt, K. Fritscher in Fam. Suppanz se nanašajo s a m o n a M a r e n b e r g, Vuzenica nima s temi nikake skupnosti. Odstavek »Heinrich von Krainchperg . . .« spada očitno pod Scheiffling ali pa Stubenberg, nikakor pa ne k Vuzenici. — Mesto iz Kometerjevega urbarja ddo 3. juli 1662, ki govori o lovski pravici vuz. graščine, se glasi: »Wilt p a n n, zu der Herrschaft gehörig, fangt sich an von Wölliger Pach an auffwärts in Reifinigg, auff den Gräbenzen, auff die drey St. Lorenzer See, und auff den bichl Tizaretschiza genannt oder Vogl-Bichl, von danen aberths an Jabarnigkh Bichl, bis an Pach Missling, welche disse und die Waittenstainerische Alben schaidet, nach der Missling bis an Grazer Pach, nach solchen bis in die Miss, nach der Müss bis an die Traa, allwo die Müss hinein fließt, von der Müss nach der Traa abwärts bis widerumben an untrigen Wölliger Pach, in der Weitten und Lenge ungefehr bey 6 Meyl wegs. — In dissen Wilt p a n n haben mitzustreiten und darinnen sowoll Roth als Schwarz und Föder Wilt prädzt zu föllen und mit zu schiessen die Herrschaft Puechenstain, die Herrschaft Lechen und Herr Michael von Thumersfelden von seinen Gueth Thumersfelden aus. R e i s s g e i d t auff Reh, Fux, Hassen, Vögl, Rep — Haslhener, Tauben und Anten zupörsten, zu jagen und zu fangen hat die Herrschaft Saldenhoffen. Welches sich anfangt von Schloss Puechenstain an bis auff die Aschlönigg Hueben, durch den Hoff, von danen nach dem Rigl auff die Tschwieterschnigg — Hueben bis an St. Anna Khürchen, von danen herwerths auff des Jamnikhen Gupf, von danen auff des Menharts Creuz, von danen zum Sgratekh durch den Hoff, auff des Sapetschnigg Gupf, von danen auff des Jessenkho und Ossierniggs Gupf, von danen auff den Gradisch, weiter auff den Lasienigg und Gosse Gupf; fehrer auff den Osterman, von danen auff den Warnegger Sattl und Schmonigg, von danen auff den Schwober. Von danen auff den Rigl ans Khog, so vor Zeitten zu einer Wöhr wider den Türkhen gemacht worden; nach dem Gehag ab auff den Stainfelsen Gradin, von danen auff den Teuffen Gupf in Bach Missling, nach disen Pach auff bis auff den Jabornigg Bichl, von danen nach dem Rigl bis auff den Tizaretschiza, das ist Vogl Bichl, von danen nach dem Rigl auff die drey See und auff die Wisen Planinka, davon Primus Planschakh gehn Saldenhoffen 20 kr und 2 khais dient; von danen auff den Jerebitschki Pichl, von danen hinab bis auff den Hurekha [! Hudareka], das ist der besse Pach in Wöllig Pach, hinab bis an die Traa und so dan auffwerths nach der Traa widerumben auff Puechenstain. — In dissen Gezierkh hat sonst niemandt mit zu jagen noch zu schiessen als die Herrschaft Puechenstain, auff diser Seitten des Pergs nach der Traa abwerths bis an Traffiner Pach, nach dem Traffiner Pach auffwerths an des Ladinigg, Widerpankh und Menharts Perg, und so weith sich hiniber das Puechenstainische Landtgericht erstörkht. — Item so viell Gradischer Landtgericht in obbeschriebenen Gezierkh ist, hat die Herrschaft Lechen auch mit zu jagen. — Dan Herr Michael von Thumersfelden, so weith sich sein Thumersfelderisch Holz und Purgkhfridt erstörkht.«

Omejim se na navedeno, čeprav je več netočnosti, zlasti v kratkem zgod. pregledu vsakega vlastelinstva. Vsaka graščina je namreč obdelana tako, da se na prvi pogled vidi, kaj je lovske in kaj splošne zgodovine. Najprej namreč podata pisatelja za vsak kraj ozir. graščino v petit-kursivi kratek zgod. pregled, potem sledi v običnem garmond-tisku lova se tičoče gradivo. — Register, ki obsega 240 strani, se zopet deli na stvarno kazalo (obenem nekaj glosar), imenik oseb, imenik krajev, seznam slik in tabel ter pojasnila k priloženi trodelni karti cele Štajerske (1 : 200.000), v kateri so vrisani vsi lastni lovi.

Pričujoče delo, ki ga moramo brez dvoma vzporediti z Mell-Pirchegger-jevimi »Steirische Gerichtsbeschreibungen« (objavljeno v »Beiträge XXXVII—XL.«), pripo-

ročamo kljub pomanjkljivostim, ki pa v obilici donešenega gradiva uprav izginejo, toplo zlasti zgodovinarjem, pa tudi vsem, ki se zanimajo za detajlno domačo zgodovino in za lovstvo. Po prvih dveh delih sodeč, obeta postati zgodovina lova temeljito in zanimivo delo, h kateremu pisateljema pristrčno čestitamo.

J. Mravljak.

Izkaz političnih in katastralnih občin mariborske oblasti, 1927. 28 strani, 4°. Začetkom leta 1928 je izdal veliki župan mariborske oblasti gornji izkaz, to je specialni repertorij krajev mariborske oblasti. Izkaz je razporejen tako, da nahajamo na prvi strani sumarični pregled po srezih, od strani 2 do 24 so ti srezji popisani po občinah, stran 25 do 28 pa je kazalo. Pri popisu občin (str. 2—24) nahajamo te-le kolone: tek. število, pol. občina, kat. obč., označba (po priloženi administrativni karti), površina: a) celotna, b) gozdna, orožniška stanica, poštni urad, župnija, šola. Ker smo uverjeni, da bo v najkrajšem času prišlo do tvoritve velikih občin in bode, če ne prej, po ljudskem štetju 1931 nova izdaja takega repertorija nujno potrebna, si dovolimo opozoriti izdajatelje takih izkazov na sledeče:

1. Format- kakor je predležeči, je zelo nepraktičen; priporočali bi velikost 24 cm: 15 cm, ki je vobče najpriročnejši.

2. Ker bi pri tem (novem) formatu na eni strani ne bilo dovolj prostora za vse kolone, bi bilo najbolje foliiranje, to je kolone čez obe strani; na ta način bi še bilo dovolj prostora za nadaljnjo kolono: število prebivalstva.

3. Glede katastralnih občin bi bilo tudi zelo priporočljivo, ako bi se nov izkaz držal načina, ki se je izkazal kot zelo dober v starih avstr. repertorijih, to je, kat. občine naj nam pokažejo tudi vsa zaselja, večje kmetije s svojim domačim imenom, eventuelne urade (železnica, financa, sodnija, itd.), tovarne, gradove, razvaline, spomenike in drugo. Kot primer, kako si to mislimo, navajamo »Special-Orts-Repertorium« za Štajersko, Wien 1893, recimo stran 250 (prva kolona, tudi glede tiska!).

V splošnem pa pozdravljamo to delo velikega župana mariborskega kot nekaj važnega in potrebnega in želimo le, da bi i druge velike županije sledile temu vzgledu, da bi na ta način dobili nekaj detajlni političen pregled cele države.

J. M.

Kovačič Fr., Zgodovina Lavantinske škofije. Maribor 1928. (Odgovor na kritike).

Na tem mestu bi podpisani kot urednik rajši videl stvarno strokovno oceno svojega dela in četudi bi ta ocena bila manj povoljna, da bi le bila res stvarna in utemeljena. Pisatelj se ni mislil zavarovati pred prestrogo sodbo s pojasnilom v uvodu, v kakih težavnih okoliščinah je knjiga nastala, kakor se je izrazil neki kritik. Hotel je s tem le pojasniti, zakaj to in ono ni boljše in popolnejše. Pravica sodba mora upoštevati razmere pisateljeve in na te razmere mora sam opozoriti, če niso obče znane. Pisatelj smatra sedaj za svojo literarno dolžnost, zavzeti stališče napram raznim kritikam, ki so mu doslej došle pred oči.

Ocenjevatelj v »Času« (1928/9 št. 3, str. 138) obžaluje, da je vprašanje cerkvene umetnosti »orisano zelo postransko in brez poskusa ugotovitve tistih činiteljev, ki so določili značaj umetnostnih spomenikov lavantinske škofije«. Če se knjiga presoja pod prizmo specializirane stroke, bo pač marsikaj »postransko« in nepopolno. Kanonist bo marsikaj pogrešal za svojo stroko, specialist v cerkvenem petju in glasbi bo tudi to panogo našel »postransko« obdelano. To je neizogibno v občni zgodovini večjega ali manjšega stila. Ni pa res, da bi v knjigi ne bilo niti »poskusa ugotovitve tistih činiteljev, ki so določili značaj umetnostnih spomenikov v lav. škofiji«. Da ta stran ni izčrpna, je umljivo. K temu še manjka potrebnih predstudies, za popolno obdelavo

tega predmeta bi pisatelj potreboval več časa, kakor mu je bil sploh na razpolago za sestavo cele knjige. V razna ugibanja in podmene se tudi ni hotel spuščati; v tako knjigo spadajo stvari, ki so kolikor toliko ugotovljene. Od starorimske bazilike v Celju preko majhnega spominčka iz karolinške dobe v Slivnici nam knjiga razkazuje od str. 241—250 romanski in gotski slog, vpoštevajoč činitelje, ki so pozitivno ali negativno vplivali na razvoj naše umetnosti, potem od str. 290—294 zopet renesanso in barok in na str. 294 izrecno pripominja, da bi trebalo »idejni vpliv na sijajni razvoj baročne umetnosti posebej zasledovati« ter namiguje na vpliv jezuitskih šol in misijonov. Detaljna razprava o tem vprašanju zahteva posebno monografijo. Ozira se pa knjiga tudi na novejšo umetnost od Slomškega naprej. V Napotnikovi dobi se je lahko marsikaj skrajšalo, ker je o tem precej obširno pisal rajni dr. Stegenšek v »Ljubitelju« in ni kazalo s ponavljanjem znanih stvari povečevati že itak dokaj obsežne knjige. Sorazmerno s celo knjigo ni umetnost obdelana kar tako »postransko«, seveda tudi izčrpano ne.

Dve kritiki (Prager Presse pa Dom in Svet) sta našli tudi neko »razblinjenost« v knjigi. V čem ta razblinjenost obstaja, ni povedano konkretno. Pisatelj je sam v uvodu opozoril, da bi marsikaj drugače izgledalo, ako bi bilo možno, pred tiskom še celoten rokopis enkrat pregledati, tako bi se uklonila marsikatera stilistična »razblinjenost«. Stvarna »razblinjenost« je pa v naravi predmeta samega, ker se je bilo treba ozirati na dve veliki cerkveni pokrajini: Oglej in Solnograd.

Najbolj se je v podrobnosti spustil g. Ljubša v »Bogoslovnem Vestniku« 1. IX., zv. 1, str. 81—84. Tu je treba razne reči pojasniti ali celo zavrniti.

Mojo domnevo, da ime »Nova cerkev« namiguje na neko starejšo cerkev, odklanja g. Lj., češ, da to »ni potrebno«. Par stavkov pozneje pa sam isto trdi: Ime »Nova cerkev« je nastalo, ker je cerkev z ozirom na okoliške cerkve bila »nova«. Te okoliške cerkve pač niso bile kake podružnice, temveč stare matice, pražupnijske cerkve. Vendar on misli, da ni potrebno, da bi pred ustanovitvijo župnije Nova cerkev moral njen okoliš pripadati kaki drugi župniji. Po njegovem mnenju se je okolica Nove cerkve začela šele pozneje obljudovati in je tako nastala potreba nove župnije. Njeno ozemlje, neobljuden in šumovit svet, pa dotlej sploh ni bilo prideljeno nobeni sosedni župniji. V podkrepitev te domneve navaja besede iz Zahna: »silue nuper inhabitate et in nullius terminis constitute«, in zopet: »ecclesiam . . . in quadam silua hactenus inculta instructam et nullius parrochie terminis adhuc . . . attinentem«. Stilizacija teh stavkov je taka, da mora čitatelja, ki ni ex professo zgodovinar, zavesti na krivo pot; pri teh citatih je namreč nekaj izpuščeno, kar bi ne smelo biti izpuščeno. Koliko čitateljev »B. V.« ima pri rokah Zahna, koliko jih bo šlo gledat, v kaki zvezi stoje navedeni citati? Večina jih bo mislila, da se ti citati nanašajo vsaj približno na okoliš Nove cerkve. Stvar je pa čisto drugačna. Prvi citat se nanaša na hospital, ki ga je štajerski vojvoda Otokar ustanovil na Semeringu (Cerewald). Povzet je iz listine nadškofa Eberharda I., s katero je l. 1161. potrdil imenovani hospital, mu pomnožil dohodke in hospitalski cerkvi podelil polne župnijske pravice. Okoliš te nove župnije se je raztezal na prej neobljudeno šumo, ki jo je vojvoda podelil hospitalu in se je potem kajpada začela krčiti. Drugi citat je pa povzet iz listine istega nadškofa, s katero je istega leta podelil župnijske pravice cerkvi, ki jo je bil ustanovil arhidijakon Otokar in se do danes imenuje »Dechantskirchen« (med Borovjem-Vorau in ogrsko mejo). Na to cerkev se nanašajo besede »in quadam silua . . . inculta constructam et nullius parrochie terminis . . . attinentem«. Vpraša se sedaj, je li ta analogija med Semeringom in skrajnim iztočnim robom Štajerske ob ogrski meji z okolišem naše Nove cerkve mogoča in dopustna? Ali si smemo predstavljati, da je Nova

cerkev nastala v divji, neobljudeni šumi? To ni mogoče, analogija ne velja! Nesporno je danes za vsakega zgodovinarja, da se je prva slovenska kolonizacija držala sledov rimske in prehistorične kolonizacije, istotako se je kristijanizacija držala starih rimskih cest in naselbin. Dejanski so vse naše pražupnijske cerkve ob važnih rimskih cestah. To velja tudi za Novo cerkev! Treba je le pogledati vsaj v Orožna 8. zv., pa se vsakdo lahko prepriča, da okoliš Nove cerkve nikakor ni bil »silua inculta et inhabitata«, temveč tu imamo od Vojnika gori do Vitanja številne rimske spomenike. Baš tik ob Novi cerkvi je šla stara rimska cesta. Nadalje je l. 980. cesar Oton II. podelil Viljemu brežkoselškemu ozemlje poznejše gosposčine vitanjske in sicer ne samo divje šume, ampak listina našteva tudi vasi, njive, travnike, pašnike, mline in dr. L. 1025. je pa cesar Konrad II. podelil Viljemu, sinu prejšnjega in blažene Heme ozemlje poznejše graščine Lemberg pri Novi cerkvi in Anderburg pri Sv. Juriju ob južni železnici. Zopet se našteva i tu obljudena zemlja. Ob zgodovinskih dejstvih se razpršijo vsi pomisleki g. kritika in verjetnost, da bi Nova cerkev s svojo okolico bila šele pozneje obljudena.

Brez zgodovinske opore je tudi njegova trditev, da je konjiška in potem celjska bratovščina žalostne Matere božje istovetna s staro bratovščino za časa arhidijakona Konrada (1243—1252). Mogoče, ali malo verjetno! Nepotrebna je opazka, da je bil Krištof Kandut stolni župnik v Mariboru »bržčas samo do konca l. 1889«. Kot stolni župnik je stopil v pokoj 30. aprila 1890. (Konduitna lista v škofi. arhivu.) Njegov smrtni dan 30. okt. je v knjigi tiskovna pomota; umrl je 20. okt. 1892.

Sedaj pride glavno!

G. kritik je našel v knjigi več »pretiranih trditev«. Prva je v uvodu, da je lavantinska škofija bila manjša kakor današnje dekanije. G. kritik je prezrl, da se moja trditev nanaša na število župnij in ne na obseg ozemlja, saj izrecno pravim, koliko župnij je imela na Koroškem in koliko na Štajerskem. Drugo »pretirano« trditev je našel na str. 30, da naše ljudstvo od Metodovih časov pa do Slomšeka ni slišalo besede božje v svojem jeziku iz ust svojega višjega pastirja. A v teh besedah ni prav nič pretiranega, ampak g. kritik me je v svoji naglici zopet krivo razumel. Našel je pač besede, nad katerimi se spotika, prezrl pa je, da pred njimi stoje besede: »Sicer pa je bila usoda Slovencev le v o o d D r a v e žalostna.« Torej one besede se nanašajo le na Slovence levo od Drave, ki so nekdanj spadali pod Solnograd. Bilo bi ne samo »pretirano«, marveč naravnost budalost, če bi to trdil o vseh Slovencih. Saj »oglejski« Slovenci sploh niso spadali pod Metodijevo oblast! Kaj neki hoče reči g. kritik s svojo opazko, da tudi mnogo Nemcev ni slišalo svojih škofov nikdar pridigovati? Ali more navesti kak zgled, da kak slovenski škof ni mogel ali ni hotel Nemcem pridigovati v njihovem jeziku? Ali naj bo zanikernost poedinih nemških škofov dokaz, da je zahteva Slovencev po lastni škofiji bila neopravičena?

G. Lj. je duhovnik sekovske škofije, zato je od njega lepo, če se poteguje za čast svoje matrne škofije, toda ta »lokalni patriotizem« ga je zavedel v tisto pogreško, ki jo meni očita — v pretiravanje. Na vsak način hoče ovreči mojo trditev, da so se Slovenci v sekovski škofiji zapostavljali in so se jim kratile njihove pravice. Nikjer nisem trdil, da se je to godilo iz zlobe, a Nemci v svoji oblastni mentaliteti se niso mogli vglobiti v težnje in potrebe slovenskega ljudstva. O škofu Waldsteinu sem zapisal, da se je začel učiti slovenski, a ni znano, kako daleč je v tem dospel. G. kritik me pikro vpraša: ali se je začel učiti slovenski iz sovraštva do Slovencev? Dovolim si protivprašanje: l. 1806. je isti škof izdal tretjo izdajo malega obrednika za previdevanje bolnikov pač z nemškim besedilom, ne pa s slovenskim; tako duhovnik niti na smrtni postelji ni mogel slovenskemu bolniku moliti v njegovem jeziku. Se li je to zgodilo iz same ljubezni in pravicoljubja do Slovencev?

Slovenski duhovniki so imeli v Gradcu zasebne (!) homiletične kurze, pravi g. kritik. Ali je s tem bilo ustrezno vsem potrebam slovenskega ljudstva in duhovništva? Nekam patetično vzklika g. kritik: »Kdo pa je ohranil Slovenske gorice...? Slovenska duhovščina!« Res je, duhovniki so večinoma čutili z ljudstvom, toda ljubezni do slovenskega jezika niso dobili od sekovske škofije, navzeli so se je v stiku s Hrvati, ker so večinoma gimnazijo študirali v Varaždinu in pozneje stali pod vplivom ilirizma. V celi knjigi ne bo našel g. kritik stavka, kjer bi se nižji duhovščini očitalo zanemarjanje narodnih dolžnosti.

Če se je Slovencem pod sekovsko škofijo tako dobro godilo, zakaj si je sicer konservativni Slomšek naprtil ogromne skrbi in stroške, da je štajerske Slovence združil pod svojo pastirsko palico? Nadškof sam v svoji motivaciji poudarja zapostavljanje Slovencev, zmerno pa odločno piše o tem tudi Kosar v svoji knjigi o Slomšku. Je vse to pretiravanje? Če Slovenci niso bili zapostavljeni pod sekovskimi škofi, bi bilo pač najpametnejše, če bi ostali tam. Prihranili bi se mnogi stroški in Slovencem bi se danes pod Gradcem tako sijajno godilo, kakor koroškim Slovencem pod Celovcem!

Stojimo torej na podlagi te kritike pred doslej neznanim dejstvom, da se pod Solnogradom in Sekovo ni godila Slovencem nobena krivica! Žal, da dejstva govore drugače.

Glede sprememb škofijskih mej (zopet pretiranost v moji knjigi!) se tudi ne krije »vseskozi« zgodovina sekovske in lavantinske škofije. Sekovska je bila in ostala štajerska škofija, njen teritorij se je razvijal le v obsegu nekdanje solnograške nadškofije, po prebivalstvu je bila vedno pretežno nemška, dočim je lavantinska iz koroške postala štajerska ter največji del svojega ozemlja dobila iz nekdanjega patrijarhata; po veliki večini prebivalstva je iz nemške škofije postala slovenska. Tako tudi tozadevne moje trditve ne vsebujejo nič pretiranega.

H koncu mi je popraviti še neko pomoto, lapsus calami.

Na str. 365 stoji, da je bil Slomšek posvečen za mašnika »od novega škofa Zimmermanna«. Na str. 360 je pa (pravilno) rečeno, da je Zimmermann prejel škofovsko posvečenje 12. sept. 1824, Slomšek pa je postal duhovnik štiri dni poprej, 8. sept., torej ga ni mogel posvetiti »novi škof«, marveč Slomšek je sprejel mašniško posvečenje iz rok koroškega škofa Jakoba Pavliča. Kosar in dr. Medved sploh ne omenjata, kdo ga je posvetil. Da se ne bo ta zmota morda vlekla naprej in prehajala iz knjige v knjigo, jo kot zmoto označim tu enkrat za vselej.

Dr. Fr. Kovačič.

Društveni glasnik.

Zgodovinsko društvo.

19. redni letni občni zbor se je vršil 9. dec. 1928 ob 10. uri v čitalnici Štud. knjižnice ob skromni udeležbi. Ker je bil društveni predsednik dr. F. Kovačič odsoten, je vodil zborovanje podpredsednik dr. J. Tominšek. V pozdravnem nagovoru se je posebe spomnil v preteklem letu umrlih članov Zgod. društva, zlasti njegovega dolgoletnega blagajnika dr. R. Pipuša ter sotrudnikov »Časopisa« spirituala M. Avšiča, dr. Fr. Mohoriča in župnika M. Štrakla, od katerih je bil zadnji med soustanovitelji društva.

Tajniško poročilo je podal tajnik J. Glaser. Od zadnjega občnega zbora je imel odbor 14 rednih sej; razen tega se je ob priliki 25letnice vršila slavnostna seja in strokovno zborovanje. 25letnica društvenega obstoja se je (na predlog odbornikov prof. Baša in dr. Travnerja) proslavila v večjem obsegu, in sicer skupno z Muz. društvom, začetkom septembra. Glavne točke proslave so bile: 1. sept. zvečer prijateljski sestanek pri Črnem orlu, 2. sept. predpoldne slavnostna seja v veliki kazinski dvorani, popoldne ogled muzeja, nato strokovno zborovanje v čitalnici Štud. knjižnice, zvečer banket, 3. sept. izlet v Ptuj. Slavnostni seji, h kateri se je zbralo izredno veliko število odličnega občinstva, je predsedoval mestni župan dr. Al. Juvan. V svojem pozdravnem nagovoru je poudarjal pomen, ki ga imata obe društvi za mesto Maribor, ker je njuno delovanje pripravljalo pot k politični osamosvojitvi. Slavnostni govornik, predsednik dr. Fr. Kovačič, je v daljšem govoru očrtal nastanek in delovanje Zgod. in Muz. društva. Nato so sledili pozdravni govori in čestitke došlih gostov in zastopnikov korporacij. Čestitali so: kot predstavnik politične oblasti veliki župan dr. Schaubach, v imenu muzeja v Zagrebu rav. dr. Hoffiller, v imenu muzeja v Beogradu rav. dr. Drobniakovič, v imenu muzeja v Splitu in Hrv. star. društva v Kninu rav. dr. Abramič, v imenu univerze v Ljubljani prof. dr. Lukman, v imenu ljubljanskega velikega župana in Muz. društva za Slovenijo vladni svetnik dr. Andrejka, v imenu muzeja v Ljubljani rav. dr. Mal, v imenu Muz. društva v Ptujju rav. dr. Komljanec, v imenu »Pravnika« prof. dr. Dolenc. S posebnim odobravanjem je bil sprejet nagovor prof. dr. Murka, ki je izvajal: »Ako kdo, imam jaz veselje, da se je društvo tako lepo razvilo in se je moj optimizem ob njegovi ustanovitvi tako obnesel. Naj tudi v bodoče tako napreduje! Društvo je nastalo iz potrebe, da ustvarimo temelje za slovensko univerzo. Danes jo imamo. A zato so danes naše dolžnosti tem večje: dokazati treba, da smo vredni člani človeške družbe. Kar smo prevzeli, moramo ne samo ohraniti, ampak tudi pomnožiti. Pripomoči moramo k napredku. Maribor so vrata v našo državo. Ugled slovenskega naroda in države zahteva, da tukajšnja kulturna društva napredujejo in najdejo podporo, moralno in gmotno. Upam, da bo Zgod. društvo vedno našlo potrebno umevanje, tako pri mariborski oblasti kakor tudi pri mestu Mariboru. Želim mu napredka v novih, velikih razmerah«. Nato so čestitali še: v imenu Muz. društva v Varaždinu dr. Filič, v imenu Muz. društva v Celju prof. Orožen, v imenu Zveze kulturnih društev njen predsednik Skala, v imenu mariborskega pododbora Mat. Hrvatske dr. Kombarović, v imenu Ljudske univerze inž. Kukovec. Končno je v imenu oblastnega odbora njegov predsednik dr. Leskovar izrazil svoje veselje nad tem, da lahko zre društvo z zadoščenjem na svoje delo, obenem pa je izjavil, da bo društvo od strani oblasti vedno našlo potrebno podporo; ta izjava je izzvala pri vseh navzočih živahno odobravanje. Nato so se prečitale došle brzojavke in pismeni pozdravi. Pozdravili so proslavo: iz Splita don Fr. Bulič, iz Ljubljane Slov. Matica, prof. dr. Cankar, prof. dr. Kidrič, prof. dr. Polec, prof. dr. Saria, konservator dr. Stelè in rav. dr. Štebinger, iz Maribora gen. Maister, nar. poslanec dr. Pivko in pomožni škof dr. Tomažič, iz Knina Hrv. starinarsko društvo, iz Murske Sobote ekspozitura Prosветne zveze za Slovensko Krajino. Naknadno so še došle čestitke od min. predsednika dr. Korošca in Jugoslov. akademije v Zagrebu.

Strokovno zborovanje, ki se je vršilo istega dne popoldne pod predsedstvom prof. dr. Murka, dr. Hoffillerja in dr. Drobniakoviča, je obsegalo tri referate. Najprej je poročal dr. Mal o bistvu in organizaciji arhivov pri nas, nato je sledil referat o varstvu spomenikov dr. Steleta, ki se zaradi nenadnega vpoklica k orožnim vajam proslave ni mogel udeležiti osebno in je zato njegov referat prečital društveni predsednik, končno je dr. Travner razpravljал o pomenu in delokrogu pokrajinskih mu-

zejev. Vsakemu referatu je sledila debata. Zaključilo se je zborovanje s sledečo resolucijo: »Jugoslovanski zgodovinarji, zbrani dne 2. sept. 1928 v Mariboru na proslavi 25letnice Zgod. in Muz. društva, ugotavljajo na podlagi referatov o stanju zaščite zgodovinskih, arhivalnih in umetnostnih spomenikov kvarno stanje, ki ga povzroča neuzakonjenost v vseh sodobnih kulturnih državah veljavnih načel spomeniškega varstva, in prosijo g. ministra prosvete, da

1. čimprej predloži Nar. skupščini Načrt zakona o muzejih in o varstvu spomenikov, ki so ga izdelali strokovnjaki iz cele države na kongresu v Beogradu v januariju 1928, ter s tem ukine zmešnjavo, ki jo povzroča neuzakonjenost načel spomeniškega varstva;

2. da se ob sodelovanju slovenskih strokovnjakov pristopi k realni likvidaciji bivših avstro-ogrskih arhivov, v kolikor se morajo glasom mirovne pogodbe in sklenjenih konvencij odstopiti arhivalni spisi naši državi. Te arhivalije bi naravno po provenienčnem principu pripadle onemu arhivu, iz čigar teritorialnega območja so izšle.

Proslavi 25letnice je bila posvečena tudi posebna številka »Časopisa«, ki je izšel zaradi tega v tem letu trikrat, tako da spada letošnji letnik med najobsežnejše in najbogatejše. Razveseljivo je zlasti, da se pojavljajo v njem vedno novi sotrudniki. Drugih publikacij letos društvo ni izdalo, pač pa so nekateri članki iz »Časopisa« izšli v ponatisu, tako Strmškovo »Dramatično društvo v Mariboru«, Glaserjeva »Študijska knjižnica v Mariboru«, Ilešičev članek »Iz Vrazove slovenske literarne zapuščine«, Dolenčev »Odkod — vsobénjki?«, Kotnikov »O svetem Štefanu, zaščitniku konj« in Malova, oziroma Steletova »Kratka navodila«, slednje v založbi prosvetnega oddelka mariborskega velikega županstva. Korporacijam, oziroma uredništvom, s katerimi društvo zamenjuje svoj »Časopis«, so se zadnje leto pridružili na novo: Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus na Dunaju, Nova revija v Makarski, Ruch słowianski v Lvovu. Slavisches Institut v Berlinu je v zameno za doslej izšle letnike »Časopisa« poslal vse dosedanje letnike Vasmerjeve Zeitschrift für slav. Philologie in Pircheggerjevo knjigo »Die slav. Ortsnamen im Mürzgebiet«, univerz. biblioteka v Gradcu za »Časopise« od 1919 naprej 10 knjig, iz Olomuca pa smo po posredovanju dr. B. Vybírala dobili razne manjkajoče letnike Časopisa Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci, in sicer letnike 3.—8., 12., 31.—34. in 36.—40. Vse te pridobitve (v celem 72 knjig, ozir. letnikov), so se kot društvena last inkorporirale Štud. knjižnici. Razen tega je društvo sledeče knjige nakupilo: Carinthia I. (letniki 1825—1828, 1831—1839, 1851, 1853—1862, 1870—1910, 1919), Carinthia II. (letniki 1891—1928), Ottokars Reimchronik, Revue des études slaves 1928, Recherches a Salona I., Schierghofer G.: Altbayerns Umritte, Novak J.: Šmarna gora, Roca Stj.: Južna Srbija, Brusić V.: Otok Rab, Popović J.: Opća crkvena istorija — skupaj 9 del v 112 zvezkih. Mnogo knjig, oziroma brošur in manjših tiskovin pa je bilo društvu tudi darovanih. Župnik Hurt na Muti je daroval 34 del v 75 zvezkih, dr. Lukman 72 del, med njimi razne ponatise iz Stegenškove ostaline, društveni predsednik dr. Kovačič okrog 70 zvezkov, dr. A. Trstenjak 23 knjig, ozir. tiskovin, dr. Šik v Zagrebu 3 knjige, J. Mravljak v Vuzenici doslej bibliografsko neznan Marburški okrog (krajni repertorij iz l. 1850.), razni pisatelji pa ponatise svojih člankov (dr. Glonar, dr. Ilešič, dr. Kelemina, dr. Fr. Kotnik, E. Lilek, dr. H. Menhardt, M. Premrou, dr. Saria, dr. Tuma). Da se omogoči evidenca knjig, ki so društvena last, se je osnoval za te knjige poseben katalog. Doslej je vpisanih vanj 2757 del, v celoti pa bo društvenih knjig najmanj dvakrat toliko, kajti vsa »bibliotheca Turneriana« in velik del Krajinčeve knjižnice še ni katalogiziran. — Kakor za knjižnico je skrbelo društvo tudi za

pomnožitev arhiva in muzejske zbirke. Prizadevanje, da se rešijo vsaj važnejše stvari iz graščinskih arhivov v Gornji Polskavi, Podsredi in Gornji Radgoni, je zaenkrat ostalo sicer brezuspešno, vendar stvar še ni končno rešena. Pač pa je bil arhiv mesta Maribora izročen Zgod. društvu. Razen tega je pridobilo društvo potom zamenjave rokopisno ostalino nemškega pesnika Hilarija (barona v. Rast), ki vsebuje mnogo prigodnic, nanašajočih se na družabno in kulturno življenje v Mariboru v 3. četrtini preteklega stoletja. Prejelo je tudi razne darove: od dr. V. Močnika dnevnika črnogorskega oficirja iz svetovne vojne, od J. Mravljaka prepis vuzeniškega urbarja in odtise raznih pečatov, od J. Glaserja rokopisno ostalino limbuškega župnika A. Laha in pesmi Jak. Košarja v prepisu dr. Jož. Pajeka. Da društveni prostori ne postanejo pretesni, se je del arhiva, in sicer zbirka rokopisov, spravil v prostore Štud. knjižnice, seveda s pridržkom lastninske pravice. Za muzej se je pridobil zanimiv rimski sarkofag iz Konjic. Naročil se je za muzej tudi lesen model kobanske dimnice, ki pa še ni gotov. — Od načrtov, ki jih ima društvo za bodočnost, bodi omenjeno troje: nadaljevalo bo po možnosti Narodopisno knjižnico, katere 1. zvezek je izšel že pred 2 letoma, zlasti pa bo skušalo realizirati misel, ki jo je sprožil prof. dr. Lukman, na proslavi 25letnice ustno, pozneje pa še s pisмено vlogo, naj se nadaljuje delo, ki ga je svojčas začel dr. Stegenšek, in naj se sistematično opišejo umetnine v mariborski oblasti. Po dosedanjem načrtu bi prvi prišel na vrsto celjski okraj, ki bi ga obdelal dr. Marolt v Celju. Razen tega čakajo obelodanjenja fevdne knjige Celjanov.

Članov je trenutno 419.

Blagajniško poročilo je podal viš. ravn. Vrabl. Prejemki so znašali 187.193.13 Din, izdatki 152.986.45 Din, celotnega denarnega prometa je bilo torej 340.179.58 Din, t. j. največ, odkar društvo obstaja. Najvišja postavka in glavni vir društvenih dohodkov bi morala biti članarina, vendar žal to ni; znašala je v preteklem letu le 16.596.05 Din, t. j. komaj 36%, torej dobro tretjino stroškov za »Časopis«. Zato je tem bolj žalostno, da društvo za svoja stremjenja med našo inteligenco ne najde več odziva. Zaradi neznatne članarine, za katero prejemajo člani »Časopis« v trikratni vrednosti, izgovor na splošno denarno in gospodarsko krizo že pri uradništvu ne velja, gotovo pa tak izgovor ne velja za proste poklice in pridobitne sloje. Naravnost nečastno pa je postopanje takih članov, ki si dajo po več let pošiljati »Časopis« in ga potem kljub večkratnemu pismenemu opominu niti ne plačajo niti ne vrnejo. Tako je bil letos odbor prisiljen v smislu § 6 društvenih pravil izključiti 11 članov. — Na podporah in darilih je društvo prejelo: od države 10.000 Din redne podpore in 2000 Din za »Časopis«, od mariborske oblasti 20.000 Din, od mariborske mestne občine 6000 Din redne in 10.000 Din izredne podpore za proslavo 25letnice ter slavnostno številko »Časopisa«, od Muzejskega društva v Mariboru 3000 Din v isti namen, od raznih denarnih zavodov 4070 Din, in sicer od Posojilnice v Mariboru 2000 Din, od Spodnještajerske ljudske posojilnice v Mariboru 1000 Din, od Južnoštajerske hranilnice v Celju 250 Din, od Hranilnice in posojilnice v Vuzenici in Ljudske posojilnice v Celju po 200 Din, od Posojilnice v Ptuj in Posojilnice v Framu po 100 Din, od Okrajne posojilnice v Ormožu 80 Din, od Savinjske posojilnice v Žalcu ter Hranilnice in posojilnice v Šmarju po 50 Din, od Celjske posojilnice d. d. 40 Din; drugih podpor je bilo 3870 Din, večje zneske so darovali: dr. R. Pipuš, Vetrinjski dvor v Mariboru in pred kratkim umrli soustanovitelj društva, ki noče biti imenovan, po 1000 Din, dr. Fr. Kovačič 500 Din, dr. J. Drnovšek 100 Din. — Za starejše društvene publikacije se je izkupilo 3115 Din. — Med izdatki tvori glavno postavko »Časopis«. XXIII. letnik je stal brez poštnine 45.708 Din, in sicer št. 1.—2. 16.309 Din, št.

3.—4. 9300 Din in št. 5. 20.099 Din. — 7539.90 Din se je izdalo za pomnožitev knjižnice in arhiva, 6802.55 Din pa za proslavo 25letnice (brez slavnostne številke »Časopisa«). — 8. marca 1928 je društveni odbor sklenil ustanoviti v spomin 25letnice poseben jubilejni fond. Vanj naj bi se naložilo vsako leto 2500 Din iz tekočih društvenih sredstev, množil pa naj bi se tudi s podporami društvenih dobrotnikov ter ostal tako dolgo nedotakljiv, dokler ne doseže 250.000 Din. Njegove obresti bi potem tvorile stalno rezervo za izdajanje »Časopisa« in drugih publikacij. V ta fond je društvo naložilo najprej 2500 Din, nato še 300 Din namesto venca na grob dr. Pipušu, razen tega pa zgoraj omenjene podpore Posojilnice in Spodnještajerske ljudske posojilnice v Mariboru ter dr. Pipuša, Vetrinjskega dvora, neimenovanega soustanovitelja društva in dr. Fr. Kovačiča. Z obrestmi vred znaša sedaj 9352 Din.

Na predlog prvega drž. pravnika dr. Jančiča se je vzelo odborovo poročilo z zahvalo na znanje.

Na predlog istega gospoda je namesto dr. A. Trstenjaka, ki je bil premeščen v Ljutomer, za 3. pregledovalca računov bil izvoljen sodnik Fr. Juhart.

Glede članarine se je sklenilo, naj ostane neizpremenjena — 40 Din.

S splošnim odobravanjem se je vzel na znanje predlog odbora, naj se idejni utemeljitelj društva, njegov predsednik dr. Fr. Kovačič imenuje častnim članom.

Med slučajnostmi je prosvetni inspektor dr. Fr. Kotnik želel, naj bi se »Časopisu« oskrbel nov ovitek. Predlog je bil sprejet, ker je itak odbor že prej načeloma storil sklepe v tem oziru. — Z zahvalo se je vzela na znanje izjava dr. P. Strmška, da dobi vso še nerazpečano naklado brošure »Dramatično društvo v Mariboru« Zgodovinsko društvo v dar.

Ob ½12. uri je bilo zborovanje zaključeno.

Muzejsko društvo v Mariboru.

Od zadnjega rednega občnega zbora dne 29. januarja 1928 je imel društveni odbor štiri seje, druge so bile skupne z »Zgodovinskim društvom«. 1.—3. septembra je društvo skupno z »Zgodovinskim društvom« proslavilo svojo 25letnico. Gg. dr. Travner in inž. E. Baumgartner sta uredila numizmatično zbirko v muzeju. Mestna občina je na prošnjo »Muzejskega društva« na muzejskem dvorišču postavila zaprto lopo, kamor sta se namestili dve stari kočiji škofa Slomškega, ostali prostor se porabi za lapidarij. Nakupilo je društvo dva stara kipa iz nekdanje cerkve sv. Bolienka na Pohorju (pri Mariboru), nekaj posod, mali sarkofažič in fibulo, kar se je našlo pri podiranju drevesa na občinskem zemljišču v Šetarevi pri Sv. Lenartu v Slov. gor., ter večjo numizmatično zbirko umrlega župnika Šašla v Maruševcu pri Varaždinu. Seznam teh novcev se svojčas objavi.

Muzej je sprejel naslednja večja darila: g. Fr. Bureš, urar v Mariboru, je daroval svojo numizmatično zbirko, notar dr. Ploj srebrn novc kralja Štefana Dragutina, zbirko raznih novcev je poslala tudi šola v Dolnji Lendavi. Po posredovanju g. župnika Fr. Gomilškega je dobil muzej ostanke neke predpotopne živali, ki so se našli pri napravi ceste pri Sv. Benediktu.

Na izrednem občnem zboru dne 14. oktobra 1928 je društvo imenovalo tri nove častne člane: dr. Mih. Abramiča, muz. ravnatelja v Splitu, prof. dr. Fr. Kovačiča v Mariboru in V. Skrabarja, notarskega namestnika in konservatorja v Ptuj. O priliki otvoritve novih muzejskih prostorov v Ptuj se je gg. Abramiču in Skrabarju izročila diploma častnega članstva. — Oblastni odbor je dal muzeju 10.000 Din podpore.

V oceno in zameno doposlane tiskovine.

(Od 29. avgusta 1928 do 25. januarja 1929.)

- Čorović Vl.: Spisi sv. Save. Beograd—Srem. Karlovci 1928. (Zbornik za istoriju . . . I., 17.).
- Erjavec F.: Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem. Ljubljana 1928.
- Horvat B.: Nepoznat brončan medaljon carice Faustine Senior. V Zagrebu 1928.
- Kontler in Kompoljski: Narodne pravljice iz Prekmurja. 2. zv. Ilustriral J. Vokač. Maribor 1928.
- Mihov N. V.: Bibliografski iztočnici za istorijata na Turcija i B'lgarija. Sofija 1928.
- Recherches à Salone. Tome I. Copenhague 1928.
- Slovenci v desetletju 1918—1928. Uredil dr. J. Mal. Ljubljana 1928. (Znanstvena izdanja »Leonove družbe«, 1. zv.).
- Zbirka jugoslavenskih ornamenata. Sv. 2. i 3. Zagreb 1926, 1927.
- Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie, XXII. Klagenfurt 1927.
- Carinthia I., CXVIII. Klagenfurt 1928.
- Čas, XXIII., 1—3. Ljubljana 1928/29.
- Časopis vlasteneckého muzejního spolku, XL. Olomouc 1928.
- Časopis, Český, historický, XXXIV., 3. Praha 1928.
- Dom in Svet, XLI., 7—10. Ljubljana 1928.
- Mentor, XVI., 1—5. Ljubljana 1928/29.
- Popotnik, L., 1—5. Ljubljana 1928/29.
- Pravnik, Slovenski, XLII., 9—10. Ljubljana 1928.
- Pregled, Strani, II., 1—2. Beograd 1928.
- Rad Jugoslavenske Akademije, 235. Zagreb 1928.
- Revija, Nova, VII., 1—4. Makarska 1928.
- Ruch Słowiański, I., 1—2. Lwów 1928.
- Slavia, VII., 2. Praha 1928.
- Vestnik, Bogoslovni, IX., 1. Ljubljana 1929.
- Vestnik, Geografski, III. Ljubljana 1928.
- Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, XLIX. Split 1926—1927.
- Zvon, Ljubljanski, XLVIII., 9—12, XLIX., 1. Ljubljana 1928, 1929.

Publikacije Zgodovinskega društva.

Z zvezdico zaznamovane postavke so razpečane.

»Časopis za zgodovino in narodopisje« 11. I.—XXIII. (1904—1928).
Vsak letnik po 40 Din. * I., zv. 1.; VIII.; XI.; XII., zv. 1.; XIII.

Kazalo za 11. I.—XX. Časopisa 30 Din.

Zgodovinska knjižnica I. oddelek, 1. zv.: Krajevne kronike. Din 3.

Zgodovinska knjižnica II. oddelek, 1. zv.: Prazgodovinske izkopine.
Din 3.

* Vrstovšek dr. K.: Celjski grofje in njih ozemlje.

Vrstovšek dr. K.: Dr. Matija Prelog. Din 3.

Kragelj Jos.: Tolminski pravilnik. Din 3.

Kovačič Fr.: Nadžupnija Sv. Križa pri Rogaški Slatini. Din 25.

* Kovačič Fr.: Trg Središče.

Kovačič Fr.: Ljutomer. Zgodovina trga in sreza. Din 50, po pošti
Din 53.

Košir P. — Möderndorfer V.: Ljudska medicina. Din 10.

Dolenc dr. Metod: Kmečko dedno nasledstvo za časa veljavnosti gorskih bukev. Din 10.

Strmšek dr. Pavel: Dramatično društvo v Mariboru. Din 10.

Corrigenda.

Str. 73, vrsta 7.: terciarnih namesto tercijalnih;

„ 75, „ 14.: gojenja namesto gnojenja;

„ 81, „ 17.: hiši namesto hiše.

„ 104, v naslovu: Kochanowskega namesto Kochanovskega.
